

Talentia-lehti
Sosiaalityön
tutkimuksen seura
2023

Tutkiva sosiaalityö

Sosiaalityö ja moninaisuus

Eveliina Heino, Hanna Kara & Jenni Simola (toim.)

Sisällys

- 4** Lukijalle
Eveliina Heino, Hanna Kara ja Jenni Simola

I OSA: LÄHESTYMISTAPOJA MONINAISUUTEEN

- 7** Lyhyt tutkimusmatka sosiaalityön metodikiistaan
moninaisuuden näkökulmasta
Mirja Satka ja Johanna Moilanen
- 19** Näyttöperusteisen sosiaalityön lähtökohtia
Maria Tapola-Haapala, Marketta Rajavaara ja Kirsi Kuusinen-James
- 37** Kuka keksi rakkauden? Sosiaalityö ja siirtolaisten
oikeudellisten asemien moninaistumisen tutkiminen
Valter Sandell-Maury
- 53** Kuka määrittää sosiaalityön tehtävät suomalaisessa
ihmiskaupan vastaisessa työssä?
Eeva Elfving Ström ja Sari Lampela
- 72** Ihmisoikeuksien toteutuminen ja moninaisuuden
huomiointi edellyttävät aikuissosiaalityöltä
saavutettavuutta
Suvi Raitakari, Henna Sapir ja Sirpa Saario

II OSA: MONINAISUUDEN TARKASTELUA EMPIIRISTEN AINEISTOJEN VALOSSA

- 85** Sosiaalihuollon priorisoinnin mallit ja etiikka
asiakastyön arjessa
Petteri Niemi ja Riikka Niemi

97 Kun julkinen sektori sekä antaa (koti)paikan että siirtää siltä pois: Asunnottomuuden ja kaupunkikehityksen monisuuntainen suhde tapaustutkimuksen valossa
Veera Niemi, Riikka Perälä, Kirsi Juhila ja Päivikki Kuoppakangas

109 ”Totuus on, että olen homo, enkä ole voinut puhua siitä, koska en tiedä, olenko turvassa”: Queer-turvapaikanhakija haavoittavissa ympäristöissä
Mimosa Puumalainen

122 ”Hullun” ja ”köyhän” elämää – ja miten luoda toisenlaista suhdetta maailmaan
Arvi Pihlman

134 Toimeentulotuen kuntakohtainen vaihtelu
Laura Häkkilä, Juulia Hietamäki ja Timo Toikko

III OSA: NÄKÖKULMIA KEHITTÄMISEEN

147 Traumainformoitu viitekehys aineistonkeruussa: Esimerkkinä RITA-tutkimushanke
Teija Karttunen, Miisa Törölä ja Elli Jutila

159 Muutoslaboratorio kohtaa nuorisotutkimuksen: Nuorten muutoslaboratoriot kouluissa
Maria Tapola-Haapala, Pauliina Rantavuori, Piia Ruutu ja Yrjö Engeström

176 Lähisuhdeväkivallan tunnistaminen sosiaali- ja terveysalan työssä
Taija Väänänen

Lukijalle

Vuoden 2023 Sosiaalityön tutkimuksen päivien teemana oli Sosiaalityö ja moninaisuus. Päivät järjestettiin 17.–18.2.2022 yhteistyössä Helsingin yliopiston sosiaalityön tieteenalan ja Sosiaalityön tutkimuksen seuran kanssa. Päivien teeman avulla haluttiin tarkastella sitä, millä tavoin moninaisuus kytkeytyy eriarvoisuuteen ja syrjintään, koska erilaiset sosiaaliset asemat ja lähtökohdat vaikuttavat ihmisten toimintamahdollisuuksiin yhteiskunnassa.

Moninaisuuden teema on merkityksellinen sosiaalityölle, sillä sosiaalityötä tehdään, opiskellaan, opetetaan ja tutkitaan monenlaisista lähtökohdista, taustoista ja yhteiskunnallisista asemista käsin. Lisäksi sosiaalityön tutkimusta ja sosiaalityötä tehdään monenlaisissa ja monikielisissä ympäristöissä, erilaisissa elämäntilanteissa ja asemissa olevien asiakkaiden kanssa. Moninaisuuden kunnioittaminen on myös yksi tärkeimmistä sosiaalityön eettisistä periaatteista.

Moninaisuuden aitoon tunnustamiseen liittyy myös sosiaalityön juurien ja historian kriittinen tarkastelu. Yksi Sosiaalityön tutkimuksen päivien näkökulma moninaisuuteen oli pyrkimys sosiaalityön dekolonisaatioon, eli sen historiassa ja nykypäivässä vaikuttavien kolonialististen ja eriarvoisuutta tuottavien piirteiden purkamiseen. Sosiaalityön tutkimuksen päivillä keskusteltiin siitä, millainen on eri taustoista tulevien ihmisten asema sosiaalityön tutkijoina, harjoittajina ja asiakkaina, sekä miten yhdenvertaisuutta ja solidaarisuutta voidaan edistää sosiaalityön keinoin muuttuvissa ympäristöissä. Puhe moninaisuudesta, sen tunnustamisesta ja kunnioittamisesta ei itsessään riitä; se on alku, jonka jälkeen on mahdollista siirtyä tarkastelemaan syrjiviä rakenteita ja purkamaan niitä.

Tutkiva sosiaalityö -julkaisun tekstit on koottu Tutkimuksen päivillä kokoontuneiden työryhmien puheenjohtajien ehdotusten pohjalta. Artikkeleita on yhteensä 13, ja niissä käsitellään moninaisuutta niin teoriassa kuin käytännössä ja monesta eri näkökulmasta. Julkaisu on jaettu kolmeen osaan. Ensimmäisessä osassa hahmotetaan erilaisia lähestymistapoja moninaisuuteen. Toisessa osassa moninaisuutta tarkastellaan empiiristen aineistojen valossa, ja kolmannessa osassa huomio on toimintatapojen kehittämisessä moninaisuuden näkökulmasta.

Kiitämme lämpimästi kaikkia julkaisun kirjoittajia ja toivomme lukijoille inspiroivia ja oivaltavia hetkiä tekstien äärellä. Seuraavan kerran tapaamme Sosiaalityön tutkimuksen päivillä Tampereella helmikuussa 2024.

Helsingissä 29.5.2023

Eveliina Heino, Hanna Kara ja Jenni Simola

I OSA: **LÄHESTYMISTAPOJA** **MONINAISUUTEEN**

Mirja Satka

emeritaprofessori

Helsingin yliopisto

mirja.satka@helsinki.fi

Johanna Moilanen

yliopistonlehtori, yliopistotutkija

Jyväskylän yliopisto

johanna.s.moilanen@jyu.fi

Lyhyt tutkimusmatka sosiaalityön metodikiistaan moninaisuuden näkökulmasta

Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastelemme sosiaalityöntekijöiden koulutuksen alkuvaihetta Suomessa. Teemamme virisi niissä keskusteluissa, joita käytiin kirjamme (Satka ym. 2023) julkistamisen yhteydessä Sosiaalityön tutkimuksen päivillä. Kirjan johdannossa ja useissa artikkeleissa viitataan metodikiistaan. Nuorimmat osanottajat totesivat, että he eivät juurikaan tunne sitä.

Metodikiistalla viitataan Suomessa sosiaalityön koulutusta antaneiden opettajien ja alan asiantuntijoiden välisiin keskusteluihin, jotka alkoivat 1940-luvun lopulla, ja kärjistyivät 1950-luvulla kiistelyksi huoltotyön ja sosiaalityön oikeasta teoriaperustasta ja parhaista työmenetelmistä. Aikalaiset nimesivät tämän yli vuosikymmenen kestäneen väittelyn metodikiistaksi. Tässä tekstissä tarkastelemme kiistaa opillisen moninaisuuden näkökulmasta. Debatin periaatteellisuuden ja ajoittaisen emotionaalisuuden ymmärtämiseksi on tarpeen liittää nämä tapahtumat osaksi yhteiskunnallista kontekstiaan: sota-ajan jälkeistä suomalaista yhteiskuntaa, nopeasti muuttuneita taloudellisia ja poliittisia rakenteita, sekä murroksessa ollutta kulttuurista ilmapiiriä.

Sota-aika ja sen seuraukset, kuten esimerkiksi sotakorvausten kiihdyttämä teollistuminen, yhä useampien työvoimaan

kuuluneiden naisten ja miesten irtaantuminen maataloudesta ja muutto kaupunkeihin, sekä yhä eriytyneempien valtiollisten järjestelmien rakentaminen, synnyttivät suuren yhteiskunnallisen murroksen. Uusi yhteiskunnallinen ajattelu ilmeni niin, että etenkin poliittisessa vasemmistossa alettiin suosia ajatusta kaikkien kansalaisten perhe-etuuksista, ja kansalaisten mahdollisuuksien tasa-arvon lisäämisestä niin työelämässä kuin yhteiskunnassa yleisemminkin. Erityisesti nuoret ja aktiivisessa työiässä olevat kyseenalaistivat valtion autoritääristä, esimodernia suhdetta kansalaisiinsa. Vähitellen valtio alkoi ottaa vastuuta erityisesti sodasta kärsineiden toimeentulosta, ja kansalaisten hyvinvoinnista kasvoi merkittävä yhteiskunnallinen kysymys. Kansalaisia tuettiin ydinperhemallia suosivalla väestö-, asunto- ja perhepolitiikalla, ja kansalaisyhteiskunta järjesti erilaisia psykososiaalisen tuen muotoja yksilöille ja perheille. Niitä kuvattiin tavallisten kansalaisten ”sopeuttamispalveluksi” uuteen elämänmuotoon, josta puuttuivat perinteiset kontrollin ja turvan verkot. Tällä korostettiin, että tarjottu tuki ei ollut köyhäinhoitoa muistuttava yhteisöllinen armopala, johon liittyi moraalista arviointia, vaan jokaisen perusoikeus arkielämän vaikeuksissa. Vanhaan toimintatapaan nähden se oli radikaali muutos, joka ilmensi länsimaalaisen, humanistisen ihmiskäsityksen vahvistumista poliittisessa päätöksenteossa. Tästä modernisoitumiskeskityksestä huolimatta 1950-luvun elämäntapojen valtavirta oli talonpoikainen ja aineellisesti köyhä. Ihmiset olivat luterilaisen kirkon jäseniä, ja heidän välillään oli isoja sosiaalisia ja taloudellisia eroja. (Jaakkola ym. 1994.)

Seurasi arkielämän ja elämäntapojen muutos, mikä näkyi muun muassa kaupunkeihin muuttaneiden perhekoon pienemisenä, orastavana kulutuskulttuurina sekä erilaisten yksilöllisten ja perhekohtaisten valinnanmahdollisuuksien lisääntymisenä. Enimmäkseen miehen palkkatuloilla elävät perheet halusivat vähemmän lapsia. Valtion ja kansalaisyhteiskunnan

myötävaikutuksella uudeksi perheihanteeksi muotoiltiin kahden sukupolven, vanhempien ja lasten muodostama ydinperhe, joka tarkoitti viihtyisää kotia ja emotionaaliseen kiintymykseen perustuvia perhesuhteita. Se oli merkittävä kulttuurinen siirtymä.

Moderni yksilön valinnanvapauden idea haastoi edellisten vuosikymmenten uskonnollisiin ja moraalisiin arvoihin juurtuneet elämäntavat ja paikalliset kulttuurit. Suomalaisten ajatusmaailma maallistui, ja yksilölliset valinnat lisääntyivät. Keskinäisestä kiintymyksestä tuli parisuhteen uusi liima, joka ei osoittautunut yhtä pitäväksi kuin elämänikäistä suhdetta kannatellut yhteisöllinen perinne. Näissä oloissa tavalliset perheet alkoivat kohdata sellaisia uuteen elämäntapaan liittyneitä ongelmia, kuten avioeroja ja sopeutumattomuutta, joista heillä ei ollut kokemusta, saati ratkaisuja. Niiden ratkaisemiseksi tarvittiin koko perheen huomioimaan kykenevää yksilöityä tukea, ei elämäntilannetta moralisoivaa yhteisöllistä puuttumista.

Edellä kuvattu taloudellinen ja kulttuurinen siirtymä synnytti tilauksen uudentilaiselle yhteiskunnallis-sosiaaliselle tehtävälälle. Sen rinnalla jatkettiin sosiaalihuollon uudistusta, jonka sota oli keskeyttänyt. Kuntiin rakennettiin yhdenmukaista sosiaalihuollon järjestelmää ja toimeenpantiin sodan alla voimaan tullutta lainsäädäntöä, joka oli kirjoitettu sotaa edeltäneen ajankohdan oloihin. Lait edustivat 1930-luvun moralisoivia ajattelutapoja, joissa poikkeavasti käyttäytyvien kansalaisten tiukka ohjaus ja kontrolli saivat keskeisen sijan. Koko aikakautta ja etenkin sen yhteisöllistä ja sosiaalista kulttuuria leimasi voimakas moraalisen ja yksilöllisen toimintatavan välinen jännite, joka purkautui yhteiskunnallisiksi muutoksiksi vasta 1960-luvun lopulla. Tämä uuden ja vanhan toimintatavan välinen jännite oli se maaperä, josta sodan jälkeisen ajan moninaisuus kumpusi. Tarkastelemme seuraavassa sitä, miten sosiaalialan opettajat ja asiantuntijat kykenivät käsittelemään sodan jälkeen syntynyttä tilannetta ja sen seurauksia. Hyödynnämme artikkelin

aineistoina aiempaa metodikiistaa koskevaa tutkimusta (esim. Koskinen 1997; Satka 1995; Satka 1997; Satka 2020; Toikko 2003; Toikko 2001) sekä kiistan alkuperäisaineistoja.

Opillisen moninaisuuden kansallinen ja kansainvälinen tausta

Pitkän sota-ajan jälkeen kansan yhtenäisyyden rakentaminen oli tärkeää. Näissä tunnelmissa ydinperheen koti idealisoitui onnellisten, hyvinvoivien kansalaisten tyyssijaksi, jota valtio ja sosiaalialan järjestöt tukivat muun muassa sosiaalialan uusien ammattikuntien, sosiaalihuoltajien ja -hoitajien tarjoamalla perhe- ja yksilökohtaisilla palveluilla. Niihin liittyi sellaisia uusia käsitteitä kuten klinikka, yksilökohtainen auttaminen, terapeutin huoltosuhde, asiakas, vapaaehtoisuus ja valinnanvapaus. Kaiken tämän toteuttaminen edellytti koulutettuja ammattilaisia, jotka hallitsivat lainsäädännön lisäksi riittävän tietoperustan ja asiakastyön ammatilliset työmenetelmät. Kiinnostus sosiaalialaan ja sen tarjoamiin uusiin tehtäviin oli suurta, sillä sota-aikana tehty vapaaehtoistyö sekä naisten velvoitetyöllistäminen niin palkkatyöhön kuin sodan aiheuttamiin erilaisiin huoltotehtäviin oli perehdyttänyt heitä sosiaaliseen näkökulmaan, avustustyöhön sekä sosiaalisen työn yhteiskunnalliseen merkitykseen. Sosiaaliala oli uravalintana suosittu, sillä nuoret naiset tiedostivat sosiaalialan tarjoamat mahdollisuudet perhe-elämän ja kansalaisuuden modernisoinnin palveluksessa, vaikka eivät kenties sitä juuri näin sanoittaneet. (Jaakkola ym. 1994.)

Yksi merkittävä ongelma sota-ajan jälkeisinä vuosina oli se, että poikkeusolojen katveessa käynnistetty sosiaalialan koulutus (sosiaalihuoltajatutkinto 1942; *sosionom-examen* 1943; sosiaalihoitajakoulutus sairaanhoitajille 1945) oli kirjavaa, ja alan kirjallisuus – tutkimustiedosta puhumattakaan – oli olematonta. Kaikille koulutusväylille ja opettajille yhteistä oli pyrkimys

mahdollisimman pätevän sosiaalityön tietoperustan etsintään ja vakiinnuttamiseen.

Merkittävää koulutuksellista ja tiedollista tukea suomalaisille alkoivat tarjota 1940-luvun lopulla useiden kansainvälisten järjestöjen määräaikaisten sosiaalialan vaihto-ohjelmat (niitä tarjosivat esim. YK, WHO ja Rockefeller Foundation), joita Yhdysvallat rahoitti merkittävästi. Niiden tavoitteena oli etenkin sodan hävinneiden 1940- ja 50-luvun eurooppalaisten yhteiskuntien modernisointi, eli niiden kansalaisten kulttuurinen kiinnittäminen osaksi länsimaista blokkia. Samalla nämä toimet tarkoitettiin kulttuuriseksi vastavoimaksi lännessä uhkaaviksi koetuille neuvostososialismin ja kommunismin vaikuttamisyrityksille. Läntisiä kulttuuriyhteyksiä oli toki pohjustettu, ja osin perustetukin, jo ennen toista maailmansotaa. (Esim. Mutka & Satka 2018.)

Suomalaisille tarjotuista ohjelmista laajin oli Yhdistyneiden Kansakuntien rahoittama, eurooppalaisille suunnattu *Expanded Programme of Technical Assistance* (EPTA). Sen johtajan mukaan ohjelman yleisinä tavoitteina oli *promoting social progress*, jota tehtiin sosiaaliturvaa sekä sosiaalityön uusimpia tekniikoita levittämällä. Toimintaperiaatteina olivat avun vastavuoroisuus sekä hyvän tahdon lähettiläänä toimiminen. Vuosina 1947–1965 ohjelman avulla 80 suomalaista sosiaalialan ammattilaista opiskeli sosiaalityön menetelmiä ja käytäntöjä 0,5–1 vuotta Yhdysvalloissa, Kanadassa tai saksankielisessä Keski-Euroopassa. Samaan aikaan Suomi vastaanotti 12 kansainvälistä sosiaalialan ja -työn asiantuntijaa, jotka muun muassa kouluttivat ja arvioivat muotoutumisvaiheessa olevia sosiaalityön käytäntöjä ja koulutussisältöjä. Lisäksi yli 200 suomalaista sosiaalityöntekijää teki muutaman viikon opintomatkan johonkin ohjelmaan osallistuneista maista. Sen aikana he tutustuivat erikoisalansa uusimpiin käytäntöihin. Tätä vaihto-ohjelmaa organisoivat sosiaaliministeriön vuonna 1949 perustama Suomen TA-toimikunta. (Satka 1995, 128–131.)

Uusista virikkeistä huolimatta kuntien sosiaalihuolto toimi 1970-luvun alkuun asti huollettaviaan kontrolloimalla. Sosiaaliministeriön virkamiesjuristit ohjasivat kuntien paikallista toimintaa yksityiskohtaisesti. Samalla he valvoivat sosiaalihuoltajien koulutusta, ja aluksi ministeriön virkamiehet myöskin opettivat tutkinnon opiskelijoita. Ministeriön hallintavalta ei ulottunut samanlaisena ruotsinkieliseen sosiaalityöntekijöiden koulutukseen. Siihen oli otettu mallia ruotsalaisesta sosiaalityöntekijöiden opetussuunnitelmasta. Sosiaalihoitajien yksivuotinen koulutus ammensi puolestaan yhdysvaltalaisesta sosiaalityöstä, sillä sen opettajat olivat suorittaneet sosiaalityön masterin tutkinnot (MSW) Yhdysvalloissa. Näiden opillisesti toisistaan eroavien näkökulmien lisäksi perheitä ja yksilöitä tukevaa ammatillista sosiaalityötä käynnisteltiin kansainvälisellä tuella eri järjestöjen ja kirkon perustamilla klinikoilla (esim. A-klinikat, kirkon perheneuvolat, kasvatusneuvolat), joiden tietoperustaa ja työmenetelmiä hallitsivat sosiaalityön uusimmat, pääasiassa psykologiaan nojaavat diskurssit.

Suomalaiset sosiaalityön kehittäjät ja opettajat joutuivat muutamassa vuodessa kohtaamaan alan rakentamisen ja modernisoimisvaatimusten lisäksi ennen näkemättömän opillisen moninaisuuden. Seurauksena oli, että 1940-luvun lopulla sosiaalialan opettajien keskuudessa vallitsi hämmennys, neuvottomuus ja eräänlainen opillinen tyhjiö. Moniulotteista tilannetta pelkistään: toimijoiden haasteena oli joko sopia yhteisistä oppisisällöistä, tai hyväksyä erilaisten näkemysten rinnakkainen soveltaminen ihmisten arkielämän uusiin pulmatilanteisiin.

Toimijoiden valinnat moninaisuuden kohtaamisessa ja käsittelyssä

Metodikiistan ensimmäinen ja ratkaiseva siemen kylvettiin samalla, kun vuonna 1942 käynnistynyt kaksivuotinen sosiaalihuoltajien koulutus suunniteltiin vain sosiaalihuollon tarpeisiin.

Opetussuunnitelma toteutettiin sosiaaliministeriön valvonnassa siten, että siinä saivat sijaa yhtäältä huoltotyön perinteet, hallinnolliset kysymykset sekä 1930-luvun lopulla uudistettu sosiaalihuollon lainsäädäntö, ja toisaalta eriytyvien, määrältään lisääntyvien huoltolaitosten johtamisen kysymykset.

Koulutuksen aloittamista valmistelleen huoltotyöntekijäin koulutuskomitean (KM 1940:3) jäsenistä Margit Borg oli suorittanut Yhdysvalloissa sosiaalityön maisterin tutkinnon, ja ollut suomalaisen kasvatusneuvolatyön pioneeri. Hän kannatti modernin sosiaalityön menetelmäopetuksen ja psykologian sisällyttämistä opetussuunnitelmaan, mutta jäi sosiaalihuollon mieskonkareiden joukossa vähemmistöön ja vaikenä. (Borg-Sundman 1969, 154.) Ministeriön johto tahtoi uusista ammattilaisista ensisijaisesti virkamiehiä, jotka rakentavat kuntiin suomalaista hallinnollis-juridisesti orientoitunutta sosiaalihuollon järjestelmää. Se oli kansalaisten hyvinvoinnin kannalta tärkeä tehtävä, joka loi perustaa hyvinvointivaltiolle ja sosiaalipalveluille. Sosiaalihuoltajat puolestaan olivat toimeenpanijoita koneistossa, jossa ei ollut sijaa sosiaalityön professiolle, ja sen toimintatapojen edellyttämälle itsesääntelylle.

Toisen ministeriön alaan kuuluneen terveydenhuollon koulutustarpeet koulutuskomitea ohitti toteamalla alan koulutuksen olevan jo ratkaistu. Kun terveydenhoidossa oli vähitellen kehitetty lääkinällis-sosiaalista tehtäväalaa 1920-luvulta lähtien, alan reaktio sosiaaliministeriön toimiin oli aloittaa vuoden mittainen erikoistumiskoulutus sairaanhoitajille. Sosiaalihoitajatutkinto rakennettiin – päinvastoin kuin sosiaalihuoltajatutkinto – pääasiassa yhdysvaltalaiselle sosiaalityön opille, koska suunnittelijoilla oli sosiaalityön MSW-tutkinnot sekä aktiiviset kansainväliset vaihtoyhteydet, mikä oli 1950-luvun taitteessa harvinaista koulutusalaista riippumatta.

Terveydenhuollon organisaatio oli myös intensiivisen rakenteellisen modernisoinnin kohde, mutta se oli toisenlaisessa

kehitysvaiheessa kuin sosiaalihuolto. Se oli ministeriön hallinnan ohella lääkäriprofessioiden kenttä, jolla kansainvälinen yhteistyö ei ollut poikkeuksellista. Tämä mahdollisti sen, että tässä kehyksessä ammatillisesti orientoituneet sosiaalihoitajat saattoivat helpommin raivata itselleen sijaa. Uusi ammattikunta ei terveydenhuollossa kenties ollut samalla tavalla outo kummajainen kuin ammatillinen sosiaalityöntekijä 1950-luvun sosiaalihuollon organisaatioille oli. Sama koski järjestökenttää, jonka klinikoille monet kansainvälisen sosiaalityöntekijäkoulutuksen saaneet hakeutuivat. Aktiivinen kansainvälinen vaihto tuki merkittävästi sosiaalityön opillista ja käytännöllistä kehitystä sekä terveydenhuollossa että terapeutillisesti orientoituneilla klinikoilla.

Sama koski osittain myös sosiaalihuoltoa. Timo Toikko (2003 ja 2001) osoittaa, miten huoltajatutkinnon johtava opettaja Veikko Piirainen toi 1950-luvun opintomatkoiltaan saksalaisen perhehuollon oppia. Eurooppaan suuntautuneiden opintomatkojensa tuloksena Piirainen julkaisi perhehuollon metodista artikkeleita (1949), ja pyrki välittämään sen sisältöjä sosiaalihuoltajien työkäytäntöihin. Se oli hänen yrityksensä ottaa haltuun nopeasti ilmaantunutta opillista moninaisuutta. Toikon mukaan Piiraisen ajattelu edusti *social case workin* ensimmäistä sukupolvea, joka tukeutui sosiaalitieteisiin. Sosiaalihoitajakoulutuksen valinta, toisen sukupolven *case work*, nojasi puolestaan psykologiaan.

Sosiaalihoitajien näkökulmasta Piiraisen yritys näytti arvanakin vanhakantaiselta. Sosiaalihoitajien opettajat saivat hedelmällisen yhteistyökumppanin sen sijaan sosiaaliministeriön tarkastaja Lauri Tarvaisesta, joka oli tutustunut Yhdysvalloissa USA:ssa toisen sukupolven *case workiin* 1950-luvun alussa. Tarvainen ja Mervi Ahla, joka toimi sosiaalihoitajakoulutuksen opettajana, julkaisivat yhteisen sosiaalityön menetelmien oppikirjan, *Henkilökohtainen huolto* (Ahla & Tarvainen 1959). He tiesivät vaihtoyhteyksiensä kautta edustavansa sosiaalityön uusinta kehitystä, ja välittävänsä sen myötä kansainvälistä sosiaalityön

professionaalista identiteettiä. Piirainen ja huoltajakoulutuksen opettajat sen sijaan samaistuivat ensisijaisesti sosiaalihuollon organisaatioon ja ministeriön tehtävien toteuttamiseen. Merkityksetöntä ei myöskään voinut olla keskittyminen saksankieliseen opetusvaihtoon, koska Piirainen ei osannut englantia.

Sodan jälkeinen sosiaalihuolto rakentui 1930-luvun lopun lakikeskeiselle ajattelulle, ja sen institutionaalinen käsitys valtion ja kansalaisten suhteesta edusti sotaa edeltänyttä ihmiskäsitystä. Erityiskasvatuksen edustaja ja sosiaalihuoltajien opettaja Niilo Mäki (1952, 5) totesi juridis-taloudellisen näkökulman hallinneen opetusta siinä määrin, että se on jättänyt katveeseen huoltosuhteen merkityksen sekä siihen liittyvät inhimilliset ja psykologiset tekijät. Tämä sai empiiristä vahvistusta, kun muutamien kuntien 1950-luvun sosiaalihuollossa kokeiltiin määräaikaaisesti *social case workin* soveltamista. Kävi ilmi, että sosiaalihuollon lainsäädännön puitteissa oli vaikeaa, ellei mahdotonta toteuttaa asiakkaan itsemääräämisen periaatetta (Tarvainen 1954). Kun sosiaalihuollon painolastina oli modernin, koko maan kattavan organisaation rakentaminen sekä sodan viivästyttämän huoltolainsäädännön toimeenpano, ammatillisten työmetodien kehittäminen marginalisoitui, vaikka se oli saanut ministeriö- ja oppilaitostason tukijoita.

Edellä kuvatusta opillisen moninaisuuden käsittelystä kehkeytyi 1970-luvulle asti jatkunut pulma: suomalaisen sosiaalityöntekijäkoulutuksen pääväylä ei tarjonnut, eikä pitänyt legitiiminä, alan oppisisältöihin olennaisesti kuuluvaa ammatillisen työprosessin eikä länsimaissa käytettyjen työmenetelmien opetusta. Sosiaalihoitajien koulutuksessa puolestaan nähtiin tarkoituksenmukaiseksi pitäytyä yhdysvaltalaisen ammatillisen *social case workin* teorioiden ja työmetodien soveltamisessa. Oppilaitosten ja opettajien välille syntynyttä opillista halkeamaa ja eripuraa pyrittiin ratkaisemaan eri tavoin, esimerkiksi 1960-luvun sosiaalihuollon koulutuskomiteassa (KM 1960:52). Huoltajatutkinnon

johtavan opettajan ja muita opillisia perinteitä kannattavien jäsenten vastustuksen vuoksi komiteatyö ei kuitenkaan lisännyt yhteisymmärrystä eikä ratkaissut kiistaa. Sen sijaan se johti yliopistojen, korkeakoulujen ja sairaanhoitajaopiston yhteistyön vaikeutumiseen. Samalla opillisten kysymyksen ratkaiseminen siirtyi 1970- ja 80-lukujen toimijoille.

Lopuksi

Sodan jaloissa sosiaalialan oppilaitokset ja opettajat kohtasivat sosiaalihuollon modernisointivaatimukset ja ammatillisen sosiaalityön opilliset kehittämishaasteet erilaisista instituutio-naalisista lähtökohdista. Siitä huolimatta heillä oli sama tiedon-intressi: miten edistää sitä ei-materiaalista tukea, jota modernisoituva perhe-elämä ja ihmisten yksilöllistyvät elämäntavat edellyttivät. Myöskään huoltotyön tai sosiaalityön moderni tietokohde, koti, perhe ja äitiys, ei herättänyt oppilaitosten tai opettajien välillä erimielisyyksiä. Modernia ihmiskäsitystään, joka painotti kansalaisten kontrollin sijasta ihmisarvoa, ihmisten tasavertaisuutta, vapautta, oikeutta itsemääräämiseen sekä oikeutta saada yhteiskunnan tukea ongelmallisissa tilanteissa, ei kiistetty. Syntyneet ristivedot kulminoituivat sen sijaan siihen, millaisella teoriapohjalla ja millaisin työmenetelmin sosiaalityön modernisoimisen edellytyksiä, humanistista ihmiskäsitystä sekä teoriaperustan moninaisuutta toteutettaisiin käytännön työssä.

Metodikiista seurauksineen avaa yhden merkittävän näkökulman sosiaalityön historiaan. Se korostaa opillisen moninaisuuden ymmärtämisen vaadetta. Se tuo samalla esiin, että moninaisuuden kohtaaminen ja rakentava käsittely on vaativa tehtävä myös sosiaalityössä, jonka perusarvoihin kuuluu moninaisuuden hyväksyvien elämänmuotojen edistäminen. Voi edelleen kysyä, kuinka valmiita olemme tänä päivänä kohtaamaan sosiaalityön opetuksessa erilaisia moninaisuuden ilmiöitä, kuten kulttuuriin tai sukupuoleen liittyvää moninaisuutta. Riitaojan ym. (2021)

tutkimus siirtolaisuuden huomioonnotta sosiaalityön yliopisto- ja sosionomi (AMK) -koulutusten opetussuunnitelmissa osoittaa puutteita myös tämän vuosikymmenen valmiuksissa. Tutkimus tuo esiin, että siirtolaisuutta käsitellään opetussuunnitelmissa usein erillisenä kysymyksenä ja ongelmakeskeisesti, eikä osana yhteiskunnan moninaisuutta. Kun vuonna 2023 elämme kasvavan moninaisuuden aikaa, metodikiistan esimerkki voi toimia muistutuksena eri toimijoiden välisen dialogin säilyttämisen tärkeydestä. Emme todellakaan voi toimia siten, että nykyiset moninaisuuden ilmiöt ajan myötä kasautuvine seurauksineen jäävät seuraavien toimijasukupolvien ratkaistaviksi.

Kirjallisuus

- Mutka, Sari & Satka, Mirja (2018) Uudenmaan läänin terveydenhuollon opetuskentän jännitteet sosiaalityön pioneerin näkökulmasta. *Janus* 26 (1), 21–36.
- Koskinen, Simo (1997) Kokemuksia ja näkemyksiä sosiaalityöntekijöiden koulutuksesta 1960-luvulla. Teoksessa Pekka Saarenmaa ym. (toim.) ”Valitse sosiaalihuolto elämäntehtäväksesi”. Sosiaalipolitiikan laitoksen julkaisu C 9. Tampere: Tampereen yliopisto, 31–56.
- Riitaoja, Anna-Leena, Jäppinen, Maija, Kara, Hanna, & Nordberg, Camilla (2021) Siirtolaisuus ja moninaisuus sosiaalityön yliopistokoulutuksen ja sosionomi (AMK)-koulutuksen opetussuunnitelmissa. *Janus* 29 (3), 267–285.
- Satka, Mirja (1995) Making social citizenship. Conceptual practices from the Finnish Poor Law to professional social work. *SoPhi* 1. Jyväskylä: Jyväskylä University.
- Satka, Mirja (1997) Miksi sosiaalihuoltajatuokinnon naisenemmistö oli ongelma sosiaalihuollon päättäjille? Teoksessa Pekka Saarenmaa ym. (toim.) ”Valitse sosiaalihuolto elämäntehtäväksesi”. Sosiaalipolitiikan laitoksen julkaisu C 9. Tampere: Tampereen yliopisto, 85–100.
- Satka, Mirja (2020) Sosiaalialan tietokäytäntöjen ensimmäinen modernisoitumisvaihe. Teoksessa Lea Suoninen-Erhiö, Anneli Pohjola, Mirja Satka & Jenni Simola (toim.) *Sosiaaliala uudistuu. Tietopohjan ja vuorovaikutuksen kysymyksiä*. Helsinki: Huoltaja-säätiö, 15–36.
- Satka, Mirja & Moilanen, Johanna & Pohjola, Anneli & Rauhala, Pirkko-Liisa & Isokuortti, Nanne (toim.) (2023) *Sosiaalityön tieteenalaa rakentamassa*. Helsinki: Huoltaja-säätiö.

Toikko, Timo (2001) Sosiaalityön amerikkalainen oppi. Yhdysvaltalaisen caseworkin kehitys ja sen yhteys suomalaiseen tapauskohtaiseen sosiaalityöhön. Seinäjoen ammattikorkeakoulun julkaisusarja. Tutkimuksia A 1. Seinäjoki: Seinäjoen ammattikorkeakoulu.

Toikko, Timo (2003) Sosiaalityön metodikiista. Janus 11 (4), 276–296.

Lähteet

Ahla, Mervi & Tarvainen, Lauri (1959) Henkilökohtainen huolto. Helsinki: WSOY.

Borg-Sundman, Margit (1969) Uusia uria aukomassa. Porvoo & Helsinki: WSOY.

KM 1940:3 (1940) Huoltotyöntekijäin koulutuksen järjestäminen. Helsinki: Sosiaaliministeriö.

KM 1960:52 (1960) Sosiaalihuollon koulutuskomitean mietintö, moniste. Helsinki: Sosiaaliministeriö.

Mäki, Niilo (1952) Onko ihminen vaarassa unohtua. Huoltaja 40 (1), 5–8.

Piirainen, Veikko (1949) Perhehuollon metodi. Huoltaja 37 (20), 395–399 ja Huoltaja 37 (23), 475–479.

Tarvainen, Lauri (1954) Henkilökohtainen huolto ja sen toteuttamismahdollisuudet meillä. Sosiaalinen Aikakauskirja 48 (9–10), 309–31

Maria Tapola-Haapala

tutkija

Sosiaalialan osaamiskeskus Verso /

Päijät-Hämeen hyvinvointialue

maria.tapola-haapala@paijatha.fi

Kirsi Kuusinen-James

johtaja

Sosiaalialan osaamiskeskus Verso /

Päijät-Hämeen hyvinvointialue

kirsi.kuusinen-james@paijatha.fi

Marketta Rajavaara

professori emerita

Helsingin yliopisto

marketta.rajavaara@helsinki.fi

Näyttöperusteisen sosiaalityön lähtökohtia

Johdanto

Näyttöön perustuva toiminta (*evidence-based practice, EBP*) tarkoittaa Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) määritelmän mukaan ”parhaan saatavilla olevan tieteellisen tiedon harkittua käyttöä sosiaali- ja terveyspalveluiden asiakasta koskevissa päätöksissä”. THL:n mukaan näyttöön perustuvalla toiminnalla ”vähennetään riskiä käyttää rajallisia resursseja palveluihin, joiden teho on huono tai puuttuu, tai jotka voivat olla suorastaan haitaksi”. Sen avulla turvataan myös palvelujen yhdenvertaisuutta ja eettisyyttä. (THL 2022.)

Näyttöön perustuva toiminta merkitsee yleisesti ottaen tutkimustiedon tuomista mukaan ammatillisiin käytäntöihin (Björk 2016, 13). Tämä on toteutettavissa erilaisten tiedon hankinnan, analyysin ja soveltamisen välineiden avulla. Näyttö (*evidence*) on kuitenkin moniselitteinen käsite. Isossa-Britanniassa toimiva kansallinen sosiaali- ja terveyspalvelujen näyttöperusteisuutta edistävä NICE-yksikkö määrittelee näytön ”tiedoksi, johon päätös tai ohjeistus perustuu”. NICE:n mukaan näyttöä on mahdollista

hankkia useista tietolähteistä, kuten ”satunnaistetuista kontrolloiduista tutkimuksista, havainnointitutkimuksista ja asiantuntijamielipiteestä (esimerkiksi terveydenhuollon ammattilaiset ja muut ammattilaiset, palvelujen käyttäjät, perheenjäsenet ja omaishoitajat).”¹ (NICE 2023.)

Edellä mainittu määritelmä kuvastaa monitahoisuutta, jota sisältyy näytön ja sen edellyttämän tiedon määrittelyyn. Sosiaalityön keskusteluissa on vuosien mittaan esitetty monenlaisia näkemyksiä muun muassa näyttöperusteisen toiminnan hyödyllisyydestä sekä siitä, miten tutkimustiedon merkitystä painotetaan suhteessa ammattilaisten tai palvelunkäyttäjien kokemustietoon, miten tutkimustietoa arvioidaan ja arvotetaan tai millaisin tavoin sitä hyödynnetään. Laajaan keskusteluun tullut kieleen, kulttuuriin ja yhteisöihin liittyvä moninaisuuden teema korostaa entisestään tutkimusnäytön kehittämishaasteiden monivivahteisuutta.

Näyttöön perustuvan sosiaalityön idea on matkailnut pitkin maailmaa, mutta suomalaisen sosiaalityön yhteydessä näytön käsitettä ei ole juuri käytetty. Sen sijaan yleisemmin on puhuttu tutkimusperustaisesta sosiaalityöstä (Mäntysaari 2015). Sosiaalityön koulutuksessa tällä käsitevalinnalla on samalla voitu kuvata yliopistollisen koulutuksen luonnetta ja opetuksen perustumista tutkittuun tietoon.

Tutkimusnäyttöön perustuva sosiaalityö on kuitenkin edelleen ajankohtainen keskustelunaihe niin Suomen oloissa kuin kansainvälisestikin. Suomessa sosiaalihuollon näyttöperusteisuutta koskevat odotukset ovat lisääntyneet hyvinvointialueisiin siirtymisen, sosiaali- ja terveystalouden integroitumisen, palvelujen järjestämiseen liittyvien kustannuspaineiden sekä sosiaalialan tutkimustiedon määrän kasvun myötä.

1. Kaikkien muunkielisistä lähteistä peräisin olevan suorien sitaattien suomennokset ovat kirjoittajien tekemiä.

Sosiaalihuollon näyttöperusteisten suositusten edellytykset ovat tarkastelun kohteena Sosiaalialan osaamiskeskus Verson yhteistyössä muiden sosiaalialan osaamiskeskusten kanssa vuosina 2023–2025 toteuttamassa Sosiaalihuollon suositukset (SoSu) -hankkeessa (<https://innokyla.fi/fi/toimintamalli/sosiaali-huollon-suositukset-sosu>); hankkeen selvitystyöhön osallistuu erityisesti myös osaamiskeskus SONet BOTNIA. Hanke sisältyy Pohjois-Pohjanmaan hyvinvointialueen (Pohde) Suomen kestävän kasvun ohjelmasta saamaan hankekokonaisuuteen, jota koordinoi kansallinen HTA-yksikkö FinCCHTA. Hankekokonaisuuden terveydenhuollon osahanke käsittelee kustannusvaikuttavuutta koskevan tiedon asemaa suosituksissa.

Tarkastelemme seuraavassa tutkimusnäyttöä hyödyntävän sosiaalityön lähtökohtia. Esittelemme näyttöperusteisen toiminnan historiaa, kuvailemme keskeisiä käsitteitä ja niihin nivoutuvia keskusteluja sekä pohdimme näyttöperusteista ammatillista toimintaa Sosiaalityön tutkimuksen päivien 2023 teeman Sosiaalityö ja moninaisuus näkökulmasta. Työskentelemme edellä mainitussa SoSu-hankkeessa, jossa näyttöön perustuvan sosiaalityön käsitteitä ja kysymyksenasetteluja tullaan jatkossakin käsittelemään.

Tutkimusnäyttöön perustuvan käytännön taustaa

Näyttöön perustuva lääketiede NPL (*evidence-based medicine, EBM*) kuvataan laajasti vakiintuneen määritelmän mukaan ”parhaan tämänhetkisen näytön tunnolliseksi, tarkaksi ja järkeväksi käytöksi tehtäessä yksittäisten potilaiden hoitoa koskevia päätöksiä” (Sackett ym. 1996, 71). Ainakin jos tarkastellaan julkaisujen määrää ja käsitteistön levinneisyyttä, on näyttöön perustuva lääketiede ollut menestyksestä, vaikkakin siihen on sisältynyt myös käsitteellisiä, menetelmällisiä ja eettisiä pulmia (Louhiala & Hemilä 2005).

Näyttöön perustuvaa lääketiedettä alettiin kehittää järjestelmällisesti 1990-luvun alussa, ja kehitystyö on laajentunut hoitotieteisiin ja kuntoutukseen. Isossa-Britanniassa toimiva kansainvälinen Cochrane-verkosto on muodostunut näyttöperusteisen terveydenhuollon keskeiseksi yhteistyökanavaksi. Näyttöperusteisen hoitotieteen kansainvälisessä yhteistyössä merkittävä asema on JBI-instituutilla. Suomessa tutkimusnäyttöön perustuvia suosituksia antavat sosiaali- ja terveystieteiden alainen Palveluvalikoimaneuvosto (Palko), Suomalainen Lääkäriseura Duodecim (Käypä hoito -suositukset) sekä Hoitotyön tutkimussäätiö (Hotus-hoitosuositukset®). Lisäksi Itsenäisyyden juhluvuoden lastensäätiö Itlan alainen Kasvun tuki kokoa ja arvioi tutkimustietoa lapsille ja perheille tarkoitettujen psykososiaalisten menetelmien vaikuttavuudesta.

Näyttöön perustuva sosiaalityö (*evidence-based social work*) tuli kehittämisen kohteeksi 1990-luvulla, mutta aiemminkin siitä on käyty keskustelua. Aihetta koskevien julkaisujen määrän perusteella näyttöön perustuvan sosiaalityön kehittämisen painopiste on ollut Yhdysvalloissa. Maittäin ilmeneville eroille on etsitty selityksiä muun muassa erilaisista tutkimusperinteistä (anglo-amerikkalainen empiirinen tutkimus vs. saksalainen teoreettinen tutkimus). (Ghanem ym. 2017.) Esimerkiksi Saksassa on näyttöperusteisuuden sijasta painotettu refleksiivistä professionalismia sosiaalipalvelujen tietoperustan ja ammattiosaamisen takeena, ja tähän liittyen julkaisut näyttöperusteisesta sosiaalityöstä ovat olleet siellä vähäisiä (Otto ym. 2009).

Näyttöperusteisen sosiaalityön kehittämisen alkuvaiheessa toimintaa tarkasteltiin paljon ammattilaisen yksittäisistä työtilanteista käsin. Esimerkiksi Gibbsin ja Gambrillin mukaan näyttöperusteisessa käytännössä ammattilainen käyttää asiantuntijuuttaan yhdistääkseen ulkopuolisen tutkimusnäytön ainutkertaiseen tilanteeseen, johon sisältyvät asiakkaan erityispiirteet, olosuhteet, mieltymykset ja teot (Gibbs & Gambrill 2002, 453–454,

Haynesin ym. 2002 mallin pohjalta). Kyse ei siis ole – toisin kuin toisinaan kritisoidaan – ”keittokirjalähestymistavasta” sosiaalityöhön (Gibbs & Gambrill 2002, 459). Näyttöperusteisen käytännön on tarkoitus ”luoda ammattilaisia, joka ovat elinikäisiä oppijoita, hyödyntävät käytäntöön liittyviä tutkimuslöydöksiä ja ottavat asiakkaat informoituina osallistujina mukaan tehtäviin päätöksiin” (emt. 452).

Vähitellen näyttöperusteisen toiminnan kehittämispyrkimykset ovat laajentuneet asiakastason päätöksentekotilanteista monenlaisiin organisaation tiedonhallinnan kysymyksiin asiakastietojärjestelmät sekä eri ammattialojen työntekijöiden ja organisaatioiden keskinäinen tiedonvaihto mukaan lukien (Martin & Williams 2019, 51–52). Näyttöön perustuva sosiaalityö ei ole muutoinkaan yhtenäinen suuntaus. Se sisältää laajan kokoelman erilaisia hyvien käytäntöjen arviointi- ja kehittämisotteita (*What works?*) mutta myös tiukemmin systemaattisten katsausten ja kokeellisten tutkimusten varaan rakentuvia kehittämispyrkimyksiä. Kansainvälisen yhteistyön foorumiksi perustettiin vuonna 1999 Campbell Collaboration -verkosto, joka tuottaa ja koordinoi erilaisia katsauksia sosiaalitieteiden aloilta. Verkosto ei ole saanut Cochranen veroista asemaa, mutta sen toiminnassa näkyy tutkimusnäyttöä tavoittelevien lähestymistapojen monipuolistuminen.

Ruotsissa näyttöperusteisen sosiaalityön puolestapuhujia ovat olleet 1990-luvulta alkaen Socialstyrelsen (ja sen yhteydessä toimineet Centrum för utvärdering av socialt arbete [CUS], myöhemmin Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete [IMS], nykyisin Enheten för kunskapsutveckling [EFK]), sosiaali- ja terveysministeriö (Socialdepartementet) sekä kuntien yhteisorganisaatio SALAR. Socialstyrelsen kutsui alkuvaiheessa merkittäviä yhdysvaltalaisia asiantuntijoita konsulteiksi, kuten professori Edward Mullenin Columbian yliopistosta. Näyttöperusteisen sosiaalityön kehittämistä suositeltiin komiteamietinnössä

(SOU 2008), ja näyttöperusteisten käytäntöjen toimeenpanolle järjestettiin tuntuva rahoitus. Tutkimusten mukaan Ruotsissa kuntien sosiaalijohto on suhtautunut useimmiten myönteisesti näyttöperusteisten palvelujen kehittämiseen, mutta käytännön työntekijät harvoin soveltavat näyttöperusteisen toiminnan menetelmiä työssään. Tutkijoiden, päätöksentekijöiden ja käytännön työntekijöiden yhteistyötä näyttöperusteisen käytännön kehittämisessä ei ole pidetty onnistuneena, ja yliopistotutkijoiden kritiikki näyttöperusteisten sosiaalipalvelujen toimeenpanoa kohtaan on ollut ankaraa. (Bergmark ym. 2012; Johansson 2019; Liedgren & Kullberg 2022.)

Suomessa Stakesin (nykyinen Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos, THL) FinSoc-yksikön Hyvät käytännöt -hankkeessa 2000-luvun alussa käytiin jonkinlaista keskustelua näyttöön perustuvan sosiaalityön kehittämisestä. Aihepiirin keskustelu on ollut yleisesti ottaen Suomessa kuitenkin vähäistä, eikä puolestapuhujia näyttöön perustuvalle sosiaalihuollolle ole juuri ilmaantunut. Näyttöön perustuvan sosiaalityön käytäntöä on tarkasteltu kirjallisuuskatsauksen keinoin ammatillisessa lisensiaatintutkimuksessa (Paasio 2014), aiheesta on tehty joitakin pro gradu -tutkielmia, ja muutamat yksittäiset tutkijat ovat selvitelleet näyttöperusteisen toiminnan edellytyksiä (Korteniemi & Borg 2008; Raunio 2010).

Varauksia näyttöperusteisuutta kohtaan on Suomessa esitetty muun muassa silloin, kun näyttöön perustuva sosiaalityö on ymmärretty uuden tiedon tuottamisena eikä niinkään kertyneen tutkimustiedon koontina, arviointina ja hyödyntämisena. Esimerkiksi sosiaalityön käytäntötutkimusta (*practice research*) käsitelleessä kirjassa katsottiin toiveen näyttöperusteisesta sosiaalityöstä vauhdittaneen käytäntötutkimuksen kehityä mutta pidettiin ”näyttöperustaista palvelujen tutkimusta” ”arvolatautuneita ja monimutkaisia yhteiskunnallisia kysymyksiä liiaksi yksinkertaistavana tiedonmuodostuksen tapana”.

Kirjoittajien mukaan vaikuttavien palvelujen tavoite on kuitenkin yhteistä näyttöperusteiselle sosiaalityölle ja käytäntötutkimukselle. (Satka ym. 2016, 10–11.)

Näytön arviointia ja käyttöä SOTE-rakenteissa Suomessa käsitelleessä selvityksessä nostettiin esille sosiaalipalvelujen ja sosiaalityön vaikuttavuustutkimusten vähäisyys, laadullisten tutkimusten hallitsevuus sekä esiteltiin vaikuttavuuden arvioinnin menetelmällisiä pulmia ja esteitä, jotka ovat rajoittaneet näyttöön perustuvan sosiaalityön kehittämistä. (Lampe & Saalasti-Koskinen 2017, 44–46.)

Käsitteet liikkeessä

Näyttöön perustuva käytäntö (*evidence-based practice*) ja politiikka (*evidence-based policy*) on tavanomaisesti ymmärretty toisistaan erillisinä asioina. Näyttöön perustuva politiikka merkitsee esimerkiksi tutkimusten käynnistämistä poliittisen päätöksenteon tueksi tai olemassa olevan tutkimustiedon välittämistä päätöksentekoon (Stoker & Evans 2016, 4–5). Kun näyttöön perustuva politiikka on suuntautunut ylemmän johdon ja päätöksentekijöiden tukemiseen, näyttöön perustuvien käytäntöjen on nähty liittyvän palvelujen tarjoamiseen.

Tällaista jaottelua on kuitenkin syytä pitää osin keinotekoisena. On voitu osoittaa, että käytännön asiakastyössä muovataan politiikkatavoitteita, ja vastaavasti päätöksentekijät saattavat ottaa kantaa palvelujen käytännön kysymyksiin. Näyttöön perustuvan käytännön ja politiikan ideoita alettiin panna toimeen esimerkiksi Isossa-Britanniassa samanaikaisesti 1990-luvulla kytkeytyneenä pääministeri Tony Blairin hallituksen ohjelmaan ja optimistisiin New Labourin tavoitteisiin. Myöhemmin ideat ovat kohdanneet samanlaista kyseenalaistusta muun muassa populismin nousun johdosta. (Boaz ym. 2019, 6–7, 10.)

Kansainvälisessä keskustelussa on tapahtunut käsitesiirtymä myös siinä mielessä, että näyttöön perustuvan politiikan ja

käytännön sijasta puhutaan useimmiten näyttöä hyödyntävästä politiikasta ja käytännöstä (*evidence-informed policy and practice, EIPP*). Tällä halutaan korostaa sitä, että näyttö ei yksinään määritä politiikassa tai palvelutarjonnassa tehtyjä päätöksiä, vaikka sillä voi olla merkittävä asema. (Boaz ym. 2019, 4.) Dodd ja Savage (2016) katsovat, että *evidence-informed practice* painottaa asiakkaan näkökulmaa ja parhaan mahdollisen näytön hyödyntämistä enemmän kuin *evidence-based practice*, joka korostaa toiminnan perustumista tutkimustietoon.

Sosiaalityön keskusteluissa on myös toisinaan käytetty käsitettä tietoon perustuva käytäntö (*knowledge-based practice*). Shawn ja Bryderupin (2008, 23) mukaan tämä liittyy usein laaja-alaiseen näkemykseen tiedontuotannossa hyödyllisistä tutkimusotteista.

Linjanvetoa on herättänyt kysymys siitä, miten käytännön työntekijöiden asema nähdään näyttöperusteisessa toiminnassa. Heidät voidaan ymmärtää yhtäältä tiedon hankkijoiksi, analysoijiksi ja asiantunteviksi soveltajiksi omissa ammattikäytännöissään. *Evidence-based practice* -käsite painottaa tällaista praktiikkaan sisältyvää tiedon hankinnan ja käytön prosessia. Toisaalta käytännön työntekijät saatetaan mieltää tutkittuun tietoon perustuvien ja vaikuttaviksi osoitettujen ohjelmien, palvelujen ja hoitojen toteuttajiksi. Tällöin voidaan puhua näyttöön perustuvista interventioista (*empirically supported interventions*) (Rojas & Stenström 2020).

Ylhäältä alas vai alhaalta ylös?

Näyttöön perustuvien käytäntöjen toimeenpanon avainkysymykseksi näyttää muodostuneen se, katsotaanko, että tutkimustieto on parempi nivoa käytäntöihin ylhäältä käsin vai toimitaanko käytäntöjen tutkimusperustaisuuden vahvistamisessa alhaalta ylös ja paikallista tietoa korostaen (Martin & Williams 2019). Terveystieteidenhuollossa ylhäältä alas -toimeenpano on saanut laajan kannatuksen. Tämä toimintatapa ilmenee

näytönastekatsauksissa ja niihin perustuvissa suosituksissa, joita ammattilaisille laaditaan. Sosiaalihuollossa on saatettu enemmän suosia alhaalta ylös -toimeenpanoa, mihin on sisältynyt käytännön työntekijöiden oman tutkimuspanoksen merkityksen korostaminen. Sosiaalityössä esimerkiksi käytäntötutkimus on tästä yksi osoitin, ja vastaava suuntaus on näkynyt myös kasvatuksen ja koulutuksen alueella (Boaz ym. 2019, 4).

Näyttöön perustuvan käytännön toimeenpanoa on toisinaan jäsennetty kahden erilaisen mallin avulla. Niistä ensimmäinen on kriittisen arvioinnin malli (*critical appraisal model*) ja toinen suositusmalli (*guideline model*). Kriittisen arvioinnin malli perustuu alhaalta ylös -toimeenpanoon, ja siinä ammattilaisella on olennainen asema tutkimustiedon haussa, käsittelyssä ja arvioinnissa. Suositusmalli pohjautuu ylhäältä alas -toimeenpanoon. Siinä ammattilainen on vähemmän aktiivinen ja hänen odotetaan hyödyntävän laadittuja tutkimustietoon perustuvia suosituksia. (Bergmark ym. 2012; Björk 2016; Liedgren & Kullberg 2022, 229.) Kriittisen arvioinnin mallia ilmentää Mullenin ym. (2008, 327) jäsennys siitä, millaisten vaiheiden kautta tutkimusnäytön niveltymistä asiakastyöhön on usein kuvattu. He tuovat esille kuusi vaihetta, jotka käytännössä eivät toki välttämättä etene täysin suoraviivaisesti. Vaiheet olemme tiivistäneet seuraavasti:

1. Valitse kysymykset, joista tarvitaan tutkimustietoa.
2. Etsi paras tutkimusnäyttö vastattaviin kysymyksiin.
3. Tarkastele tutkimusnäyttöä kriittisesti (totuudellisuus, vaikutukset, hyödynnettävyys).
4. Integroi tutkimustulokset käytännön kokemukseen ja asiakkaiden odotuksiin ja tilanteisiin.
5. Arvioi vaiheiden 1–4 toimivuus ja vaikuttavuus.
6. Opeta prosessi muille alan toimijoille.

Tämä malli on periaatteessa selkeä mutta vaativa asiakas- ja tutkimustyön organisoinnin sekä työntekijöiden ajankäytön ja osaamisen kannalta. Mullen ym. (2008) painottavat

näyttöperusteisen sosiaalityön toimeenpanon onnistumiseksi perus- ja täydennyskoulutuksen merkitystä, empiirisesti tutkittujen interventtioiden toimeenpanon tukemista, konsensuksen hakemista tutkimusnäytön ja ammattilaisten näkemysten kesken, koulutuksen ja organisaatioiden kehittämisen nivel-tämistä toisiinsa sekä vahvojen asiantuntijainfrastruktuurien rakentamista.

Sekä kriittisen arvioinnin malliin että suositusmalliin on havaittu liittyvän puutteita, ja näytöt niiden tosiasiallisista mahdollisuuksista muovata palveluja tutkimusnäyttöihin perustu-viksi ovat epäselvät. Ylhäältä alas -toimeenpanoa edellyttävä suositusmalli näyttää kuitenkin saaneen vankemman jalansijan ainakin Ruotsissa ja Isossa-Britanniassa. Toisaalta suositusmalli ja kriittisen arvioinnin malli eivät ole kokonaan toisensa poissul-kevia, ja mallien vahvuuksien ja heikkouksien tunnustaminen voisi parhaimmillaan tukea tutkimustiedon aseman vahvistu-mista käytännöissä. (Martin & Williams 2019, 42–43; Liedgren & Kullberg 2022, 229.)

Moninaisuus, ammattikäytännöt ja näyttö

Huomion kiinnittäminen moninaisuuteen, esimerkiksi suh-teessa ”’rotuun’, kulttuuriin, uskontoon, etnisyyteen, kielelliseen alkuperään, sukupuoleen, seksuaaliseen suuntautumiseen sekä toisistaan eroaviin kykyihin” (IFSW 2012), on haastanut tarkaste-lemaan kriittisesti myös sosiaalityön ammatillisten käytäntöjen tietopohjaa. Kaikkiaan moninaisuuden ja näyttöön perustuvien ammatillisten käytäntöjen välinen suhde näyttäytyy monisyi-senä, osin jännitteisenä. Yksinkertainen näkökulma on, että tie-teellisen tiedon harkittua käyttöä voidaan pitää tärkeänä myös pyrittäessä kohti erilaisia moninaisuuden rakentavasti ja kun-nioittavasti kohtaavia ammattikäytäntöjä. Toimintatapojen näyt-töperusteisuuteen tai vähintäänkin tämän tavoiteltavuuteen on kiinnitetty huomiota eri tieteen- ja ammattialoilla liittyen muun

muassa monimuotoisuuskoulutuksiin (esim. Nguyen 2014; Meyer ym. 2018; Portnoy ym. 2021) sekä tietyn ammattialan opiskelijoiden tai ammattilaisten monimuotoisuuden lisäämiseen (esim. Crandall ym. 2020; Spencer 2020; Murray ym. 2022).

Toisaalta kansainvälisissä keskusteluissa on noussut esille moninaisuuteen kytkeytyvä kysymys: ovatko empiirisen tutkimustiedon perusteella tehokkaiksi todetut työmenetelmät todella käytännössä vaikuttavia, kun asiaa tarkastellaan vähemmistönäkökulmasta? Millaisilta vaikuttavuustutkimusten tutkimusasetelmat ja käsitys tiedosta ylipäänsä näyttävät tästä näkökulmasta? Esimerkiksi psykoterapian tuloksellisuutta koskevia tutkimuksia on huomautettu toteutetun niukasti vähemmistöjen keskuudessa. Tätä pidetään ongelmallisena, kun tietoa pyritään yleistämään ja soveltamaan käytännössä. (Ks. Kousteni 2022, 33–34.) On myös arvioitu, että tutkimusnäytön hankinnassa sekä yleisemmin näyttöperusteisessa käytännössä korostuvat helposti ongelmien yksilölliset taustatekijät. Näin katsantokannat ongelmiin yksilöllistyvät ja näkyvistä katoavat erilaiset rakenteelliset, esimerkiksi vähemmistöasemaan liittyvät, seikat. (Esim. McNeill & Nicholas 2019, 361; Kousteni 2022, 34–35.) Toisaalta näyttöperusteisia työmenetelmiä on pyritty myös soveltamaan ja muokkaamaan kulttuuriset ja muut kontekstuaaliset erityispiirteet tietoisesti huomioon ottaen (ks. esim. Ivanich ym. 2020).

Tascón ja Ife (2019, 189) viittaavat näyttöperusteisuuteen nimenomaan länsimaisena sosiaalityön paradigmat ja katsovat sen perustuvan kapean perinteiseen läntiseen tieteellis-empiriseen ajattelutapaan. Näyttöperusteisuuden onkin pelätty marginalisoivan esimerkiksi alkuperäiskansojen tietämisen, tekemisen ja olemisen tapoja (esim. Luke ym. 2022). Analysoidessaan sosiaalitieteellisiä käsityksiä, joissa tietynlaista näyttöä pidetään ylivoimaisena muuhun verrattuna, Koro-Ljungberg ym. (2009, 493) puhuvat näytön kolonialisaatiosta. Heidän näkemyksensä mukaan näyttöä koskeviin käsityksiin liittyy piirteitä, jotka

hiljentävät ja syrjäyttävät toisenlaista näkemystä näytöstä kannattavia tutkijoita (emt. 492). He peräänkuuluttavat laajempaa käsitystä näytöstä niin, että sen ymmärretään olevan monimuotoista ja tuotettavissa monenlaisin menetelmin: ”näytössä ei ole kyse tietäntyyppisestä datasta tai tiedosta vaan siitä, kuinka tutkijat tietoisesti, eettisesti ja vastuullisesti operoivat vaihtelevissa epistemologisissa, metodologisissa ja empiirissä kulttuuristen käytäntöjen, perinteiden, yksilöllisten ja yhteisöllisten halujen, olemassa olevien toiveiden jne. tiloissa” (emt. 508).

Näyttöä koskevien käsitysten inklusiivisuuden lisäämiseksi on pyritty käsitteellistämään muun muassa alkuperäiskansojen tiedontuotannon ja tietokäsitysten metodologiaa (Indigenous methodology), jonka on nähty olevan erilaista kuin hallitseva länsimainen metodologia (Luke ym. 2022, 3). Toisaalta myös käsitys alkuperäis- ja länsimaisen tiedon dikotomisuudesta on kyseenalaistettu ja pohdittu muun muassa käytäntöyhteisöjen käsitteen mahdollisuuksia dialogin saavuttamiseksi näiden välillä (Sutherland 2014). Lucero (2011, 323) nostaa esille kvalitatiivisen tiedon ja erityisesti narratiivisen tiedontuotannon, myös filmien ja äänitekniikan, mahdollisuudet monitahoisemman, yhteisöllisen ja käytäntöperustaisen näytön tuottamisessa. Psykoterapian näyttöperusteisuutta tarkasteleva Kousteni (2022, 36) pitää tärkeänä palvelujen käyttäjien ja työntekijöiden osallisuuden lisäämistä tiedontuotannossa sekä huomion kiinnittämistä ammatikäytäntöjen vaikutuksiin liittyviin ”kuinka-” ja ”miksi”-kysymyksiin, myös vähemmistöjen näkökulmasta.

Moninaisuuden huomioonottaminen alleviivaa kokonaisvaltaisen, myös työntekijän ja asiakkaan tiedot huomioivan, näyttöperusteisen käytännön merkitystä. Tietoa tarvitaan muun muassa ihmisten subjektiivisista kokemuksista sorrosta sekä eri tilanteisiin liittyvistä rakenteellisista tekijöistä (McNeill & Nicholas 2019, 360). Crampton (2015) tarkastelee kriittisesti näyttöön liittyvää pysyvyyden ajatusta ja pitää tärkeänä sosiaalityön

dekolonialisoimista ”väliaikaisuuden filosofialla” (philosophy of impermanence), jossa parhaat käytännöt ymmärretään ”ei universaaleina vaan paikallisina, ei pysyvinä vaan nykyisyydestä alkaen” (emt. 9).

Johtopäätökset

Näyttöperusteiselle sosiaalityölle riittää kysyntää, sillä sosiaali-
huollon tutkimustiedon määrä kasvaa jatkuvasti ja tiedonhallin-
taan tarvitaan tehokkaita keinoja. Näyttöperusteinen sosiaalityö
voi parhaimmillaan edistää palvelujen käyttäjien yhdenvertai-
suutta ja asiakasturvallisuutta, ja siitä voisi olla apua asiakkaille
mahdollisesti hyödyttömien tai jopa haitallisten palvelujen
karsimiseksi. Tutkimusnäytöistä saattaa asiakastyöskentelyn
ohella olla hyötyä monissa muissakin tilanteissa, kuten kehi-
tettäessä sosiaalialan työn organisointia, arvioitaessa käytössä
olevia toimintatapoja, otettaessa käyttöön uusia työmenetelmiä,
laadittaessa ohjeita asiakastyöhön sekä arvioitaessa palvelujen
kustannusvaikuttavuutta.

Julkaisutietokantojen, tiedonhaun ja analyysivälineiden kehi-
tyminen ovat vahvistaneet näyttöperusteisen sosiaalityön edel-
lytyksiä. Sosiaalityöntekijöiden akateemisen koulutuksen vuoksi
näyttöperusteisten palvelujen kehittämistä ei toisinaan ole nähty
tarpeellisenä. Toisaalta juuri vahvat akateemiset taidot, kuten
taito laatia tutkimuskatsauksia sekä kyky tiedon kriittiseen
analyysiin ovat näyttöperusteisen palvelutoiminnan edellytyk-
siä. Lisäksi työntekijöiden työolosuhteiden on mahdollistettava
praktikon ja tutkijan roolien yhteensovittaminen.

Sosiaalihuollon palveluihin liittyy monitahoisia tavoitteita,
ja tieto on keskeinen väline mahdollisissa intressiristiriidoissa.
Keskeinen näyttöperusteisuuden kehittämisen haaste tulee jat-
kossa olemaan näytön laatu ja sen arviointiperusteet. Tähän
liittyy on tarpeen pohtia, millainen tieto voidaan hyväksyä
näytöksi, johon tukeutuen on mahdollista tehdä työtä koskevia

päätöksiä ja ratkaisuja. Ratkaisevaa on, miten tutkimustieto, asiakkaan ja työntekijän kokemustieto sekä muunlainen tieto löytävät paikkansa osana näyttöä ja millaisin kriteerein tutkimustietoa arvioidaan. On selvää, ettei lääketieteiden perinteinen tapa jäsentää tietoa hierarkiaksi toimi sosiaalihuollossa sellaisenaan. Moninaisuuden näkökulmasta näyttöksi hyväksyttävissä olevan tiedon tulee purkaa epätasa-arvoisia käytäntöjä ja valta-asetelmiä, mikä on keskeinen sosiaalihuollon perustavoite.

Sosiaali- ja terveystieteen palvelujen johtaminen, järjestäminen ja toteutus toteutuvat hyvinvointialueilla toisiinsa yhteensovitetuina, ja nähtäväksi jää, miten vahvan aseman sosiaalihuollon näyttöperusteisuuden edistäminen tulee saamaan hyvinvointialueiden tutkimus- ja kehittämisstrategioissa. Tutkimusnäyttöön suoraan perustuva sosiaalihuolto lienee epärealistinen tavoite, mutta aiempaan käsitetarkasteluun viitaten tutkimustietoa harkitusti hyödyntävien palvelujen kehittämissuunta tulee jatkumaan.

Kirjallisuus

- Bergmark, Anders & Bergmark, Åke & Lundström, Tommy (2012) The mismatch between the map and the terrain – evidence-based social work in Sweden. *European Journal of Social Work* 15 (4), 598–609. <https://doi.org/10.1080/13691457.2012.706215>
- Björk, Alexander (2016) Evidence-based practice behind the scenes. How evidence in social work is used and produced. *Stockholm Studies in Social Work SSSW32*. Stockholm: Stockholm University. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:900625/FULLTEXT01.pdf> Luettu 26.4.2023.
- Boaz, Annette & Davies, Huw & Fraser, Alec & Nutley, Sandra (2019) What works now? An introduction. Teoksessa Annette Boaz, Huw Davies, Alec Fraser & Sandra Nutley (toim.) *What works now? Evidence-informed policy and practice*. Bristol: Policy Press: 1–16.
- Crampton, Alexandra (2015) Decolonizing social work "best practices" through a philosophy of impermanence. *Journal of Indigenous Social Development* 4 (1), 1–11. https://epublications.marquette.edu/socs_fac/159 Luettu 26.4.2023.

- Crandall, Mindy S. & Costanza, Kara K. L. & Zukswert, Jenna M. & Kenefic, Laura S. & Leahy, Jessica E. (2020) An adaptive and evidence-based approach to building and retaining gender diversity within a university forestry education program: A case study of SWIFT. *Journal of Forestry* 118 (2), 193–204.
<https://doi.org/10.1093/jofore/fvz072>
- Dodd, S. J. & Savage, Andrea (2016) Evidence-informed social work practice. *Encyclopedia of Social Work*. National Association of Social Workers Press & Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199975839.013.915>
- Ghanem, Christian & Lawson, Thomas R. & Pankofer, Sabine & Maragkos, Markos & Kollar, Ingo (2017) The diffusion of evidence-based practice: Reviewing the evidence-based practice networks in the United States and German-speaking countries. *Journal of Evidence-Informed Social Work* 14 (2), 86–118.
<https://doi.org/10.1080/23761407.2017.1298074>
- Gibbs, Leonard & Gambrill, Eileen (2002) Evidence-based practice: Counterarguments to objections. *Research on Social Work Practice* 12 (3), 452–476.
<https://doi.org/10.1177/1049731502012003007>
- Haynes, R. Brian & Devereaux, P. J. & Guyatt, Gordon H. (2002) Clinical expertise in the era of evidence-based medicine and patient choice. *BMJ Evidence-Based Medicine* 7 (2), 36–38. <http://dx.doi.org/10.1136/ebm.7.2.36>
- IFSW (International Federation of Social Workers) (2012) Global standards.
<https://www.ifsw.org/global-standards/> Luettu 17.4.2023.
- Ivanich, Jerreed D. & Mousseau, Alicia C. & Walls, Melissa & Whitbeck, Les & Whitesell, Nancy Rumbaugh (2020) Pathways of adaptation: Two case studies with one evidence-based substance use prevention program tailored for Indigenous youth. *Prevention Science* 21 (Suppl 1), S43–S53.
<https://doi.org/10.1007/s11121-018-0914-5>
- Johansson, Kerstin (2019) Evidence-based social service in Sweden: A long and winding road from policy to local practice. *Evidence & Policy* 15 (1), 85–102.
<https://doi.org/10.1332/174426417X15123846324591>
- Koro-Ljungberg, Mirka & Gemignani, Marco & Chaplin, Shane & Hayes, Sharon & Haoyin Hsieh, Ivy (2009) “Mission civilisatrice”: Fixing scientific evidence and other practices of neo-colonialism in social sciences. *International Review of Qualitative Research* 1(4), 491–513.
- Korteniemi, Pertti & Borg Pekka (2008) Kohti näyttöön perustuvaa ammatillista käytäntöä? *Stakesin Työpapereita* 23/2008. Helsinki: Stakes.
<https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/74980/T23-2008-VERKKO.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Luettu 26.4.2023.

- Kousteni, Ionna D. (2022) Toward an extended view of evidence-based psychotherapy: Diversity and societal factors. *Journal of Humanistic Psychology* 62 (1), 31–43. <https://doi.org/10.1177/0022167818762651>
- Lampe, Kristian & Saalasti-Koskinen, Ulla (2017) Näytön arviointi ja käyttö uusissa SOTE-rakenteissa: Vaihtoehtoja terveydenhuollon menetelmien arvioinnin järjestämisestä Suomessa. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2017:12. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/80773/RAPHTA_12_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y Luettu 15.4.2023.
- Liedgren, Pernilla & Kullberg, Christian (2022) 'Easy ride or born to be wild'? The travelling of evidence-based social work to Sweden. *European Journal of Social Work* 25 (2), 224–237. <https://doi.org/10.1080/13691457.2021.1918064>
- Louhiala, Pekka & Hemilä, Harri (2005) Näyttöön perustuva lääketiede – hyvä renki mutta huono isäntä. *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim* 121 (12), 1317–1325. <https://www.duodecimlehti.fi/duo95036> Luettu 26.4.2023.
- Lucero M.P.P., Esther (2011) From tradition to evidence: Decolonization of the evidence-based practice system. *Journal of Psychoactive Drugs* 43 (4), 319–324. <https://doi.org/10.1080/02791072.2011.628925>
- Luke, Joanne & Verbunt, Ebony & Zhang, Angela & Bamblett, Muriel & Johnson, Gabrielle & Salamone, Connie & Thomas, David & Eades, Sandra & Gubhaju, Lina & Kelaher, Margaret & Jones, Amanda (2022) Questioning the ethics of evidence-based practice for Indigenous health and social settings in Australia. *BMJ Global Health* 7 (6), 1–11. <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2022-009167>
- Martin, Graham P. & Williams, Oli (2019) Evidence and service delivery. Teoksessa Annette Boaz, Huw Davies, Alec Fraser & Sandra Nutley (toim.) *What works now? Evidence-informed policy and practice*. Bristol: Policy Press, 41–60.
- McNeill, Ted & Nicholas, David B. (2019) Creating and applying knowledge for critical social work practice: Reflections on epistemology, research, and evidence-based practice. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work* 28 (4), 351–369. <https://doi.org/10.1080/15313204.2017.1384945>
- Meyer, Claudia & McMillan, Sally & Browning, Colette & Appannah, Arti & Ogrin, Rajna (2018) Design of an evidence-based diversity workshop to support participation of older people in their community care. *Educational Gerontology* 44 (5–6), 391–402. <https://doi.org/10.1080/03601277.2018.1486073>
- Mullen, Edward J. & Bledsoe, Sarah E. & Bellamy, Jennifer L. (2008) Implementing evidence-based social work practice. *Research on Social Work Practice* 18 (4), 325–338. <https://doi.org/10.1177/1049731506297827>

- Murray, Teri A. & Simmons, Krista J. & Boyd, Emily & Holmes, Shearon & Bobo, Tracy L. & Turner, Jerrod (2022) Evidence-based strategies to advance BSN student diversity. *Journal of Professional Nursing* 39 (March-April), 122–130.
<https://doi.org/10.1016/j.profnurs.2021.12.013>
- Mäntysaari, Mikko (2015) Tutkimusperustaisuus sosiaalityössä.
Tutkimusperustaisuus, vaikuttavuus, näytön asteet.
https://www.jyvaskyla.fi/sites/default/files/atoms/files/sote2020_kehittaminen_7_mantysaari.pdf Luettu 27.4.2023.
- Nguyen, Steve (2014) The critical role of research in diversity training: How research contributes to an evidence-based approach to diversity training. *Development and Learning in Organizations* 28 (4), 15–17.
<https://doi.org/10.1108/DLO-01-2014-0002>
- NICE (National Institute for Health and Care Excellence) (2023) Glossary.
<https://www.nice.org.uk/glossary> Luettu 12.4.2023.
- Otto, Hans-Uwe & Polutta, Andreas & Ziegler, Holger (2009) Reflexive professionalism as a second generation of evidence-based practice: Some considerations on the special issue "What Works? Modernizing the Knowledge-Base of Social Work". *Research on Social Work Practice* 19 (4), 472–478.
<https://doi.org/10.1177/1049731509333200>
- Paasio, Petteri (2014) Näyttöön perustuva sosiaalityön käytäntö – järjestelmällinen katsaus vuosina 2010–2012 julkaistuista tutkimuksista. Hyvinvointipalvelujen erikoisan alan ammatillinen lisensiaatintutkimus. Jyväskylän yliopisto.
<https://www.sosnet.fi/loader.aspx?id=ed6d31dd-6da0-4046-99e8-e9613b31714e>
Luettu 26.4.2023.
- Portnoy, Galina A. & Doran, Jennifer M. & Isom, Jessica E. & Wilkins, Kirsten M. & DeViva, Jason C. & Stacy, Meaghan A. (2021) An evidence-based path forward for diversity training in medicine. *The Lancet. Psychiatry* 8 (3), 181–182.
[https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(21\)00024-9](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(21)00024-9)
- Raunio, Kyösti (2010) Onko näyttöön perustuvalla käytännöllä tulevaisuutta sosiaalipalveluissa? *Janus* 18 (4), 387–395.
<https://journal.fi/janus/article/view/50587/15328> Luettu 26.4.2023.
- Rojas, Yerko & Stenström, Nils (2020) The effect of organizational factors on the use of evidence-based practices among middle managers in Swedish social services. *Human Service Organizations. Management, Leadership & Governance* 44 (1), 32–46. <https://doi.org/10.1080/23303131.2019.1683667>
- Sackett, David L. & Rosenberg, William M. C. & Gray, J. A. Muir & Haynes, R. Brian & Richardson, W. Scott (1996) Evidence based medicine: What it is and what it isn't. *BMJ* 312, 71–72. <https://doi.org/10.1136/bmj.312.7023.71>

- Satka, Mirja & Julkunen, Ilse & Kääriäinen, Aino & Poikela, Ritva & Yliruka, Laura & Muurinen, Heidi (2016) Johdanto – Käytäntötutkimus tietona ja taitona. Julkaisussa Mirja Satka, Ilse Julkunen, Aino Kääriäinen, Ritva Poikela, Laura Yliruka & Heidi Muurinen (toim.) Käytäntötutkimuksen taito. Helsinki: Heikki Waris -instituutti & Mathilda Wrede-institutet, 8–30.
https://www.socca.fi/files/5598/Kaytantotutkimuksen_taito_julkaisu.pdf Luettu 15.5.2023.
- Shaw, Ian & Bryderup, Inge M. (2008) Visions for social work research. Teoksessa Inge M. Bryderup (toim.) Evidence based and knowledge based social work. Research methods and approaches in social work research. Aarhus: Danish School of Education / Aarhus University Press, 9–31.
- SOU (2008) Evidensbaserad praktik inom socialtjänsten – till nytta för brukaren. Betänkande av Utredningen för en kunskapsbaserad socialtjänst. SOU 2008:18. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
<https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2008/03/sou-200818/> Luettu 16.5.2023.
- Spencer, Tara D. (2020) Improving diversity of the nursing workforce through evidence-based strategies. Journal of Nursing Education 59 (7), 363–364.
<https://doi.org/10.3928/01484834-20200617-01>
- Stoker, Gerry & Evans, Mark (2016) Introduction. Teoksessa Gerry Stoker & Mark Evans (toim.) Evidence-based policy making in the social sciences. Methods that matter. Bristol: Policy Press, 1-12.
- Sutherland, Margaret (2014) Indigenous and Western knowledge: A false dichotomy? Teoksessa Patricia Inman & Diana L. Robinson (toim.) University engagement and environmental sustainability. Manchester: Manchester University Press, 35-46.
<https://doi.org/10.7228/manchester/9780719091629.003.0004>
- Tascón, Sonia M. & Ife, Jim (2019) Decolonising social work vocabulary. Teoksessa Sonia M. Tascón & Jim Ife (toim.) Disrupting whiteness in social work. Lontoo: Routledge, 185–193.
- THL (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos) (2022) Näyttöön perustuvat tuki- ja hoitomenetelmät. <https://thl.fi/fi/web/mielenterveys/mielenterveyspalvelut/terapeuttiset-menetelmat-ja-terapiapalvelut/nayttoon-perustuvat-tuki-ja-hoitomenetelmat> Luettu 12.4.2023.

Valter Sandell-Maury

doktorand i socialt arbete

Malmö universitet

valter.sandell-maury@mau.se

Kuka keksi rakkauden? Sosiaalityö ja siirtolaisten oikeudellisten asemien moninaistumisen tutkiminen

Pohjoismaisessa sosiaalityön tutkimuksessa on enenevissä määrin kiinnitetty huomiota siihen, minkälaisia seurauksia paperittomien siirtolaisten pitkälle viety ulossulkeminen hyvinvointivaltion tukirakenteiden ja palvelujen piiristä aiheuttaa (Nordling ja Persdotter 2021). Paperittomuudella viitataan yleensä tilanteeseen, jossa siirtolainen oleskelee jossakin maassa ilman oleskelulupaa tai oleskeluoikeutta (ks. esim. J Lind 2019). Pohjoismaisessa sosiaalityön tutkimuksessa esimerkiksi Cuadra (2018) on kiinnittänyt huomiota siihen, miten sosiaalityöntekijät voivat edistää paperittomien siirtolaisten sosiaalisten ongelmien tunnustamista priorisoimalla sosiaalityön eettisiä periaatteita sosiaalityön käytännön tilanteissa, jossa eettiset ohjeet ja kansallinen lainsäädäntö ovat keskenään ristiriidassa. Tällaisia voivat olla esimerkiksi kysymykset siitä, minkälaisiin palveluihin paperittomilla asiakkailla on pääsy.

Myös Jönsson (2014) on huomionnut sosiaalityön eettisten periaatteiden ja kansallisen lainsäädännön ja hyvinvointipalvelujen ohjaamiskäytäntöjen jännitteisen suhteen, ja ehdottaa, että sosiaalityön kansallinen kehys tulisi uudistaa. Hermansson

ja kumppanit (2022) ovat ehdottaneet, että jännitteisen suhteen takia palomuuuri, joka selkeästi erottaa sosiaalityön käytännöt siirtolaisuuskontrollin vastaavista on välttämätön työkalu, jotta sosiaalityön käytännössä voidaan edistää myös paperittomien siirtolaisten sosiaalisia oikeuksia. Mikkola (2019) huomauttaa puolestaan, että sosiaalityössä paperittomien siirtolaisten kanssa tulisi panostaa näköalojen avaamiseen, jotta asiakas näkisi vaihtoehtoja paperittomuudelle. Tämä voisi konkreettisella tasolla tarkoittaa siirtolaisen oleskelun laillistamisen mahdollisuuksien selvittämistä. Koska oleskelun laillistaminen on haastavaa ja myös kallis prosessi, sosiaalityön käytännöillä voi olla asiassa tärkeä merkitys asiakkaan näkökulmasta.

Vaikka paperittomuuden syihin ja seurauksiin on kiinnitetty yhä enemmän huomiota pohjoismaisessa sosiaalityön tutkimuksessa, kysymykset siirtolaisten oikeudellisten asemien moninaistumisesta ovat herättäneet vähemmän kiinnostusta. Oikeudellisten asemien moninaistumisella tarkoitan sitä, että erilaiset oleskeluluvat ja oleskeluoikeudet lisääntyvät määrällisesti ja tuovat mukanaan erilaisia oikeuksia ja velvollisuuksia. Esimerkiksi Suomen ulkomaalaislaissa on sisäministeriön selvityksen mukaan 35 erilaista määräaikaista oleskeluluvan tyyppiä, au-paireista erityisasiantuntijoihin, opiskelijoista startup-yrittäjiin, ja kausityöntekijöistä urheilijoihin (Järviö 2023). Oleskeluluvan tyyppi vaikuttaa oleellisesti siirtolaisen asemaan hyvinvointivaltiossa, esimerkiksi sosiaalityön palvelujen piiriin pääsyyn. Kuten Könönen (2018) huomauttaa, oleskelulupajärjestelmä tuottaa oikeudellisia sosiaalisten oikeuksien hierarkioita hyvinvointivaltion sisällä, jossa jotkut ulkomaalaiset huomaavat olevansa ”enemmän ulkomaalaisia” kun toiset. Tämä tarkoittaa sitä, että myös maassa laillisesti oleskelevien kesken on huomattavia eroja sosiaaliturvan piiriin pääsyssä.

Teoriaa maailman näkemiseksi muuttuvana ja muutettavissa olevana

Tässä kirjoituksessa luonnostelen ja kuvaan erilaisia teoreettisia lähestymistapoja, joilla on tulkintani mukaan tarjottavaa sosiaalityön tutkimukselle, mutta jotka ovat eri syistä saaneet pohjoismaisessa sosiaalityön tutkimuksessa vain vähän huomiota. Tavoitteeni on, että kirjoitus voisi tarjota kriittisiä teoreettisia virikkeitä siirtolaisten oikeudellisten asemien moninaistumisen tutkimukseen. Toisena tavoitteenani on, että kirjoitus kirvoittaisi kriittisiä kommentteja niistä teoreettisista raameista, jotka tässä vaiheessa kehystävät tutkimustani. Kontribuutioni on siis ensisijaisesti teoreettinen.

Teoreettinen ja käsitteellinen työ sosiaalityön tutkimuksessa on tärkeää ei ainoastaan tai edes ensisijaisesti empiirisen aineiston tarkastelun ja arvioinnin kannalta. Sen sijaan teoreettinen työ voidaan katsoa olevan yhteistä työtä uusien mahdollisuuksien avaamiseen. Tässä mielessä teoreettinen keskustelu on jatkuvaa linssien hiomista. Linssien, joiden läpi voimme parhaassa tapauksessa katsoa maailmaa uusin silmin, muuttuvana ja muutettavissa olevana, ja sitä kautta kehittää kykyä toimia maailman muuttamiseksi niin sosiaalityön kontekstissa, kuin laajemmin yhteiskunnassa (ks. Viren ja Vähämäki 2015).

Pohjoismainen hyvinvointivaltio ei ole asumisperusteinen tai universaali

Pohjoismaisessa sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan tutkimuksessa siirtolaisten asemasta pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa on usein läsnä ajatus, jonka mukaan laillisesti maassa oleskelevalla siirtolaisella on yhtäläiset sosiaaliset oikeudet kuin maan kansalaisella. Esimerkiksi Ahlén ja Palme (2020) kirjoittavat Ruotsin kontekstissa, että ”kansalaisuus tai henkilön maahanmuuttajastatus eivät vaikuta oikeuteen saada sosiaaliturvatukia”. Myös sellaisessa sosiaalityön tutkimuksessa, joka ammentaa kriittisestä

sosiaalityön tutkimuksen perinteestä, löytyy samankaltaisia ajatusmalleja. Nielsen (2016, 22) ehdottaa, että ”oleskelulupa, kansalaisuuden sijaan, on siis kynnys useimpiin oikeuksiin”. Tämä ajatusmalli saattaa luoda pohjaa siirtolaisten oikeudellisten asemien tarkasteluun binaarisesta lähtökohdasta, jossa yksilöt ovat joko hyvinvointivaltion piirissä tai sitten he eivät ole. Kuten Nordling (2014) asian muotoilee: ”paperittomat siirtolaiset nostavat tarkasteluun idean universaalisuudesta, joka on usein liitetty Ruotsin hyvinvointivaltioon”.

Binaarisessa ajatusmallissa paperittomat siirtolaiset kuvataan usein *ainoana* ulossuljettuna ryhmänä, kun taas laillisesti maassa oleskelevat voivat nauttia ”asumisperusteisen” ja ”universaalin” hyvinvointivaltion takaamasta turvaverkosta maan kansalaisten tavoin. Rajoitettu pääsy palvelujen piiriin ei kuitenkaan koske vain paperittomia siirtolaisia. Päinvastoin myös laillisesti maassa asuvat siirtolaiset elävät usein Pohjoismaissa ilman kattavaa sosiaaliturvaa ja ilman laillista oikeutta perustavanlaatuisiin sosiaalipalveluihin. Konkreettisesti tämä näyttäytyy tilanteissa, joissa esimerkiksi kansainvälisillä EU:n ulkopuolelta muuttaneilla opiskelijoilla ei ole oikeutta opintotukiin, lähetetyillä työntekijöillä ei ole pääsyä kuntien palveluihin, työntekijän oleskeluluvalla asuvalla on vain osittainen oikeus sosiaaliturvaan, ja niin edelleen (Könönen 2018). On siis syytä painottaa, että *oikeudellisen aseman tai oleskeluluvan saanti ei takaa laajaa pääsyä sosiaaliturvan tai sosiaalipalvelujen piiriin Pohjoismaissa*.

Ajatusmalliin siitä, että siirtolainen on joko hyvinvointivaltion piirissä tai sitten ei ole liittyy siis useita ongelmia. Se ei mahdollista sosiaaliturvan ja sosiaalityön palvelujen piiriin pääsyn tarkastelua asteittaisena ja muuttuvana prosessina. Goldring ja Landolt (2022) ovat kuvanneet tätä prosessia liukumäkien ja tikapuiden metaforalla, jossa siirtolainen voi kiivetä kohti laillista ja turvallisempaa positiota, esimerkiksi laillistamalla asemansa työntekijän oleskeluluvalla, mutta toisaalta myös liukua kohti

prekaaria oikeusasemaa, mikäli esimerkiksi oleskelulupa perutaan työpaikan konkurssin seurauksena. Mutta minkälaisilla teoreettisilla ja käsitteellisillä työkaluilla pääsisimme tutkimaan siirtolaisten oikeudellisten asemien moninaistumista pohjoismaisen sosiaalityön tutkimuksen näkökulmasta? Ehdotan kolmea näkökulmaa: (1) biovalta ja nekropolitiikka, (2) prekarisaatio sekä (3) aseistettu rakkaus. Seuraavaksi tarkastelen näitä näkökulmia.

Elä ja anna toisten kuolla

Greif (2022) on ehdottanut, että The Beatlesin kappale *Let it Be* voi tarjota perhesosiaalityölle tärkeitä opetuksia perheiden sisäisestä dynamiikasta. Ehdotan Greifin vanavedessä, että myös Beatlesin perustajajäsenen Paul McCartneyn kappaleessa *Live and Let Die* lymyää samakaltaisia opetuksia. Kappale tuo väistämättä mieleen kaksi sosiaalityön tutkimuksen kannalta relevanttia käsitettä, jotka ovat jääneet pohjoismaisessa sosiaalityön tutkimuksessa vähemmälle huomiolle. Ensinnäkin kehotus ”elämään” tuo mieleen biovallan käsitteen, jota Foucault (1976) käytti kuvaillakseen 1700-luvun loppupuolella esiin nousutta kurivallan ajan taitto-kohtaa, jossa yksilön jatkuvan kurin ja korjaamisen sijaan nousevat vallitseviksi biovallan hallinnan tekniikat. Biovallan ensisijainen kiinnostuksen kohde on elämän hallinta ja tietynlaisten elämän muotojen tuottaminen.

Biovalta siis keskittyy populaatioon tai kansaan poliittisena ongelmana. Koska biovalta ei kykene tekemään interventioita joka elämän kolkkaan, sen tekniikat on usein keskitetty populaation niin sanottujen satunnaismuuttujien hallintaan. Käytännössä tämä tarkoittaa säätelyä savukkeista sokeriin ja punaviinistä polkupyöräkypäriihin, jotta esimerkiksi kuolleisuutta voitaisiin alentaa, odotettua elämänaikaa pidentää, tai tiettyä elämän muotoa edistää mahdollisimman laajasti. Biopolitiikka on siis laskelmoitua ja tavoitteellista elämän ja sen muotojen tuottamista,

jossa turvallisuusalojen ja terveydenhuollon lisäksi myös sosiaalityöllä on tärkeä asema (Kivistö ym. 2022, Perttula 2015).

Jos Foucaultin Yhteiskuntaa on puolustettava- luennoillaan kehittänyt ajatus biovallasta kytkeytyy McCartneyn kapaleen kehoitukseen elää (tietyllä tavalla), niin kehoitus ”antaa toisten kuolla” tuokin Foucaultin lisäksi mieleen filosofi Achille Mbemben (2008) nekropolitiikan käsitteen, joka ei ole vielä herättänyt Suomessa toteutetussa sosiaalityön tutkimuksessa laajaa kiinnostusta. Nekropolitiikassa kysymys on siitä, kenellä on lupa elää ja kenen täytyy kuolla.

Mbemben käsitys nekropolitiikasta on laajempi, ja viittaa myös – tai ennen kaikkea – oloihin elämän ja kuoleman rajaseudulla ja politiikkaan, jossa ihmisiä alistetaan kuolemalle. Tässä Mbembe mainitsee eksplisiittisesti muun muassa orjuuden ja apartheidin, ja lisää, että valtio tarvitsee rasismia harjoittaakseen nekropolitiikkaa. Nekropolitiikan käsite voidaankin nähdä yrityksenä kääntää Foucaultin biovallan konsepti ylösalaisin: siinä missä Foucault ehdottaa, että biovalta on laskelmallista elämän muotojen tuottamista, Mbembe kääntää asetelman, ja kysyy miten biovalta voi myös merkitä populaation alistamista kuolemalle. Nekropolitiikan käsitteellä Mbembe avaa vallan tappavia voimia, ja kehottaa kriittisesti tarkastelemaan, kenellä on kyky määritellä, kenen elämällä on väliä, ja kenen ei. Tai Judith Butlerin (2009) sanoin, kenen elämä (*engl. grievable life*) on suremisen arvoinen, ja kenen ei.

Mutta mitä biovallan ja nekropolitiikan käsitteet voisivat tarjota sosiaalityön tutkimukselle, joka keskittyy siirtolaisten oikeudellisten asemien moninaistumiseen? Biovallan ulottuvuuksia on sovellettu hyvinvointivaltion toimintalogiikan valottamisessa (esim. Helen 2016) ja nekropolitiikan käsitettä on käytetty teoreettisena näkökulmana kehitys- ja vaikeavammaisia henkilöitä koskevassa hallinnan tutkimuksessa (Kauppila 2022). Nämä meta-teoreettiset raamit, jotka liikkuvat korkealla abstraktiotasolla,

tarjoavat yleisen kriittisen perspektiivin. Kuitenkin niiden soveltaminen siirtolaisten oikeudellisten asemien tutkimiseksi saattaa johtaa siihen, että katsotaan sekä valtion, siirtolaisten että sosiaalityöntekijöiden paikallisella tasolla tapahtuvan toiminnan ohitse. Siksi alemman abstraktiotason teorioita voidaan käyttää paikallistason ilmiöiden tarkastelussa.

Hyvinvointivaltio prekarisaation vauhdittajana: haaste sosiaalityölle

Pitäen biovallan ja nekropolitiikan käsitteet taka-alalla, prekarisaation käsite voi tarjota sosiaalityön tutkimukselle mahdollisuuden laskeutua hieman käytännöllisemmälle tasolle. Keskustelu prekarisaatiosta sai vauhtia 2000-luvun toisella puoliskolla, kun Suomessakin vaikuttanut prekariaattiliike nosti esiin teemoja työelämän epävarmuudesta sekä pätkätyön ja keikkatyön yleistymisestä (Purokuru ja Monti 2018). Prekariaattiliikkeen käyttämä käsitteistö siirtyi jopa yllättävän nopeasti yhteiskunnallisilta liikkeiltä akateemisen tutkimuksen kiinnostuksen kohteeksi. Pohjoismaisessa sosiaalityön tutkimuksessa prekarisaatio ei ole vielä herättänyt samanlaista laajaa ja intohimoistakin kiinnostusta kuten esimerkiksi kotimaisessa sosiologian tutkimuksessa (ks. Jokinen ja Venäläinen 2016). Prekarisaatio näyttää kuitenkin tarjoavan hedelmällisiä lähtökohtia siirtolaisten oikeudellisten asemien moninaistumisen tutkimukselle.

Pohjoismaissa sosiaalityötä ja hyvinvointivaltiota on perinteisesti tarkasteltu liittolaisina tai osana samaa kokonaisuutta, jossa sosiaalityöntekijät ikään kuin välittävät pohjoismaisen hyvinvointivaltion solidaarista sosiaalipolitiikkaa (Blomberg-Kroll ym. 2019). Tämän huomion tuo kriittiseen valoon Albertin ja kumppaneiden (2018) väite siitä, että valtio on yksi keskeisemmistä prekarisaation vauhdittajista. Valtiolla on kyky määrittää ihmisten pääsy sosiaaliturvan piiriin, ja kirjoittajat huomauttavatkin miten siirtolaiset enenevissä määrin suljetaan sosiaaliturvan

ulkopuolelle. Kirjoittajat kutsuvat tätä valtion vauhdittamaa prekarisaation muotoa nimellä kansalaisuusprekarisaatio, jossa valtion interventiot ja päätökset toimivat prekaarisuuden tuottamisen välineenä. Miten Blomberg-Krollin ja kollegoiden (2019) huomautus siitä, että sosiaalityöntekijät ja hyvinvointivaltio tulisi nähdä liittolaisina, näyttäytyy prosesseissa, joissa hyvinvointivaltio itse toimii prekaraarisuuden tuottamisen veturina?

Tätä ongelmaa on pohtinut Karlsen (2021), joka huomauttaa, että myös siirtolaisilla, joilla on prekaari oikeudellinen asema, esimerkiksi turvapaikanhakijoilla, joiden turvapaikkahakemus on hylätty, on rajattu oikeus joihinkin sosiaalipalveluihin. Verrattuna Albertiin ja kumppaneihin (2018), jotka painottavat, että valtio sulkee ulos siirtolaisia, joilla on ”vääränlainen” oikeudellinen asema sosiaaliturvan piiristä, Karlsen vaihtaa näkökulmaa ja tarkastelee sitä, miten hyvinvointivaltion *prekaari inkluusio* toimii. Karlsen ehdottaa, että ulossulkemisen käytäntöjen sijaan prekaarien siirtolaisten asemaa pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa tulisi tutkia lähtemällä liikkeelle siitä, miten prekaarissa oikeudellisessa asemassa olevat siirtolaiset *on sisällytetty* hyvinvointivaltioon sellaisten interventioiden ja palveluihin pääsyn kautta, joiden ensisijainen funktio on selviytymisen turvaaminen.

Prekaari inkluusio on epävarma ja hauras inkluusion muoto, joka ei muistuta sellaista laajaa ja yhdenvertaista pohjoismaista hyvinvointimallia, jollaiseksi pohjoismaista mallia usein kuvailaan. Päinvastoin prekaari inkluusio viittaa sellaisiin viimesijaisiin pohjoismaisen hyvinvointimallin palveluihin ja etuuksiin kuten hätämajoitukset, hätäavustukset tai niin kutsuttu toimeentulotuen välttämätön osuus. Prekaarin inkluusion käsite sosiaalityön tutkimuksessa voisikin tarjota lähtökohdan sosiaaliturvan piiriin pääsyn vivahde-erojen tutkimiseen, sillä se hylkää joko-tai- ajattelutavan. Kuten Rigo (2011) huomauttaa, rajojen pääkohtainen funktio ei ole ulkomaalaisten ulossulkeminen kansalaisille varatulta alueelta, vaan ulkomaalaisten eriyttäminen

samassa poliittisessa ja juridisessa tilassa. Miten sosiaalityö, jonka eettisenä linjauksena on toimia rakenteellisesti ja sosiaalisen muutoksen voimana (Talentia 2022) voisi suunnistaa tällaisessa maastossa?

Aseistettu rakkaus sosiaalityön moduksena

Karlsenin prekaaria inklusiota koskevaa teoretisointia voidaan vielä osaltaan sävyttää Miriam Ticktinin (2011) aseistettua rakkautta koskevalla käsitteellä, joka vaikuttaa olevan varsinkin sosiaalityön käytännön kannalta relevantti aihe. Aseistetulla rakkaudella Ticktin viittaa myötätunnon ja poikkeuksen käytäntöihin, joihin usein liittyy myös uhkailua sanktioilla, väkivallalla, tai siirtolaisten tapauksessa myös säilöönnotolla tai karkotuksilla. Lisäksi Ticktin huomauttaa, ettei aseistetun rakkauden ongelmallisuus liity ainoastaan sanktioilla uhkailuun auttamistyon elementtinä, vaan myös siihen, miten kyseisen logiikan kautta toimivat käytännöt eivät ole yleistävissä – eli niiden pohjalta ei voida rakentaa oikeuksiin perustuvaa sosiaalipolitiikkaa tai sosiaalityön käytäntöjä. Päinvastoin ne uusintavat epätasa-arvoa korostamalla enemmän poikkeuksia ja myötätuntoa, kuin oikeuksia.

Vaikka Ticktinin humanitarismin kritiikki ja provosoivakin käsite aseistettu rakkaus toimi sekä Sosiaalityön tutkimuksen päivillä vuonna 2023 pitämäni puheenvuoroni että työn alla olevan tutkimusartikkelin eräänä teoreettisena perspektiivinä, olen tämän kirjoituksen työstämisen yhteydessä pohtinut myös sen rajoituksia sosiaalityön tutkimuksen kannalta. Syitä on ainakin kaksi. Ensinnäkin onko Ticktinin humanitarismin ja poikkeuksiin perustuva sosiaalipolitiikan kritiikki yhtä relevantti tänään, vuonna 2023, kun se oli vuonna 2011? Esimerkiksi paperittomien siirtolaisten sosiaalipalvelut oli järjestetty Ruotsissa, myös Malmössä, vielä muutama vuosi sitten tavoilla, joita voitaisiin hyvinkin katsoa olevan selkeästi osa Ticktinin kuvailemaa humanitarismin ja poikkeuksien sosiaalipolitiikkaa – jossa tietysti myös

sosiaalityöllä on avainasema (paperittomien palvelujen muutok-
sista Ruotsissa ja Malmössä ks. Nordling ja Persdotter 2021).

Kun tarkastellaan tämän päivän sosiaalityötä paperittomien siirtolaisten kanssa, voidaan perustellusti kysyä, onko myös humanitarismi matkalla tiensä päähän. Sosiaalityö paperittomien kanssa on osin luotu osaksi siirtolaisuuden hallintaa, ja esimerkiksi Ruotsin korkein hallinto-oikeus on katsonut, ettei kuntien tarvitse maksaa paperittomille edes niin kutsuttua hätätukea (Nordling ja Persdotter 2021). On hyvä muistaa, ettei Ruotsissa ole Suomen kaltaista *perustuslaillista* oikeutta sosiaaliturvaan (ks. A-S Lind 2009). Palomuuereista sosiaalityön käytäntöjen ja siirtolaisuuskontrollin välillä on puhetta, mutta ne ovat luonteeltaan aina prekaareja ja hauraita. Ottaakseni jälleen esimerkin Ruotsista, Malmön sosiaalipalvelujen verkkosivuilla kirjoitetaan avoimesti, että sosiaalityöntekijät jakavat tietoa paperittomista asiakkaista poliisin kanssa, mikäli poliisilta tulee tietopyyntö (Malmö stad 2023). Pitääkö Blomberg-Krollin ja kollegoiden (2019) tulkinta siitä, että sosiaalityöntekijät Suomessa ovat osa valtion koneistoa harmillisen hyvin paikkansa myös tässä tapauksessa, eli että he ovat siirtolaisuuden hallinnan ja prekarisaation vauhdittajan roolissa?

Lopuksi: virkistävän välinpitämättömyyden välttämättömyydestä

Jos hyväksymme sen, että Ticktinin määrittelemä aseistettu rakkaus on osa sosiaalityötä, mikä tarkoittaa sitä, että sosiaalityö liittoutuu hyvinvointivaltion siirtolaisuuskontrollin kanssa, ja että sosiaalityöhön kuuluu myös sanktioilla ja jopa karkotuksilla uhkailu sekä prekaarisaa vauhdittaminen, on Kaija Koota (1993) mukaillen kysyttävä, kuka keksi *aseistetun* rakkauden? Toisin sanoen on tutkittava sitä, miten sosiaalityön käytäntöihin on ujutettu siirtolaisuuskontrollin ja prekarisaation vauhdittamisen

tendenssit, ja miten tilannetta voisi muuttaa. Kaija Koo vastaa itse esittämäänsä kysymykseen lakonisesti:

”Tyydyn vastaukseen
Joku keksi rakkauden
Ja sinä toit minulle sen”

Sosiaalityön ja hyvinvointivaltion siirtolaisuuskontrollin liit-
touman valossa tuntuukin, että sosiaalityön toimijoilla – tutki-
joista käytännön harjoittajiin – on joskus tendenssi tyytyä vas-
tauksen, että joku keksi, että sosiaalityö voisi muodostaa yhden
siirtolaisuuskontrollin ulottuvuuden, että sosiaalityön käytän-
nöissä voitaisiin nojautua ensisijaisesti asiakkaan oikeudelliseen
asemaan silloin kun arvioidaan palvelujen tarpeita ja oikeuksia,
ja että tämä on toivottava asiantila. Voisimmeko kääntää asetel-
maa, ja aseistetun rakkauden hyväksymisen sijaan kysyä min-
kälaiset rakkauden ilmentymät ja lähestymistavat voisivat olla
aidosti hyödyllisiä silloin kun etsimme tapoja tehdä eettisesti kes-
tävää sosiaalityötä ja tuoda uusia teoreettisia näkökulmia siirto-
laisten oikeudellisten asemien moninaistumisen tutkimukseen
sosiaalityössä?

Jostain syystä pohjolan Rimbaudiksikin kutsuttu suomen-
ruotsalainen modernistirunoilija Henry Parland (1908–1930) on
Kaija Koon tapaan saanut melko vähän huomiota pohjoismaisessa
sosiaalityön tutkimuksessa, mutta nähdäkseni juuri Parlandin
rakkauden eri muotojen kaipuut voisivat tarjota sosiaalityön tut-
kimukselle yllättävän paljon. Tässä en viittaa Parlandin queeriin
elämäntapaan, vaikka eittämättä myös queerit rajojen rikkomiset
ovat olleet sosiaalityön tutkimukselle ja käytännölle aivan kes-
keisiä. Viittaaan sen sijaan Parlandin (1929) äidilleen osoitettuun
runoon:

En mor kom till mig:
säg
vad är det som fattas
i min kärlek?
mina barn älska mig ej
som jag dem.
Jag sade:
likgiltighet,
litet svalkande likgiltighet
fattas i din kärlek
– då gick hon bort
seende mot jorden.

Runossaan parikymppinen Parland on kyllästynyt äitinsä moralisointiin hänen urbaanista elämäntavastaan, johon kuuluu jatkuva kirjailijakollegoiden kanssa juhliminen Helsingin eteläisissä kaupunginosissa. Hän toivoo äidiltään ”hieman virkistävää välinpitämättömyyttä”, eli hieman etäisyyttä niistä odotuksista ja normeista, jotka Parlandin mielestä rajoittavat sekä hänen elämäänsä, mutta joka toisaalta myös voisi syventää hänen ja äitinsä lämmintä suhdetta. (Parlandin äiti ei muuten tähän suostunut, vaan lähetti Henryn Helsingistä enonsa luokse Liettuun Kaunasiin, jotta hän rauhoittuisi – Kaunasissa Henry myös kuoli tulirokkoon vain 22-vuotiaana).

Tutkimuskirjallisuuden valossa kaunokirjallisuutta tulisi käyttää sosiaalityön opetuksessa muun muassa refleksiivisten taitojen kehittymisen tueksi (Tarkiainen ym. 2021), ja onkin perusteltua kysyä, voisiko kaunokirjallisuuden avulla löytää reittejä ulos siitä aseistetun rakkauden umpikujasta, josta Ticktin varoittaa. Parlandin ehdottama rakkauden muoto tai kokeilu, joka lähtee liikkeelle ”virkistävän välinpitämättömyyden” välttämättömyydestä, voisi sosiaalityön kontekstissa viitata radikaaliin ambivalenssiin, jossa sosiaalityö ammatillisena käytäntönä osoittaa

etenevin määrin virkistävää välinpitämättömyyttä hyvinvointivaltion syrjäyttäviä mekanismeja kohtaan. Tämä voisi tarkoittaa voimakkaampaa sitoutumista niin eettisiin periaatteisiin, kuin myös rakenteellisen sosiaalityön periaatteisiin, jotka Suomessa löytyvät jopa suoraan sosiaalihuoltolaista. Tutkimusalana sosiaalityö on perinteisesti ollut vahvasti kytköksissä käytäntöön, ja onkin syytä kysyä, minkälainen tutkimuksellinen ote voisi tukea virkistävän välinpitämättömyyden sosiaalityön käytännön kehittymistä.

Sosiaalityön näkökulmasta virkistävä välinpitämättömyys ei tietenkään voi koskaan tarkoittaa välinpitämättömyyttä asiakkaita, palveluita, kollegoita, yhteisöjä, tai sosiaalityötä kohtaan. Päinvastoin se tarkoittaisi virkistävää välinpitämättömyyttä niitä sosiaalityötä ohjaavia mekanismeja vastaan, jotka ovat olennaisesti ristiriitaisia sosiaalityön eettisten ohjeiden kanssa. On tietysti helppoa sanoa, että sosiaalityöntekijöiden tulisi seurata eettisiä ohjeita tilanteissa, joissa käytäntöä ohjaavat mekanismit ja eettiset ohjeet ovat keskenään ristiriidassa. Käytännössä tilanne voi olla hyvin haastava, johtuen muun muassa siitä, että sosiaalityö on usein upotettu niihin hyvinvointivaltion rakenteisiin, jotka tuottavat prekaarisuutta (Righard 2010). Tässä tehtävässä myös sosiaalityön tutkimuksella voisi olla tehtävänsä valottaa sosiaalityön käytännön mahdollisuuksia ja avata ikkunoita uudenslaisiin tapoihin tehdä sosiaalityötä, jossa maailma nähdään muuttuvana ja muutettavissa olevana.

Kirjallisuus

- Ahlén, Anton & Palme, Joakim (2020) Migrants' access to social protection in Sweden. Teoksessa Jean-Michel Lafleur & Daniela Vintila (toim.) Migration and Social Protection in Europe and Beyond. IMISCOE Research Series, 421–35.
- Alberti, Gabriella & Bessa, Ioulia & Hardy, Kate & Trappmann, Vera & Umney, Charles (2018). In, against and beyond precarity: Work in insecure times. *Work, Employment and Society* 32 (3), 447–457.

- Blomberg-Kroll, Helena. & Kroll, Christian & Linnanvirta, Suvi (2019) Akateemiset opettajat ja käytäntöpolitiikka. Teoksessa Anneli Pohjola, Tarja Kemppainen, Asta Niskala, Nina Peronius (toim.) Yhteiskunnallisen asemansa ottava sosiaalityö. Tampere: Vastapaino.
- Butler, Judith (2016) *Frames of war: When is life grievable?* Lontoo: Verso Books.
- Carmel, Emma & Sojka, Božena (2021). Beyond welfare chauvinism and deservingness. Rationales of belonging as a conceptual framework for the politics and governance of migrants' rights. *Journal of Social Policy* 50 (3), 645-667.
- Cuadra, Carin (2015) Encounters with irregular migrants in social work – “collateral damage” and reframing of recognizability in Swedish Public Social Services. *Journal of Immigrant & Refugee Studies* 13 (3), 302–320.
- Foucault, Michel (2003) “Society Must Be Defended”: Lectures at the Collège de France, 1975-1976 (Vol. 1). Lontoo: Macmillan.
- Goldring, Luin & Landolt, Patricia (2022) From illegalised migrant toward permanent resident: Assembling precarious legal status trajectories and differential inclusion in Canada. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 48 (1), 33–52.
- Greif, Geoffrey L. (2022). What the Beatles “Get Back” Documentary Can Teach Social Workers About Family Relationships. *Families in Society* 103 (2), 247–250.
- Helén, Ilpo (2016) *Elämän politiikat. Yhteiskuntatutkimus Foucault’n jälkeen.* Helsinki: Tutkijaliitto.
- Hermansson, Linus & Lundberg, Anna & Gruber, Sabine & Jolly, Andrew & Lind, Jacob & Righard, Erica & Scott, Hanna (2022). Firewalls: A necessary tool to enable social rights for undocumented migrants in social work. *International Social Work* 65 (4), 678–692.
- Jokinen, Eeva & Venäläinen, Juhana (2016) Prekarisaatio elettävämmäksi. *Sosiologia* 53 (3), 325–327.
- Järviö, Pekka (2023) *Selvitys Suomen maahanmuuttohallinnon järjestämisestä. Sisäministeriön julkaisuja 2023:10.* Helsinki: Sisäministeriö.
- Jönsson, Jessica (2014) Local reactions to global problems: Undocumented immigrants and social work. *The British Journal of Social Work* 44(suppl_1), i35–i52.
- Karlsen, Mary-Anne (2020) *Migration control and access to welfare: the precarious inclusion of irregular migrants in Norway.* New York: Taylor & Francis.
- Kauppila, Aarno (2022) *Kehitys- ja vaikeavammaisten henkilöiden hallinta ja kansalaisuus vammais- ja koulutuspolitiikassa sekä ammatillisen erityisoppilaitoksen arjessa.* Helsinki: Helsinki University Press.
- Kivistö, Mari & Heinonen, Pilvikki & Martin, Marjatta & Sjöblom, Stina & Tarvainen, Merja & Vesala, Hannu T. & Lindh, Jari (2022) *Tutkitusti harkittua vammaissosiaalityötä.* Helsinki: Talentia & Sosiaalityön tutkimuksen seura

- Koo, Kaija (1993) Kuka keksi rakkauden (kappale). Albumilta Kaija Koo: Tuulten viemää. WEA Records Finland.
- Könönen, Jukka (2018) Differential inclusion of non-citizens in a universalistic welfare state. *Citizenship studies* 22 (1), 53–69.
- Lind, Anna-Sara (2009) Sociala rättigheter i förändring: En konstitutionellrättslig studie. Uppsala: Uppsala University Press
- Lind, Jacob (2019) Governing vulnerabilised migrant childhoods through children's rights. *Childhood* 26 (3), 337–351.
- Lorey, Isabell (2015) State of insecurity: Government of the precarious. Lontoo: Verso.
- Malmö stad (2023) Ekonomiskt bistånd till utländska medborgare (verkkosivusto). <https://malmo.se/Bo-och-leva/Stod-och-omsorg/Forsorjning-och-ekonomi/Ekonomiskt-bistand/Ekonomiskt-bistand-till-utlandska-medborgare.html>. Luettu 16.5.2023.
- Mbembe, Achille (2008) Necropolitics. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- Mikkola, Sirkka (2019) Paperittomuutta voi vähentää vain tietoa ja tukea tarjoamalla. *Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti* 27 (1), 79–87.
- Monti, Anton & Purokuru, Pontus (2018) Suoraa toimintaa!: autonomiset liikkeet Suomessa 1986-2016. Helsinki: Into.
- Nielsen, Amanda (2016) Challenging rightlessness: On irregular migrants and the contestation of welfare state demarcation in Sweden. Linnaeus University Press.
- Nordling, Vanna (2017) Destabilising Citizenship Practices?: Social work and undocumented migrants in Sweden. Lund: Lund University Press.
- Nordling, Vanna & Persdotter, Maria (2021) Bordering through destitution: the case of social assistance to irregularised migrants in Malmö, Sweden. *Nordic Social Work Research* 11 (2), 155–168.
- Parland, Henry (1929) Idealrealisation. Helsinki: Söderströms förlagsaktiebolag.
- Perttula, Rauno (2015) Syrjäytymispuhe hallinnan strategiana opiskelijahuollon sosiaalityössä. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Righard, Erica (2018) Conceptualising social work through the lens of transnationalism: Challenges and ways ahead. *Nordic Journal of Migration Research* 8 (4), 245–253.
- Rigo, Erica (2010) Citizens despite borders: Challenges to the territorial order of Europe¹. In *The Contested Politics of Mobility* (pp. 199-215). Teoksessa Vick Squire (toim.) *The Contested Politics of Mobility*. Lontoo: Routledge.
- Talentia (2022) Sosiaalialan ammattietikka. Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry.

Tarkiainen, Laura & Heino, Eveliina & Tapola-Haapala, Maria & Kara, Hanna (2021) Kaunokirjallisuus sosiaalityön asiantuntijuuden kehittymisen tukena. *Tutkiva sosiaalityö, 2021*(Sosiaalityö professiona), 63–72. <https://talentia.lukusali.fi/#/reader/f5657b4c-da87-11ec-a4ae-00155d64030a>. Luettu 16.4.2023.

Ticktin, Miriam (2011). *Casualties of care: Immigration and the politics of humanitarianism in France*. University of California Press.

Viren, Eetu & Vähämäki, Jussi (2015) *Seutu joka ei ole paikka*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Eeva Elfving Ström

laillistettu sosiaalityöntekijä, väitös-
kirjatutkija

Jyväskylän yliopiston Kokkolan yli-
opistokeskus Chydenius

eeva.elf.strom@jyu.fi

Sari Lampela

laillistettu sosiaalityöntekijä, kehittä-
mispäällikkö

Terveysten ja hyvinvoinnin laitos

sari.s.lampela@gmail.com

Kuka määrittää sosiaalityön tehtävät suomalaisessa ihmiskaupan vastaisessa työssä?

Tässä kirjoituksessa refleктоimme sosiaalityön tehtäviä ja kehittämistarpeita ihmiskaupan vastaisessa työssä. Käymme ensi läpi ihmiskauppaa koskevan tutkimuksen keskusteluita, minkä jälkeen etenemme pohtimaan suomalaisen ihmiskaupan vastaisen työn kehitystä ja sosiaalityön tehtäviä sen valossa. Lopuksi tarkastelemme mitä tämä kaikki tarkoittaa sosiaalityön näkökulmasta. Kirjoitus kumpuaa ammatillisesta osaamisestamme sosiaalityöntekijöinä sekä käytännön kokemuksesta asiakas- ja kehittämistyön parissa.

Mitä ihmiskaupalla tarkoitetaan?

Ihmiskauppa on ilmiö, joka vaatii lainsäädännöllisiä, poliittisia ja sosiaalisesti kestäviä ratkaisuja. Ihmiskauppa esitetään maailmanlaajuisena järjestäytyneen rikollisuuden ongelmana, jonka uhreja eivät ole vain ihmiskauppiaiden hyväksikäyttämät yksilöt vaan myös läntisten oikeusvaltioiden yhteiskunnat. Uhreista kerrotaan tunteisiin vetoavia toisen käden tarinoita, joiden

tarkoituksena on nostaa tarkasteluun, että uhrit voidaan pelastaa, he haluavat tulla pelastetuiksi ja juuri nyt on aika toimia. Snajdr (2013) kutsuu tätä ihmiskaupan vastaisten toimijoiden luomaksi vallitsevaksi narratiiviksi (*master narrative*), joka on omaksuttu ja institutionalisoitu tavoilla, jotka ovat tehneet siitä yleisesti hyväksytyn totuuden. Tämä lähestymistapa jättää kuitenkin piiloon todellisten tarinoiden kompleksisuuden ja moninaisuuden, joka ihmiskauppaan liittyy.

Ihmiskauppaa koskevassa tutkimuskirjallisuudessa ei ole yksimielisyyttä siitä, minkälaisena ongelmana se tulisi ymmärtää ja miten siihen tulisi vastata. Ihmiskauppaa määriteltäessä tuleekin tarkastella, mihin sillä kussakin kontekstissa viitataan. On toisin sanoen pyrittävä ymmärtämään paikallisten toimijoiden tietyissä poliittisissa, sosioekonomisissa ja kulttuurisissa konteksteissa rakentamaa käsitettä. (Sharapov 2017.) Suomessa ihmiskauppaa on perinteisesti tarkasteltu rikoksena. Näin ilmiötä tarkasteltaessa on korostunut rikosprosessi, rikosvastuun toteutuminen sekä rikollisuuden torjunta ja ennaltaehkäisy. Esimerkiksi ihmiskau-
pan uhrien auttamista ja tunnistamista koskevan lain muuttamista koskevassa hallituksen esityksessä (220/2022) ihmiskauppa on määritelty seuraavasti:

(--) vakava yksilön vapauteen kohdistuva rikollisuuden muoto, jossa tekijä saattaa uhrinsa alisteiseen asemaan ja hyväksikäytön kohteeksi saadakseen uhrista taloudellista tai muuta hyötyä. Uhriksi joutuneen vapautta tehdä itsenäisesti päätöksiä hänen elämästään ja toiminnastaan rajoitetaan. Ihmiskauppaa voi ilmetä monin eri tavoin. Kyse voi olla esimerkiksi seksuaaliseen hyväksikäyttöön tai työvoiman hyväksikäyttöön liittyvästä ihmiskaupasta [...] Ihmiskauppa voi olla valtioiden rajat ylittävää rikollisuutta tai tapahtua kokonaan Suomen rajojen sisäpuolella. (Emt.)

Vaikka ihmiskaupan määritelmä kytkeytyy lainsäädännössä rikoksen tunnusmerkistöön, on suomalaisessa ihmiskaupan vastaisessa työssä alettu painottaa sen tarkastelua ilmiönä (Roth & Luhtasaari 2021). Näin ihmiskaupan määrittely ei ole enää yksiselitteistä, vaan pikemminkin kontekstisidonnaista (Lampela & Ruuska 2021). Ihmiskauppaa käytetään sateenvarjokäsitteenä erilaisille hyväksikäytön ja kaltoinkohtelun muodoille ja sen alle sovitellaan myös aiemmin muissa konteksteissa tunnettuja ilmiötä (esim. Koskenoja ym. 2018, 73–77). Esimerkiksi pakkoavioliittoja käsitellään nykyään ihmiskauppana (Oikeusministeriö 2020), vaikka valtaosa Suomessa esiintyvistä pakkoavioliittotapauksista ei tutkimustiedon valossa täytä ihmiskaupparikoksen tunnusmerkistöä (Hong 2020, 35–37), eikä ilmiön käsittelystä juuri ihmiskaupan viitekehyksessä ole yksimielisyyttä sen parissa työskentelevillä (kts. Oikeusministeriö 2023). Viime aikoina myös sijaishuollosta hatkaavien nuorten hyväksikäyttökokemuksia on alettu tarkastella ihmiskaupan viitekehyksessä (esim. Kervinen & Ollus 2021; Haapala ym. 2023, 147).

Niin kutsuttu *kriittinen ihmiskaupan tutkimus* (Lindquist 2013) tekee näkyväksi ihmiskaupan vastaisen työn ideologisia, etenkin prostituutiopoliittisia taustoja, ja niiden vaikutuksia sekä ilmiöstä tuotettuun tietoon että käytäntöihin (esim. Doezenia 1999, 2002, 2005; Kempadoo ym. 2005; Weitzer 2007, 2014; Warren 2010; Bernstein 2010, Snajdr 2013; Wylie 2016; Okech ym. 2018). Kriittinen tutkimus on osoittanut vallitsevaan narratiivin liittyviä ongelmia, esimerkiksi ihmiskaupan vastaisen työn yhteyden moraalipaniikkeihin (esim. Doezenia 2000: 39–40; Kempadoo 2007; Gould 2010; Cree ym. 2014; Ellison 2017) sekä tarpeen keskustella auttamisen puitteissa tapahtuvasta vallankäytöstä, hallinnasta ja kontrollista (esim. Dottridge 2007; Brunovskis & Surtees 2008; Gallagher & Pearson 2010; Domoney ym. 2015; FitzGerald 2016; Cordisco Tsai ym. 2020). Kasvava määrä kriitistä tutkimusta arvostelee ihmiskaupan vastaisissa toimissa ja

käytännöissä käytettyjä yksinkertaistettuja käsityksiä haavoittuvuudesta ja hyväksikäytöstä (Chuang, 2015; Kempadoo ym., 2015, 7; Brace & O’Connell Davidson, 2018; Charnley & Nkhoma, 2020). Tutkimuksissa myös peräänkuulutetaan tarvetta ottaa paremmin huomioon konteksti, jossa ilmiötä käsitellään tai tutkitaan (Horning 2013, 306–307; Keo ym. 2014, 221–222). Ihmiskauppaa kriittisesti tarkasteleva tutkimus ymmärtää siis ihmiskaupan ongelmaksi sinänsä, mutta lähestyy sitä eri näkökulmasta kuin *ihmiskaupan vastaiset toimijat* (Lindquist 2013).

Ihmiskaupan vastainen työ Suomessa

Ihmiskaupan vastaiselle työlle on ominaista ylikansallisiin määritelmiin liittyvät tulkinnat ja päätöksenteko, joka sulkee ulkopuolelleen muut toimijat ja niiden ammatillisen tiedon. Näin ymmärrettynä ihmiskaupan vastaisen työn kehitystä voidaan tarkastella ylhäältä alas suuntautuvana ongelmanmäärittelynä. (Broad & Turnbull 2019.) Suomessa, kuten muuallakin länsimaissa, ihmiskaupan vastaisen työn käytännöt ovat vahvasti kansainvälisiin instrumentteihin perustuvia (esim. Broad & Turnbull 2018; Zhang 2022). Näitä ovat esimerkiksi niin kutsuttu Palermon sopimuksen ihmiskauppalisäpöytäkirja (SopS 70–71/2006), Euroopan neuvoston yleissopimus ihmiskaupan vastaisesta toiminnasta (SopS 43–44/2012) sekä EU:n ihmiskauppadirektiivi (2011/36/EU).

Kun Suomi oli 2000-luvun alussa ratifioimassa ihmiskaupan vastaista työtä koskevia sopimuksia, sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonalalla tehtiin selvitys niiden vaikutuksista sote-lainsäädäntöön. Selvityksessä painotettiin hallinnonalan tehtävää tarkastella ihmiskauppaa sen kohteeksi joutuneen näkökulmasta. Kansallisten puutteiden katsottiin liittyvän lainsäädännön implementointiin paperittomien henkilöiden osalta, sekä kylmäkiskoiseen suhtautumiseen erityisesti prostituutio-kontekstissa hyväksikäytön kohteeksi joutuneisiin. Tarvittiin

parannuksia, jotta perustuslain (19§) mukaiset oikeudet toteutuisivat jokaisen apua tarvitsevan kohdalla. (Mahkonen 2003.)

Ensimmäisen ihmiskaupan vastaisen toimintasuunnitelman (Ulkoasiainministeriö 2005) laatijoiden näkemys oli, että ihmiskaupan uhrien sote-palvelut tulee rakentaa olemassa olevan palvelujärjestelmän pohjalle (emt. 61). Valtion tuli vastata kotikunnattomille järjestettävistä palveluista aiheutuvista kustannuksista. Rahoitusmekanismi päädyttiin yhdistämään valtionhallinnossa olemassa olevaan järjestelmään, turvapaikanhakijoiden vastaanottoon. Näin syntyi ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä (myöhemmin Auttamisjärjestelmä).

Turvapaikanhakijoiden vastaanotto siirtyi vuonna 2008 sisäasiainhallinnon alaisuuteen, jossa alettiin kehittää myös ihmiskaupan uhrien auttamista. Auttamisella nähtiin olevan rikoksentorjuntaa edistävä tehtävä. Sisäisen turvallisuuden ministeriön alaisuudessa uhrien auttaminen nähtiin keinona saavuttaa kriminaalipoliittisia päämääriä ja auttamiseen ulotettiin erilaisia uhrien tietojen jakamista koskevia keinoja. (Koskenoja ym. 2018, 20–24.)

Uhrien auttamista on vuosien saatossa kehitetty esimerkiksi tuomalla Auttamisjärjestelmään syntyneitä käytäntöjä lain tasolle (kts. HE 266/2014 vp, 24). Vaikuttaa siltä, että ihmiskaupan uhrien auttamista ja tunnistamista koskevaa lakia (746/2011) eri vaiheissa uudistettaessa ei ole otettu huomioon muun lainsäädännön turvaamia palveluita. Lisäksi Auttamisjärjestelmään muotoutuneita toimintatapoja on verrattu sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmän toimintaan tavalla, josta puuttuu perustavanlaatuinen ymmärrys ammatillisen sosiaali- ja terveydenhuollon toiminnasta ja lainsäädännöstä (kts. Koskenoja ym. 2018; vrt. Elfving Ström 2022).

Vastaanottolakiin tehtyjen viimeisimpien lakimuutosten (HE 220/2022) myötä Auttamisjärjestelmä toimii ihmiskaupan vastaisen työn kansallisena asiantuntijaviranomaisena, antaa

kaikille uhreille ohjausta ja neuvontaa sekä tunnistaa ihmiskaupan uhrit. Käytännössä *ihmiskaupan uhrilla* tarkoitetaan siis Auttamisjärjestelmän asiakasta. Tunnistamista koskevissa perusteluissa Auttamisjärjestelmän tekemä tunnistaminen esitetään tarpeelliseksi, jotta uhrit saavat tarvittavat auttamis- ja tukitoimet ja jotta heidän oikeutensa toteutuvat (emt.).

Sosiaalityö ihmiskaupan vastaisen työn näkökulmasta

Uhrien tunnistaminen on keskeinen ihmiskaupan vastaisen työn instrumentti, jonka tarvetta korostetaan myös sosiaali- ja terveydenhuollon yhteydessä (esim. Kervinen & Ollus 2019; Roth & Luhtasaari 2021). Hallituksen esityksessä (220/2022) todetaan:

Tunnistamisen voidaan katsoa yleisellä tasolla tarkoittavan sitä, että ihmiskaupan uhrit tavoitetaan ja havaitaan, ihmiskauppa tulee viranomaisten tietoon ja uhrit pääsevät auttamistoimien piiriin sekä voivat hyötyä uhriasemaan liittyvistä oikeuksista. Tunnistamisella on vaikutusta ihmiskaupan ilmituloon, uhrien avun piiriin ohjautumiseen ja tarvittavien auttamis- ja tukitoimien saamiseen sekä rikosvastuun toteutumiseen.

Ihmiskaupan *tunnistamisella* viitataan uhrien nimeämiseen ihmiskaupan uhriksi. Tässä avun saaminen tulkitaan riippuvaiseksi Auttamisjärjestelmään ohjaamisesta ja hyväksikäytön tunnistamisesta ihmiskaupaksi (kts. Koskenoja ym. 2018). Ihmiskaupan vastaisen työn kontekstissa sosiaalityön tehtäväksi nähdään siis toimia osana valtiollista ihmiskaupan hallintaa. Esimerkiksi lapsikauppaselvityksessä (Kervinen & Ollus 2019) todetaan, että ammattilaiset ilmoittavat hyväksikäyttöepäilyistä yleisimmin poliisille tai tekevät lastensuojeluilmoituksen. Vaikka vastaajat ja asiantuntijat kertoivat monista eri toimista, joilla hyväksikäyttöä kohdannutta lasta tai nuorta

tuetaan, eivätkä he välttämättä näe tarvetta esittää lasta Auttamisjärjestelmään, selvityksessä apu määrittyy kuitenkin tarkoittamaan vain Auttamisjärjestelmään ohjaamista (Emt. esim. s. 92). Toimenpidesuositukseksi annetaan ohjeistaa kuntien työntekijöitä ohjaamaan lapset ja nuoret Auttamisjärjestelmään matalalla kynnyksellä (emt. 100). *Tunnistamisella* ei siis viitata sellaiseen asiakasprosessiin, jossa henkilön havaitaan olevan tilanteessa, jossa hän saattaa kohdata tai on kohdannut hyväksikäyttöä tai kaltoinkohtelua ja häntä motivoidaan tai tuetaan irtautumaan tilanteesta hänen omista lähtökohdistaan käsin, eikä *auttamisella* hänen tarpeisiinsa vastaamiseen näiden tarpeiden pohjalta. Siksi sosiaalityössä on syytä erottaa ihmiskaupan *havaitseminen* ja *tunnistaminen* toisistaan. Ihmiskaupan *havaitsemisella* viitataan tilanteisiin, joissa työntekijät arvioivat asiakkaan tilanteessa olevia viitteitä hyväksikäytöstä ja niiden aiheuttamia avuntarpeita sekä toimivat tämän mukaan. Ihmiskaupan ja muun hyväksikäytön määritelmät ovat sosiaalityössä binäärisen uhri/ei uhri jaottelun sijaan jatkumolla, johon asiakkaiden elämäntilanteet ja kokemukset asettuvat ja joihin perustuen asiakkaalle järjestetään tukea (Brunovskis 2022; myös Lampela ja Ruuska 2021.)

Siinä missä ihmiskaupan vastainen työ tarkastelee kaikkea ihmiskauppaerityisestä näkökulmasta käsin, sosiaalityön kannalta nousee olennaiseksi tarkastella niitä rajoja, joita hyvinvointivalttiollisen järjestelmän sisään on ihmiskaupan torjumista varten luotu. Niiden yhdellä puolella ovat universaalit, kaikille kansalaisille tarkoitetut kattavat ammatilliset sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut, ja toisella puolella eriytynyt, sisäisen turvallisuuden kontekstissa kehittynyt erityinen järjestelmä, joka ei ole yhteydessä sosiaali- ja terveydenhuollon oppirakennelmiin, ammatilliseen tietoon tai niissä perustavanlaatuisiksi ymmärrettyihin oikeusturvaan ja yksityisyyttä suojaaviin säännöksiin. *Ihmiskaupan uhri* voidaan tässä kontekstissa ymmärtää hallinnolliseksi kategoriaksi (ks. Brunovskis 2019, 43), jonka essentialisoiva

vaikutus rinnastuu ihmiskaupan viitekehyksen yhteen vaikutukseen – se ymmärretään ensisijaiseksi kategoriaksi, jonka oletetaan määrittävän avuntarpeita (Bond 2003).

Ajattelutavassa korostuvat mustavalkoiset tulkinnat, joilla saattaa olla kielteisiä vaikutuksia uhrien mahdollisuuksiin saada heidän itsensä kannalta merkityksellistä apua (esim. Walters 2016). Brunovskis (2019) kuvaakin ihmiskaupan viitekehyksen vaikuttavan työskentelyyn sekä paljastavasti että sokeuttavasti: se paljastaa mitä etsitään, mutta samalla sokaisee kaikelta muulta. Näin ymmärrettynä sosiaalityön asiakkuus valjastetaan tietynlaiseen hyväksikäyttöön liittyvien havaintojen etsimiseen ja käsittelemiseen, vaikka työntekijä ja asiakas itse näkisivät muiden kokemusten olevan merkittävämpiä senhetkiselle työskentelylle. Ihmiskaupan havaitseminen on sosiaalityössä joustava prosessi, joka reagoi institutionaaliseen, byrokraattiseen ja oikeudelliseen kehitykseen (Brunovskis 2019; kts. myös Sen & Baba 2017). Kansainvälisten velvoitteiden edellyttämä tunnistaminen taas näyttää Suomen nykyisessä järjestelmässä palvelevan ennen kaikkea institutionaalisia tarpeita. Sosiaalityöntekijä joutuu valitsemaan, liittoutuuko hän asiakuutta rajoittavien institutionaalisten ehtojen, vai asiakkaiden suuntaan (Juhila 2006). Esimerkiksi hyvin vastaavanlaisen järjestelmän puitteissa toimivassa Norjassa ihmisiä autetaan yhä enemmän yleisissä palveluissa ihmiskaupan uhreille tarkoitetun järjestelmän sijaan. Näin ei ole tapahtunut välttämättä siksi, että hyväksikäyttöä havaittaisiin vähemmän, vaan koska virallinen tunnistaminen voi sosiaalityöntekijöiden kokemusten mukaan pahimmassa tapauksessa olla asiakkaalle haitallista. (Brunovskis 2022, myös Sen & Baba 2017.)

Vaikka vastaanottolain esivalmistelussa (HE 220/2022) tunnistamista perustellaan juuri auttamisella, on asiakkaan ohjaaminen tunnistettavaksi sosiaalityön näkökulmasta käytännössä jotain, minkä odotetaan tuottavan hyötyä henkilölle pääasiassa muissa prosesseissa kuin sosiaalipalveluissa. Erityisesti sen toivotaan

vaikuttavan oleskelulupaprosessiin positiivisesti. (Lampela & Ruuska 2021.) Auttamisjärjestelmän tekemä ihmiskaupan uhriksi tunnistaminen ei kuitenkaan sido oleskelulupa- tai esitutkintaviranomaisia, jotka arvioivat uhrille kuuluvien oikeuksien toteutumisesta oman toimivaltansa ja soveltamansa lainsäädännön nojalla (HE 220/2022, myös Hannonen & Kainulainen 2022). Ihmiskaupan uhrille tarkoitettua oleskelulupaa myönnetään Kainulainen & Valovirta (2021) selvityksen mukaan vain harvoin. Uhrit saavat oleskeluluvan useammin haavoittuvan asemansa vuoksi yksilöllisestä inhimillisestä syystä kuin ihmiskaupan uhria koskevan erityissäännöksen perusteella ja kynnys sille, että ihmiskaupan uhrin katsottaisiin olevan erityisen haavoittuvassa asemassa, on korkea. (Emt.) Suomi myös palauttaa ihmiskaupan uhreiksi tunnistettuja henkilöitä maihin, joissa he ovat tulleet hyväksikäytetyksi (Yhdenvertaisuusvaltuutettu 2016, 38–41; 2020, 65–66; Koskenoja ym. 2018, 83; Lampela & Ruuska 2021).

Sijaishuollosta hatkanneiden nuorten kokeman hyväksikäytön tunnistamista ihmiskaupaksi on perusteltu sillä, että mikäli rikolliseen toimintaan painostettua nuorta ei tunnisteta ihmiskaupan uhriksi, ei häneen osata soveltaa rankaisemattomuusperiaatetta (Poliisihallitus 31.3.2023; Yhdenvertaisuusvaltuutettu 12.4.2023). Toisaalta Suomessa ei ole säädetty erikseen ihmiskaupan uhria koskevasta rankaisemattomuusperiaatteesta. Lainsäätäjä on katsonut, että periaatetta pystytään toteuttamaan turvautumalla yleisiin rikosoikeudellisista toimenpiteistä luopumista koskeviin säännöksiin. Periaatteiden soveltaminen ei siis edellytä juuri ihmiskaupan tunnistamista. (Hannonen & Kainulainen 2022.) Tästä huolimatta ihmiskaupan vastaisen työn kontekstissa ongelmaksi nähdään, että vaikka hyväksikäyttö tunnistetaan, sitä ei käsitellä ihmiskauppana (kts. Yhdenvertaisuusvaltuutettu 12.4.2023).

Ihmiskaupan uhrin tunnistamisen oikeusvaikutuksia tarkastelevat selvitykset siis osoittavat, että hyväksikäytön nimeäminen

juuri ihmiskaupaksi johtaa odotettuihin hyötyihin vain harvoin. Auttamisjärjestelmän asiakkuus sen sijaan tarkoittaa aina mahdollista tietojen jakamista sisäasiainhallinnon kanssa. Asiakkaan sosiaalihuoltoa koskevat tiedot liitetään ulkomaalaisasioiden asiantuntijajärjestelmään, jota koskee erilaiset salassapitosäännökset kuin sosiaalihuollon tietoa. Tietojen käsittelyä koskeva sääntely mahdollistaa niiden käytön toisin, kuin sosiaali- ja terveydenhuoltoa koskeva sääntely tekee. Tietoja voidaan käyttää eri prosesseissa henkilön hyväksi, mutta pahimmillaan ne voivat myös kääntyä häntä vastaan. Siksi sosiaalityössä tulee tarkoin harkittavaksi, mikä toimenpide lopulta toteuttaa asiakkaan etua parhaiten. Vaikka riskit eivät suurimmaksi osaksi realisoituisi, ovat ne nykyisen järjestelmän puitteissa mahdollisia, mistä syystä ne on otettava huomioon arvioitaessa tilannetta asiakkaan kanssa. Lisäksi on huomioitava, että jo pelkkä Auttamisjärjestelmään esittäminen vaatii kuvauksen sekä koe-tusta hyväksikäytöstä että tuen tarpeesta. Tämä edellyttää, että asiakas avaa melko yksityiskohtaisesti mahdollisesti erittäin traumaattisia kokemuksiaan häntä Auttamisjärjestelmään esittäville työntekijälle, ja antaa luvan näiden tietojen jakamiseen.

Ihmiskaupan vastainen työ sosiaalityön näkökulmasta

Sosiaalityö tarkastelee ihmiskauppaa universaalista palvelujärjestelmästä käsin. Sosiaalityössä asiakkaan tarpeiden tunnistaminen on hyväksikäytön laadun nimeämisen sijaan välttämätön edellytys relevanttien työkäytäntöjen valitsemiselle. Ihmiskauppa ei käsitteenä vielä itsessään kerro, minkälaisesta hyväksikäytöstä on kyse. Siitä huolimatta ihmiskaupan vastaisen työn viitekehyyksessä ajatus on käännetty siten, että uhrien palveluntarpeita ei voida tunnistaa, jos hyväksikäyttöä ei tunnisteta ihmiskaupaksi. Ihmiskaupan tunnistamisen merkitystä korostetaan eri yhteyksissä vetoamalla avun saantiin:

Jos sotepalveluissa ei tunnisteta ihmiskaupan uhrien palvelutarpeita, on vaikeaa myös arvioida mitä kaikkia palveluita kukin uhri tarvitsee. Tällöin mahdollisesti nähdään vain asiakkaan yksittäinen ongelma, kuten päihdeongelma, muttei kokonaisuutta. (STM 25.9.2020.)

Tässä kokonaisuudella viitataan siis ihmiskauppaan ja palvelutarpeen arviointi ymmärretään listaksi uhrien yleisesti tarvitsemia asioita, joista valitaan asiakkaalle hänen tarvitsemansa. Sosiaalihuollossa arvioinnin tarkoituksena on kuitenkin paitsi selvittää, myös tehdä kokonaisvaltainen, ammatillinen arvio asiakkaan tilanteesta ja turvata sen avulla riittävät, oikea-aikaiset palvelut ja muut tukitoimet. Tätä ei voida tehdä kaavamaisesti eikä palvelutarpeen arviointi ole vain lista palveluita, joista asiakkaalle valitaan tarpeelliset. Sen sijaan tuen tarpeen selvittämisen tulee olla prosessi, jossa asianosaiset sosiaalihuollon ammattilaisen avustuksella ja tuella arvioivat elämäntilannettaan ja selvittävät keinoja myönteisten muutosten aikaansaamiseksi.

Hyväksikäytölle altistuminen voi olla syklittäistä tai se voi täyttää vain osissa tapauksia ihmiskaupalle asetetut rikosoikeudelliset kriteerit (mm. Brunovskis 2019, 43; Brunovskis & Surtees 2019). Sosiaalityössä työskentelyn lähtökohtana on aina asiakkaiden ja heidän tilanteidensa moninaisuus, jossa kokemuksia jäsennetään asiakkaiden, ei instituutioiden lähtökohdista. Siksi asiakkaan kokemaa hyväksikäyttöä tulee lähestyä laajemmin tarpeiden näkökulmasta, esimerkiksi pohtien yhdessä asiakkaan kanssa voisiko hän olla tilanteessa, josta haluaisi päästä pois tai tarvitseeko hän apua muilla tavoin (Brunovskis 2022). Tällainen työskentely mahdollistaa myös asiakkaan elämään negatiivisesti vaikuttavan hyväksikäytön havaitsemisen ja avun tarjoamisen siihen. Se ei rajaa toimintaa vastaamaan vain ihmiskaupan uhrien tarpeisiin, vaan reagoimaan joustavasti erilaiseen hyväksikäyttöön. Sosiaalityöntekijä voi olla avainasemassa tuomassa esiin hyväksikäytön ja pakottamisen vaikutusta esimerkiksi asiakkaan

tekemiin rikoksiin. Sosiaalityöntekijän tehtävänä voi myös olla ottaa kantaa asiakkaan tuen tarpeisiin oleskelulupaprosessia varten. Tilanteissa korostuu sosiaalityön koordinoiva ja kokonaisvaltainen työote sekä asiakkaan tilanteen jäsentäminen ja yhteistyö muiden viranomaisten kanssa. Auttamisjärjestelmä voi olla osa asiakkaan verkostoa.

Kun sosiaalityö ymmärretään kumppanuussuhteena, asiakkaan elämää ja ongelmatilanteita sekä mahdollisia muutostarpeita ja tavoitteita jäsennetään yhdessä asiakkaan ehdoilla, hänen omien merkitystensä kautta (Juhila 2006). Toisin sanoen sosiaalityössä tarvitaan asiakkaan kokonaistilanteen arviointia ja mahdollisen ihmiskaupan huomioimista osana sitä. Kun otetaan huomioon, että uhrit kertovat haasteista luottamussuhteen rakentamisessa, sekä pelkotiloista ja tarpeestaan kokea olevansa turvassa (Roth ja Luhtasaari 2021, 32) on selvää, että sosiaalialan ammattilaisten on harkittava tarkoin, mitkä vaihtoehdot parhaiten vastaavat asiakkaan tilanteeseen. Erityisesti luottamussuhteeseen perustuvan asiakastyön ja palvelupolkujen näkökulmasta erilliseen järjestelmään ohjaaminen saattaa sirpaloida avun saamista sen turvaamisen sijaan (ks. Lampela & Ruuska 2021). Tunnistettavaksi ohjaamisen ja avun kytkemistä yhteen tulisikin tarkastella kriittisesti paitsi yksittäisten asiakkaiden, myös rakenteiden tasolla.

Koskenoja ym. (2018) kuvaavat sosiaalityötä pysyvyyttä rakentavaksi pitkäjänteiseksi työskentelyksi sekä asiakkaan vahvuuksien tukemiseksi ja itsenäisen elämän rakentamiseksi. Tässä tiivistyy sosiaalityön rooli ammatillisena auttamistyönä, jossa yksilöitä ei nähdä ainoastaan yhden ominaisuuden tai ongelman läpi.

Sosiaalityöllä kohti kokonaisvaltaista muutostyötä

Sotessa ja erityisesti sosiaalipalveluissa kohdataan monenlaisia haavoittuvassa asemassa olevia yksilöitä ja ryhmiä, jotka voivat elää tilanteissa, joissa esiintyy hyväksikäyttöä. Suomen

ihmiskaupan vastaisessa työssä on kuitenkin luotu sellainen sosiaalihuollon asiakasryhmä, jonka parissa työskentelyyn sosiaalityön asiantuntijuuden ei katsota riittävän. Työn käytännöissä rikos- ja maahanmuuttopoliittiseen kontekstiin sidottuja tulintoja on alettu ulottaa alati laajenevasti sosiaalihuollon asiakaisiin. (esim. Yhdenvertaisuusvaltuutettu 2022, 66–67.) Samalla toimenpiteisiin liittyvä hallinta laajenee kattamaan aina isompaa sosiaalityön asiakasjoukkoa.

Sosiaalityön tieteenalalla tehdyissä ihmiskauppaa koskevissa tutkimuksissa kannustetaan kriittiseen ajatteluun koskien ihmiskaupan vastaista viitekehystä ja käytäntöjä (Okech ym. 2018). Sosiaalityössä tulee varmistaa, että asiakkaat saavat tarpeisiinsa vastaavan tuen nostamalla asiakkaiden toimijuus työskentelyn keskiöön ja korostamalla hyväksikäytetyn henkilön toiminnanvapautta ja autonomiaa osana avunsaantia (Pascual-Leone ym. 2017; Zadra & Elsen 2022). Tutkimuksissa myös peräänkuulutetaan sosiaalityön tehtävää monimutkaisten asioiden tulkitsijana ja puolestapuhujana (Palmer 2010; Davy 2015; Bromfield 2016; Dell ym. et al. 2019). Tehtävissä korostuu sosiaalialan ammattilaisten tietoisuus ihmiskaupan perimmäisistä rakenteellisista syistä ja osallisuus ihmiskaupan vastaisen politiikan edistämisessä.

Sosiaalialan ammattilaisilla on joka tapauksessa keskeinen rooli erilaisen hyväksikäytön uhrien havaitsemisessa ja tukemisessa, sekä syvän rakenteellinen tehtävä ihmiskaupan parissa. (Okech ym. 2012; Egyes 2018; Amadasun 2022). Ihmiskaupan vastainen työ tulee ymmärtää toiminnaksi, jossa käydään kamppailua tulkinnoista ja merkityksistä esimerkiksi erilaisten selvitysten ja raporttien muodossa. Niistä puuttuu vielä lähestulkoon täysin sosiaalityön ääni joko siksi, että sitä ei ole saatavilla, sitä käyttää joku muu tai sitä ei ole haluttu kuulla. On korkea aika ottaa osaa keskusteluihin, jotka mitä suurimmassa määrin koskevat asiakkaitamme ja sosiaalityön tehtäviä. Tässä jokaisella sosiaalialan ammattilaisella, kehittäjällä, johtajalla ja tutkijalla on tehtävänsä.

Kirjallisuus

- Amadasun, Solomon (2022) Social work interventions for human trafficking victims' in Nigeria. *International Social Work* 65 (2), 343–355.
- Bernstein, Elizabeth (2010) Militarized humanitarianism meets carceral feminism: The politics of sex, rights, and freedom in contemporary anti-trafficking campaigns. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 36 (1), 45–71.
- Bond, Johanna E. (2003) International Intersectionality: A Theoretical and Pragmatic Exploration of Women's International Human Rights Violations. *Emory LJ*, 52, 71–185.
- Brace, Laura & O'Connell Davidson, Julia (2018) Slavery and the revival of anti-slavery activism. *Revisiting Slavery and Antislavery: Towards a Critical Analysis*, 3–34.
- Broad, Rose & Turnbull, Nick (2019) From human trafficking to modern slavery: The development of anti-trafficking policy in the UK. *European Journal on Criminal Policy and Research* 25, 119–133.
- Bromfield, Nicole F. (2016) Sex slavery and sex trafficking of women in the United States: Historical and contemporary parallels, policies, and perspectives in social work. *Affilia* 31 (1), 129–139.
- Brunovskis, Annette & Surtees, Rebecca (2008) Agency or illness—the conceptualization of trafficking: victims' choices and behaviors in the assistance system. *Gender, Technology and Development* 12 (1), 53–76.
- Brunovskis, Annette & Surtees, Rebecca (2019) Identifying trafficked migrants and refugees along the Balkan route. Exploring the boundaries of exploitation, vulnerability and risk. *Crime, Law and Social Change* 72 (1), 73–86.
- Brunovskis, Annette (2019) Illuminating and blinding: The searchlight effect of human trafficking policies on anti-trafficking practice. University of Oslo.
- Brunovskis, Annette (2022) Identification work: Ambivalence, qualms and resistance in social workers' identification of trafficking victims. *International Social Work*, 00208728221126263.
- Charnley, Helen & Nkhoma, Pearson (2020) Moving beyond contemporary discourses: children, prostitution, modern slavery and human trafficking. *Critical and Radical Social Work* 8 (2), 205–221.
- Chuang, Janie (2015) The Challenges and Perils of Reframing Trafficking as 'Modern-Day Slavery'. *Anti-Trafficking Review* 5, 146–149
- Cordisco Tsai, Laura & Vanntheary Lim & Channtha Nhanh (2020) Perspectives of survivors of human trafficking and sexual exploitation on their relationships with shelter staff: Findings from a longitudinal study in Cambodia. *The British Journal of Social Work* 50 (1), 176–194.
- Cree, Vivienne E. & Clapton Gary & Smith, Mark (2014) The presentation of child trafficking in the UK: An old and new moral panic?. *British Journal of Social Work* 44 (2), 418–433.

- Davy, Deanna (2015) Understanding the support needs of human-trafficking victims: A review of three human-trafficking program evaluations. *Journal of Human Trafficking* 1 (4), 318–337.
- Dell Nathaniel A. & Maynard Brandy R. & Born Kara R. & Wagner, Elizabeth & Atkins Bonnie & House Whitney (2019) Helping survivors of human trafficking: A systematic review of exit and postexit interventions. *Trauma, Violence, & Abuse* 20 (2), 183–196.
- Doezema, Jo (1999) Loose women or lost women? The re-emergence of the myth of white slavery in contemporary discourses of trafficking in women. *Gend. Issues* 18, 23–50.
- Doezema, Jo, (2002) Who gets to choose? Coercion, consent, and the UN Trafficking Protocol. *Gender & Development* 10 (1), 20–27.
- Doezema, Jo, (2005) Now you see her, now you don't: Sex workers at the UN trafficking protocol negotiation. *Social & Legal Studies*, 14 (1), 61–89.
- Domoney, Jill & Howard, Loise M. & Abas, Melanie & Broadbent, Matthew & Oram, Sian (2015) Mental health service responses to human trafficking: a qualitative study of professionals' experiences of providing care. *BMC psychiatry* 15 (1), 1–9.
- Dottridge, Mike (2007) *Collateral damage: The impact of anti-trafficking measures on human rights around the world*. Bangkok: Global Alliance Against Traffic in Women (GAATW).
- Egyes, Lynly S. (2018) *The Hidden Truth: How Our Policies and Practices Can Both Help and Harm Victims of Human Trafficking*. Teoksessa Andrea J. Nichols, Tonya Edmond, & Erin C. Heil, (toim). *Social work practice with survivors of sex trafficking and commercial sexual exploitation*. Columbia University Press, 117–138.
- Elfving Ström, Eeva (2022) Ihmiskaupan uhrien erityisasemasta sosiaali- ja terveydenhuollon palveluiden saajana. Perustuslakiblogi 6.11.2022. <https://perustuslakiblogi.wordpress.com/2022/11/06/eeva-elfving-strom-ihmiskaupan-uhrien-erityisasemasta-sosiaali-ja-terveydenhuollon-palveluiden-saajana/> Luettu 25.4.2023.
- Ellison, Graham (2017) Criminalizing the payment for sex in Northern Ireland: Sketching the contours of a moral panic. *British Journal of Criminology* 57 (1), 194–214.
- Euroopan neuvoston yleissopimus ihmiskaupan vastaisesta toiminnasta (CETS No. 197).
- FitzGerald, Sharron A, (2016) Vulnerable geographies: Human trafficking, immigration and border control in the UK and beyond. *Gender, Place & Culture* 23 (2), 181–197.

- Gallagher, Anne & Elaine Pearson (2010) The high cost of freedom: A legal and policy analysis of shelter detention for victims of trafficking. *Human Rights Quarterly* 32 (1), 73–114.
- Gould, Chandre (2010) Moral panic, human trafficking and the 2010 Soccer World Cup, *Agenda* 24 (85), 31-44.
- Haapala Maija & Kaijanen Milja & Minkkinen Minna & Westlund Onni (2023) *Hatkassa Suomessa – Kohti kansallista tilannekuvaa lastensuojelun sijaishuollosta kadonneista lapsista -raportti*. Pesäpuu ry.
- Hannonen, Jani & Kainulainen Heini (2022) Ihmiskaupan uhrien rankaisemattomuusperiaate. Oikeusministeriön julkaisuja. *Selvityksiä ja ohjeita* 2022:8.
- HE 220/2022 Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta annetun lain muuttamisesta sekä siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 266/2014 vp Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta annetun lain ja ulkomaalaislain muuttamisesta.
- Hong, Tuuli (2020) Kunniaan liittyvän väkivallan uhrin oikeudellinen asema. Turun yliopiston julkaisuja.
- Horning, Amber (2013) Peeling the onion: domestically trafficked minors and other sex work involved youth. *Dialect Anthropol* 37, 299–307.
- Ihmiskaupan vastainen toimintasuunnitelma (2005) Ulkoministeriön julkaisuja.
- Juhila, Kirsi (2006) *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina*. Vastapaino.
- Kainulainen Heini & Valovirta Anni (2021) *Ihmiskaupan uhrien oleskelulupakäytäntö*. Yhdenvertaisuusvaltuutettu, Helsinki.
- Kempadoo, Kamala (2007) "The war on human trafficking in the Caribbean." *Race & Class* 49 (2), 79–85.
- Kempadoo, Kamala, (2015) "The modern-day white (wo) man's burden: Trends in anti-trafficking and anti-slavery campaigns." *Journal of Human Trafficking* 1(1), 8–20.
- Kempadoo, Kamala, Jyoti Sanghera & Bandana Pattanaik (eds) (2015) *Trafficking and prostitution reconsidered: New perspectives on migration, sex work, and human rights*. Routledge.
- Keo, Chenda & Bouhours, Thierry & Broadhurst, Roderic, & Bouhours, Brigitte (2014) Human trafficking and moral panic in Cambodia. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 653 (1), 202–224.
- Kervinen, Elina & Ollus, Natalia (2019) *Lapsiin ja nuoriin kohdistuva ihmiskauppa Suomessa*. HEUNI- European Institute for Crime Prevention and Control.

- Koskenoja, Maija & Ollus Natalia & Roth Venla & Viuhko Minna & Turkia Laura (2018) Tuntematon tulevaisuus: selvitys ihmiskaupan uhrien auttamista koskevan lainsäädännön toimivuudesta. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 24/2018.
- Lampela, Sari & Ruuska, Tupu (2021) Selvitys ihmiskaupan uhrien turvallisesta ja tuetusta asumisesta. Työpaperi 27/2021. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Laki kansainvälistä suojelua hakevan vastaanotosta sekä ihmiskaupan uhrin tunnistamisesta ja auttamisesta 746/2011.
- Lindquist, Johan, (2013) Beyond anti-anti-trafficking. *Dialectical anthropology* 37, 319–323.
- Mahkonen, Sami (2003) Ihmiskauppa sekä asumis-, sosiaali- ja terveyspalvelut. Selvitys Palermmon yleissopimusta täydentävän ihmiskauppalisäpöytäkirjan vaikutuksista sosiaali- ja terveysministeriön toimialaan. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita – Social- och hälsovårdsministeriets promemorior – Working group memorandums of the Ministry of Social Affairs and Health: 2003:28.
- Oikeusministeriö (2020) Pakkoavioliitot ja rikosoikeudelliset seuraamukset. <https://oikeusministerio.fi/-/tuore-opas-auttaa-tunnistamaan-pakkoavioliittojen-uhrit>. Luettu 25.3.2023.
- Oikeusministeriö (2023) Arviomuistio avioliittoon pakottamisen rangaistavuudesta Lausuntotiivistelmä. Oikeusministeriön julkaisuja, Mietintöjä ja lausuntoja 2023:10.
- Okech, David & Joon Choi, Y. & Elkins Jennifer & Burns Abigail C. (2018) Seventeen years of human trafficking research in social work: A review of the literature. *Journal of evidence-informed social work* 15 (2), 103–122.
- Palmer, Nancie (2010). The essential role of social work in addressing victims and survivors of trafficking. *Journal of International and Comparative Law* 17 (1), 43–56.
- Pascual-Leone, Antonio & Kim, Jean & Orrin-Porter Morrison (2017) Working with victims of human trafficking. *Journal of Contemporary Psychotherapy* 47, 51–59.
- Poliisihallitus 31.3.2023. Hatkassa ovat nuoret kohtaavat monia vaaroja. Poliisihallituksen blogi, Miia Lehtinen. <https://poliisi.fi/blogi/-/blogs/hatkassa-olevat-nuoret-kohtaavat-monia-vaaroja> Luettu 25.4.2023.
- Roth, Venla & Luhtasaari, Mia (2021) Suomi torjuu ihmiskauppaa: Ihmiskaupan vastainen toimintaohjelma. Oikeusministeriön julkaisuja, Mietintöjä ja lausuntoja 2021:15.
- Sen, Soma & Baba, Yoko (2017) The human trafficking debate: Implications for social work practice. *Social Work & Society* 15 (1).
- Sharapov, Kiril. (2017) ‘Traffickers and their victims’: Anti-trafficking policy in the United Kingdom. *Critical Sociology* 43 (1), 91–111.

- Snajdr, Edward (2013) Beneath the master narrative: Human trafficking, myths of sexual slavery and ethnographic realities. *Dialectical Anthropology* 37, 229–256.
- STM 25.9.2020 ihmiskaupan uhrien auttamista koskevan lainsäädännön uudistamista valmisteleva työryhmä. Pöytäkirja. https://api.hankeikkuna.fi/asiakirjat/91a706cc-3cae-4a99-8a0b-2f8dbe65c806/8266c167-3a12-4a7f-a2b1-d299a9650dd7/MUISTIO_20230202130713.PDF. Luettu 15.4.2023.
- Warren, Kay (2010) The illusiveness of counting 'victims' and the concreteness of ranking countries: Trafficking in persons from Columbia to Japan. In Peter Andreas & Kelly M. Greenhill (eds.) *Sex, drugs, and body counts: The politics of numbers in global crime and conflict*. Cornell University Press, 2019.
- Walters, Kimberly (2016) Humanitarian Trafficking: Violence of Rescue and (Mis) calculation of Rehabilitation. *Economic and Political Weekly* 51, 55–61.
- Weitzer, Ronald (2007) The social construction of sex trafficking: Ideology and institutionalization of a moral crusade. *Politics & Society* 35 (3), 447–475.
- Weitzer, Ronald (2014) New Directions in Research on Human Trafficking. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 653 (1), 6–24.
- Wylie, Gillian (2016) *The International Politics of Human Trafficking*. Lontoo: Palgrave Macmillan.
- Yhdenvertaisuusvaltuutetun vuosikertomus (2016).
[https://syrjinta.fi/documents/25249352/34268324/pdf/792ec552-e8ef-4beb-81f9-49b35f3720ae/Yhdenvertaisuusvaltuutetun+vuosikertomus+2016+\(PDF,+4656+kt\).pdf?version=1.2&t=1608046209778](https://syrjinta.fi/documents/25249352/34268324/pdf/792ec552-e8ef-4beb-81f9-49b35f3720ae/Yhdenvertaisuusvaltuutetun+vuosikertomus+2016+(PDF,+4656+kt).pdf?version=1.2&t=1608046209778). Luettu 26.4.2022.
- Yhdenvertaisuusvaltuutetun vuosikertomus (2020).
[https://syrjinta.fi/documents/25249352/79215492/pdf/1075fafa-6a03-d0b5-277d-40b201e0fbd5/Yhdenvertaisuusvaltuutetun+vuosikertomus+2020+\(PDF,+4900+kt\).pdf?version=1.2&t=1623129126142](https://syrjinta.fi/documents/25249352/79215492/pdf/1075fafa-6a03-d0b5-277d-40b201e0fbd5/Yhdenvertaisuusvaltuutetun+vuosikertomus+2020+(PDF,+4900+kt).pdf?version=1.2&t=1623129126142). Luettu 26.4.2022.
- Yhdenvertaisuusvaltuutetun vuosikertomus (2022).
[https://syrjinta.fi/documents/25249352/157476116/pdf/bd9295aa-e49b-9977-fe85-c909c52a8d70/Yhdenvertaisuusvaltuutetun+vuosikertomus+2022+\(pdf\).pdf?version=1.1&t=1681975578017](https://syrjinta.fi/documents/25249352/157476116/pdf/bd9295aa-e49b-9977-fe85-c909c52a8d70/Yhdenvertaisuusvaltuutetun+vuosikertomus+2022+(pdf).pdf?version=1.1&t=1681975578017). Luettu 26.4.2022.
- Yhdenvertaisuusvaltuutettu 12.4.2023. Sijaishuollosta katoaminen altistaa nuoren ihmiskaupan riskille. Yhdenvertaisuusvaltuutetun blogi. Anni Valovirta.
<https://syrjinta.fi/-/sijaishuollosta-katoaminen-altistaa-nuoren-ihmiskaupan-riskille>. Luettu 16.4.2023.

- Zadra, Franca & Elsen Susanne (2022) Preventing and redressing exploitation. Methods of anti-trafficking social work outreach in Northern Italy. *European Journal of Social Work*, 1–14.
- Zhang, Sheldon X. (2022) Progress and challenges in human trafficking research: two decades after the Palermo protocol. *Journal of human trafficking* 8 (1), 4–12.

Suvi Raitakari

yliopistonlehtori

Tampereen yliopisto

suvi.raitakari@tuni.fi

Sirpa Saario

yliopistonlehtori

Tampereen yliopisto

sirpa.saario@tuni.fi

Henna Sapir

tutkija

SONet BOTNIA

henna.sapir@hyvaep.fi

Ihmisoikeuksien toteutuminen ja moninaisuuden huomiointi edellyttävät aikuissosiaalityöltä saavutettavuutta²

Johdanto

Merkittävä pulma nykyisessä palvelujärjestelmässä on, että pääsyä aikuissosiaalityön sosiaalityöntekijän asiakkuuteen rajoitetaan monin hallinnollisin tavoin ja asiakastapaamisissa on pitkä väli, eikä sosiaalityöntekijää ole aina helppo tavoittaa. Asiakkaaksi valikoitumista, työntekijän luokse pääsemistä, avun hakemista ja palveluun sitoutumista voidaankin pitää (vaikuttavan) aikuis-sosiaalityön kriittisinä kohtina ja keskeisinä kehittämisen alueina muotoutuvilla hyvinvointialueilla. (Blomgren ym. 2016; Svenlin ym. 2021.) Lähtöhypoteesimme on, että vaikka palveluiden

2. Artikkelin on osa sosiaali- ja terveysministeriön rahoittamaa tutkimushanketta ”Sosiaalityöntekijöiden paikka ja saavutettavuus hyvinvointialueiden aikuissosiaalityössä” (2023–2024).

parempi saavutettavuus on yksi keskeisimmistä hyvinvointialueuudistuksen tavoitteista (ks. esim. Vanjusov 2022, 66), on olemassa riski, että uudistuksessa aikuissosiaalityö nimikkeenä ja omana asiantuntija-alueenaan hämärtyy entisestään – jääden esimerkiksi työikäisten tai psykososiaalisten palvelujen nimikkeiden tai yleisen hyvinvointi-käsitteen taakse.

Nyt on jo viitteitä siitä, että hyvinvointialueiden organisatiokaavioissa ja verkkosivuilla aikuissosiaalityön toimialueeseen viitataan hyvin vaihtelevalla käsitteistöllä, jos ollenkaan (Saario ym. tekeillä oleva käsikirjoitus, ks. myös Kivipelto & Tanner 2023). Aikuissosiaalityö myös hajoaa sisäisesti esimerkiksi taloussosiaalityöhön, maahanmuuttajien tai asunnottomien parissa tehtävään työhön, neuvontaan ja ohjaukseen, palvelutarpeen arviointiin ja omatyöntekijäpalveluun. Käsitteellinen, organisatorinen ja sisällöllinen pirstaleisuus tuottaa mutkia ihmisen polulla aikuisosiaalityön sosiaalityöntekijän luokse. On myös mahdollista, että aikuissosiaalityöntekijän osaaminen ja mahdollisuudet auttaa jäävät tunnistamatta yhteistyökumppaneilta ja asiakkailta, jolloin sosiaalityöntekijän luokse ei osata ohjata tai hakeutua.

Yleisesti ottaen saavutettavuus tarkoittaa palvelun helppoa lähestyttävyyttä kaikille sitä tarvitseville ihmisille. Saavutettavuudessa tavoitteena on, että palvelut ja niiden sisällöt ovat kaikkien ymmärrettävissä, löydettävissä sekä käytettävissä niin, että yksilöt tulevat tasavertaisesti kohdelluksi. (Accessibility: A guiding principle of the Convention 2007; Nurkkala & Majava 2022.) Saavutettavuus liitetään usein digitaalisiin palveluihin, mutta se on relevantti lähtökohta kaikissa palveluissa ja tiedottamisessa. Saavutettavuutta edistettäessä kiinnitetään huomiota esimerkiksi palveluiden aukioloaikoihin, maantieteellisiin etäisyyksiin ja julkiseen liikenteeseen, maksullisuuteen ja vastaanotto/kotikäyntiajan saamisen nopeuteen ja hoitojonoihin (Ilmarinen ym. 2019). Saavutettavuutta voidaan tarkastella myös asiakaskokemuksen ja työntekijä-asiakasvuorovaikutuksen näkökulmasta. Lopulta avunsaamisen

käytännöt, reunaehdot ja kokemukset sekä (ei) autetuksi tuleminen realisoituvat asiakaskohtaamisessa ja vuorovaikutuksessa (Virokannas 2017).

Pahimmassa tapauksessa sosiaalityöntekijä jää kokonaan haavoittavassa elämäntilanteessa olevien aikuisten (ks. käsitteen määrittelystä esim. Staub-Bernasconi 2016; Kuronen 2022; Raitakari ym. 2022) saavuttamattomiin, mikäli heillä ei ole esimerkiksi tarvittavia resursseja tiedonhakuun, sähköiseen asioimiseen, kulkemiseen, aikuissosiaalityöntekijän etsimiseen ja omien oikeuksiensa puolustamiseen. Usein tarvitaan kanssaihmiisiä ja/tai välittäviä ammattilaisia saattamaan asiakkaita aikuissosiaalityöntekijän luokse. Sosiaalityöntekijän helpon saavutettavuuden tärkeyttä korostaa se, että erityisen tuen tarpeessa oleviksi tunnistetuilla aikuisilla on monia esteitä ja vaikeuksia palveluiden etsimisessä, hankkimisessa ja koordinoinnissa.

Tässä tekstissä tuomme ensin esiin saavutettavuutta keskeisenä edellytyksenä ihmisoikeuksien toteutumiselle sekä moninaisuuden tunnistamiselle ja tunnustamiselle. Toiseksi tuomme kuusiosaisen luokittelun aikaisemman kirjallisuuden pohjalta saavutettavuuden osa-alueista. Tämän tarkoituksena on tuoda ilmi käsitteen moniulotteisuutta. Tarkastelemme saavutettavuutta yhtäältä yleisesti kaikkiin palveluihin liittyvänä tekijänä ja tavoitteena, ja toisaalta erityisesti sosiaalityöntekijän tekemän aikuissosiaalityön kriittisenä tekijänä.

Saavutettavuus ihmisoikeuksien ja moninaisuuden toteutumisen edellytyksenä

Sosiaalipalveluiden saavutettavuus kietoutuu vahvasti ihmisoikeuksien turvaamiseen. Suomi on ratifioinut useita valtioiden välisiä ihmisoikeussopimuksia, joilla on tarkoitus turvata ihmisten kansalais-, poliittisia, taloudellisia, sivistyksellisiä ja sosiaalisia oikeuksia. Sosiaalisilla oikeuksilla turvataan perustavanlaatuisia, inhimillisen elämän tosiasiallisia vähimmäisehtoja,

joita ovat riittävä toimeentulo, asunto, huolenpito, terveydenhuolto ja sosiaaliturva (Ife 2012, 43–46; Rautiainen 2017, 20–21). Kansainväliset ihmisoikeussopimukset on konkretisoitu suomalaisessa lainsäädännössä. Perustuslain (731/1999) mukaan julkisella vallalla on erityinen tehtävä ihmisarvon ja perusoikeuksien toteutumisen turvaamisessa (Kalliomaa-Puha & Tuovinen 2017, 10–18). Aikuissosiaalityötä tarvitsevat ihmiset eivät välttämättä löydä oikeisiin palveluihin (Ilmarinen ym. 2019, 224) ja tällöin kyseessä on usein tilanne, että haavoittuvassa asemassa olevien aikuisten sosiaalisten oikeuksien toteutuminen on uhattuna (esim. Haverinen ym. 2014, 10). Tämän vuoksi oikeuksia turvaavien palveluiden, kuten aikuissosiaalityöntekijän, tulisi olla helposti saavutettavia erityisesti heille (kts. esim. Rautiainen 2017, 20–21; Sapir & Turtiainen tekeillä oleva käsikirjoitus). Sosiaali- ja terveystieteiden saavutettavuutta tarkasteltaessa arvioidaan samalla haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten ihmisoikeuksien toteutumista.

Yhdenvertainen saavutettavuus edellyttää, että oikeuksia turvaavaa lainsäädäntöä tulkitaan, sovelletaan ja viedään asiakastyöhön tavalla, joka mahdollistaa ihmisoikeuksien toteutumisen jokaisen ihmisen kohdalla hänen tilanteensa edellyttämällä tavalla (Clarke 2004, 216; Sapir & Turtiainen tekeillä oleva käsikirjoitus). Saavutettavuuden vaatimus on kirjoitettu sosiaalihuoltolakiin (1301/2014). Sekä saatavuuden että saavutettavuuden käsitteitä käytetään esimerkiksi sosiaalihuoltolain 33. §:n ja terveydenhuoltolain 10. §:n otsikoissa, mutta itse pykälätekstissä puhutaan pitkälti saatavuudesta, joka ehkä viittaa siihen, ettei saavutettavuuden ulottuvuuksia ole vielä kovin hyvin tunnistettu, eikä säädetty lainsäädäntötasolla (ks. Vanjusov 2022, 66–67).

Ihmisoikeudet itsessään muodostavat sosiaalityön tinkimättömän eettisen perustan sekä perustelun sosiaalityön mandaatille yhteiskunnassa (Staub-Bernasconi 2016, 44; Turtiainen ym. 2021). Samalla tavalla moninaisuuden kunnioittaminen on yksi

tärkeimmistä sosiaalityön eettisistä periaatteista. Sosiaalialan ammattieettisissä ohjeissa (Arki, arvot ja etiikka 2022, 20–21) todetaan, että ”sosiaalialan ammattihenkilön on tunnistettava ja otettava huomioon työssään yksilöiden, perheiden, ryhmien ja yhteisöjen erot” sekä estettävä syrjintää, joka kohdistuu ihmisen kykyihin, ikään, kulttuuriin, sukupuoleen, siviilisäättyyn, yhteiskunnalliseen tai taloudelliseen asemaan, poliittisiin mielipiteisiin, sukupuoliseen suuntautumiseen, fyysisiin ominaisuuksiin, uskontoon tai muuhun vakaumukseen.

Edellä kuvatut tekijät kuvastavat sitä, millaisten piirteiden osalta yleisesti ajatellaan ihmisten eroavan toisistaan. Kuitenkin ihmisten, elämäntilanteiden ja kulttuuristen ajatus- ja tulkintamallien moninaisuus on vielä paljon moniulotteisempaa, risteytyvämpää (intersektionaalista) ja kompleksisempaa (ks. Heino & Jäppinen 2022). Saavutettavuuden tavoittelu on lopulta pyrkimystä purkaa kohtaamisen esteitä ja kynnyksiä: lähestyä toista ihmistä hyväksyvästi sellaisena ja siinä paikassa, kun hän on. Tavoittamattomuuden ylittäminen edellyttää sen havaitsemista, mistä paikasta käsin yksilö viestii ja orientoituu kohtaamaan järjestelmät, käytännöt ja vuorovaikutustilanteet. Mutta mitkä kaikki tekijät lopulta voivat olla joko edistämässä tai ehkäisemässä moninaisten asiakkaiden, sosiaali- ja terveystalvclujärjestelmien ja ammattilaisten kohtaamista?

Saavutettavuuden osa-alueet

Heidi Vanjusov (2022) jakaa saavutettavuuden seuraaviin osa-alueisiin: institutionaalinen (esim. palveluiden järjestämisen tavat), informatiivinen (esim. tiedon tuottamisen ja jakamisen tavat), taloudellinen (esim. maksukykyisyys), fyysinen (esim. tilojen esteettömyys) ja kokemuksellinen (esim. aiemmat kokemukset huonosta kohtelusta ja avun hyödyttömyydestä). Anne Määttä (2012, 124–126) tiivistää tutkimustuloksensa seuraaviin poiskäännyttäviin kynnyksiin: järjestelmätason (esim. eri etuuspäätösten

välinen keskinäisriippuvuus), toimisto- ja sektorikohtaiset (esim. epäviralliset ja viralliset säännöt ja toimintamallit), työntekijän ja asiakkaan toimintaan liittyvät (esim. asiakkaan ja päättävän tahon välinen neuvottelu), etuuskohtaiset (esim. myöntämiskriteerit) ja esikäännyttävät (esim. etuuden leimaavuus ja hakemisen monimutkaisuus) tekijät.

Saavutettavuudesta tehtyjä luokitteluja yhdistää se, että *rakenteelliset* tekijät nähdään keskeisiksi (ks. esim. Clarke 2004; Anderson ym. 2016; Vanjusov 2022). Tähän mennessä hyvinvointialueuudistus on toteutunut ennen kaikkia uudenlaisten organisaatorakenteiden muodostamisella, joka avaa ainutlaatuisen mahdollisuuden käydä keskustelua saavutettavuudesta rakenteellisella tasolla. Nähdäksemme aikuissosiaalityöntekijän luokse hakeutumiseen ja pääsemiseen vaikuttavat organisaatorakenteita laajemmatkin yhteiskunnalliset ja organisatoriset tekijät, kuten esimerkiksi poliittiset linjaukset, resurssointi, yhteiskunnalliset asenteet ja aikuisuuteen kohdistuvat moraaliset oletukset vastuullisuudesta ja aktiivisuudesta. Rakenteellisiin tekijöihin voidaan lukea myös palveluiden toteuttamis- ja porrastamistapoihin liittyvät käytännöt. Esimerkiksi aikuissosiaalityöntekijän omatyöntekijän palveluun pääseminen edellyttää usein monivaiheisia yhteydenottoja ohjaus- ja neuvontapalveluiden henkilöstöön sekä palvelutarpeen arviointiprosesseja. Keskeinen rakenteellinen tekijä kyseiseen palveluun pääsemisessä on myös sosiaalihuoltolaissa (1301/2014, 42 §) väljästi määritelty asiakkuuskriteeri eli erityisen tuen tarpeessa oleminen.

Rakenteet eivät kuitenkaan suoraviivaisesti tuota eri palveluissa, kuten aikuissosiaalityössä, toteutettuja käytäntöjä, vaan ainoastaan mahdollistavat, rajoittavat ja suuntaavat niitä. Siten saavutettavuudessa on erilaisista *organisaatiokulttuurisista* ja työyhteisöllisistä tekijöistä johdettavaa vaihtelevuutta, jolloin yleistävien päätelmien tekeminen aikuissosiaalityöntekijöiden tavoitettavuudesta tai heidän pyrkimyksistään aktiivisesti tavoittaa

asiakkaita on lähes mahdotonta. Merkittävä tekijä saavutettavuuden edistämisessä on, että sen tärkeys on työyhteisössä yhteisesti jaettu ja sen tavoittelemiselle on johdon tuki. Siten organisaatio-kulttuurisiksi tekijöiksi voidaan tunnistaa yhteinen tahtotila ja lupa toimia joustavasti huomioiden kunkin asiakkaan yksilölliset rajoitteet, vahvuudet ja tarpeet. Saavutettavuutta vahvistaa sen määrittäminen yhteiseksi eettiseksi missioksi sekä hyvän organisaation ja ammatillisuuden keskeiseksi ominaisuudeksi (Fargion ym. 2019). Joustavat, jalkautuvat, etsivät, luontolähtöiset ja yhteisölliset työskentelytavat on tunnistettu aikuissosiaalityön tavoitettavuutta ja vaikuttavuutta parantaviksi työtavoiksi (Aikuissosiaalityön mallinukset 2022).

Yllä mainitut tekijät kehystävät ja tulevat tulkituiksi asiakas-kohtaisissa ”sisään pääsyneuvotteluissa”. Sosiaalityön saavutettavuudessa on paljolti kysymys *kommunikaatioon, vuorovaikutukseen ja kohtaamiseen* liittyvistä tekijöistä: miten asiakas kykenee esittämään tarpeensa ja asettumaan instituutionaalisen vuorovaikutuksen ehtoihin, kuten haastatteluformaattiin, jossa työntekijä kysyy ja asiakkaan tehtäväksi jää vastaaminen organisaation tehtävään ja toimintatapaan nähden relevantilla tavalla. Kohtaaminen on tärkeässä roolissa joko kielteisen tai myönteisen asiakaskokemuksen tuottamisessa. *Aikaisempiin asiakkuuskokemuksiin* liittyvät tekijät ohjaavat asiakkaan palveluun hakeutumista: huono ja epäkunnioittava kohtelu, ohittaminen, vähättely, kyseenalaistaminen, suhteeton vallankäyttö ja moralisointi ovat omiaan synnyttämään tilanteen, jossa asiakas vetäytyy avun hakemisesta, silloinkin kun tunnistaa sille olevan tarvetta.

Asiakkaan harkitessa palveluihin hakeutumista ja tehdessä niitä koskevia valintoja aktivoituvat monet *yksilölliset tekijät*. Nämä tekijät, kuten myös sosiaalityöntekijän yksilölliset tekijät määrittävät myös sisään pääsyneuvotteluiden vuorovaikutusta. Yksilöllisten tekijöiden huomioiminen tuottaa yhtymäkohdan keskusteluihin ihmisten välisistä eroista suhteessa

esimerkiksi kulttuuristaan, kompetensseihin ja resursseihin. Aikaisemmassa tutkimuksessa on tunnistettu, että palveluihin hakeutumiseen ja niiden saamiseen vaikuttavat yksilön uskomukset, vakaumukset ja asenteet, kielitaito, koulutus, resurssit (esim. maksukykyisyys, etäasiointi- ja muiden teknisten laitteiden omistaminen ja käyttötaito), sosiaalinen verkosto, kognitiiviset ja fyysiset kyvyt, rajoitteet ja sairaudet (ks. esim. Faulk ym. 2021). Sosiaalisella verkostolla, kuten myös sosiaalisella medialla ja internetillä on tärkeä merkitys tiedon saamisessa eri palveluista: mikäli ihminen on näiden ulkopuolella, eikä hänellä ole esimerkiksi sähköisen asioinnin edellyttämiä tunnuksia, voi hän kohdata *tiedollisten tekijöiden* tuottamaa hankaluutta avun hakemisessa ja sen saamisessa. Siten monikanavainen tiedottaminen ja vaihtoehtoista kertominen kysymättä, jota hallintolakiakin edellyttää (6.6.2003/434), on tärkeä keino avata väyliä haavoittavassa asemassa olevan ihmisen ja auttamismahdollisuuksien kohtaamiselle: on vaikea kysyä ja etsiä sellaista, minkä olemassaolosta ei ole tietoinen.

Johtopäätökset

Tässä tekstissä osallistuimme saavutettavuuskeskusteluun ensinnäkin perustelemalla saavutettavuuden tärkeyttä ihmisoi-
keuksien turvaamisen ja moninaisuuden huomioimisen näkö-
kulmasta. Saavutettavuuden parantaminen on yhdenvertaisen
ja esteettömän yhteiskunnan rakentamista. Yhdenvertaisuutta
voidaan lähestyä myös saavutettavuuden tavoitteena (Vanjusov
2022, 72). Helppo pääsy palveluihin on keino edesauttaa ihmis-
oikeuksien ja yhdenvertaisuuden toteutumista sekä vahvistaa
etenkin haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten osallisuutta.

Toiseksi toimimme esille saavutettavuuden käsitteellistä ja käy-
tännöllistä moniulotteisuutta, jota lisää se, että tilannekohtaisesti
sama tekijä (esim. verkkoasiointi) voi sekä parantaa että heikentää
järjestelmän, organisaation ja/tai ammattilaisen tavoitettavuutta.

Luokittelimme saavutettavuuden tekijät kuuteen osa-alueeseen: 1) rakenteellisiin, 2) organisaatiokulttuurisiin, 3) kommunikatioon, vuorovaikutukseen ja kohtaamiseen sekä 4) asiakaskokemuksiin liittyviin, 5) yksilöllisiin ja 6) tiedollisiin tekijöihin. Saija Iivonen ja Minna Kivipelto (2022, 26–26) kokoavat hyvin yhteen tekijöitä, jotka helpottavat asiakkaan asiointia aikuissosiaalityössä ja tekevät siitä hyödyllistä: säännöllinen ja toimiva yhteys omatyöntekijään, omatyöntekijän helppo tavoitettavuus, työntekijän valmius neuvoa asiakkaita ymmärrettävästi ja matalalla kynnyksellä sekä tuen ja avun tarjoaminen pyytämättä, joustavasti ja tarvittaessa pitkäkestoisesti.

Sosiaalityön kohdalla saavutettavuuden vaadetta mutkistaa se, että palvelujärjestelmiin rakennetaan myös tietoisesti ”portinvartijuus”- ja ”poissulkumekanismia” asiakasmäärien ja kysynnän hillitsemiseksi (ks. esim. Hänninen & Karjalainen 2007; Määttä 2012). Hyvinvointialueiden tavoite ei ole, että ainoastaan ”oikeat” ja ”oikeutetut” asiakkaat löytävät palveluihin. Kuitenkin alustavien havaintojemme perusteella hyvinvointialueita rakennettaessa saavutettavuuden kysymykset ovat keskeisellä sijalla. Tästä osoituksena palaverinauhoituksia sisältävässä tutkimusaineistossamme ovat aikuissosiaalityön ammattilaisten ja johdon keskustelut muun muassa verkkosivujen toimivuudesta, tehtävänimikkeistä, monikielisistä neuvontanumeroista, liikkuvista palveluista ja verkkosivujen chatbot-ratkaisuista. Hyvinvointialueiden toimeenpanossa saavutettavuus rakentuu vuorovaikutuksessa neuvoteltavina, erilaisina käytännön ratkaisuna. Uudistus on myös mahdollisuus vahvistaa aikuissosiaalityön asiantuntijuutta, näkyvyyttä ja tavoitettavuutta.

Kirjallisuus

- Accessibility: A guiding principle of the Convention 2007. <https://www.un.org/esa/socdev/enable/disacc.htm>
- Aikuissosiaalityön mallinukset (2022) https://www.chydenius.fi/fi/sosiaalitieteet/tutkimus/aikuissosiaalityon_mallinukset Luettu 26.4.2023.
- Anderson, Steven G. & Meirong, Liu & Xiang, Gao (2016) Assessing access to social services in emerging systems: A conceptual approach. *Journal of Sociology and Social Welfare* 43 (2), 157–180.
- Arki, arvot ja etiikka. Sosiaalialan ammattihenkilön eettiset ohjeet (2022) Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry. <https://www.talentia.fi/tyoelamainfo/ammattietiikka/> Luettu 16.4.2023.
- Blomgren, Sanna & Karjalainen, Jouko & Karjalainen, Pekka & Kivipelto, Minna & Saikkonen, Paula & Saikku, Peppi (toim.) (2016) Sosiaalityö, palvelut ja etuudet muutoksessa. Raportti 4/2016. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos. <https://www.julkari.fi/handle/10024/130515>.
- Clarke, John (2004) Access for all? The promise and problems of universalism. *Social Work and Society* 2 (2), 216–224.
- Gonzales, Laura (2019) Designing for intersectional, interdependent accessibility: A case study of multilingual technical content creation. *Communication Design Quarterly Review* 6 (4), 35–45.
- Edward, Jean & Hines-Martin, Vicki (2015) Exploring the providers' perspective of health and social service availability for immigrants and refugees in a Southern urban community. *Journal of Immigrant and Minority Health* 17 (4), 1185–1191.
- Fargion, Silvia & Nagy, Andrea & Berger, Elisabeth (2019) Access to social services as a rite of integration: Power, rights, and identity. *Social Policy & Administration* 53 (5), 627–640.
- Fauk, Nelsensius Klau & Ziersch, Anna & Gesesew, Hailay & Ward, Paul & Green, Erin & Oudih, Enaam & Tahir, Roheena & Mwanri, Lillian (2021) Migrants and service providers' perspectives of barriers to accessing mental health services in South Australia: A case of African migrants with a refugee background in South Australia. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18 (17), 8906.
- Hallintolaki 2003/434.
- Haverinen, Riitta & Kuronen, Marjo & Pösö, Tarja (toim.) (2014) Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus. Tampere: Vastapaino.
- Heino, Eveliina & Jäppinen, Maija (2022) Näkökulmia kulttuurin merkityksiin sosiaalityön käytännöissä ja tutkimuksessa. *Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti* 30 (2), 174–181.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja (toim.) (2007) Pääsy kielletty! Poiskäännyttämisen politiikka ja sosiaaliturva. Helsinki: Stakes.

- Ife, Jim (2012) Human rights and social work: Towards rights-based practice. 3. painos. New York: Cambridge University Press.
- Iivonen, Saija & Kivipelto, Minna (2022). Miten aikuissosiaalityön asiakkaat kokivat saaneensa tarvitsemansa palvelut ja etuudet koronaepidemian 41 aikana? Työpaperi 1/2022. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-797-5>
- Ilmarinen, Katja & Aalto, Anna–Mari & Muuri, Anu (2019) Sosiaalipalvelujen saatavuus ja asiakaskokemukset. Teoksessa Laura Kestilä & Sakari Karvonen (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2018. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 216–227.
- Kalliomaa-Puha, Laura & Tuovinen, Anna-Kaisa (2017) Sosiaalisia oikeuksia, sosiaaliturvaa ja solidaarisuutta yli rajojen. Teoksessa Laura Kalliomaa-Puha & Anna-Kaisa Tuovinen (toim.) Sosiaaliturvan rajoilla. Kirjoituksia kansainvälisestä sosiaalioikeudesta. Helsinki: Kela, 10–26.
- Kivipelto, Minna & Tanner, Niina (2023) Aikuissosiaalityö sote-uudistuksessa – Kyselyn tulokset. Tutkimuksesta tiiviisti 1/2023. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinninlaitos.
- Kuronen, Marjo (2022) Marginaalisuuden, haavoittuvuuden ja nais erityisyyden käsitteellisiä paikannuksia. Teoksessa Arja Jokinen, Suvi Raitakari & Johanna Ranta (toim.) Sosiaalityö yhteiskunnan marginaaleissa. Konstruktionistisia jäsennyksiä. Tampere: Vastapaino, 55–84.
- McIntyre, John & Daley, Andrea & Rutherford, Kimberly & Ross, Lori E. (2012) Systems-level barriers in accessing supportive mental health services for sexual and gender minorities: Insights from the provider's perspective. Canadian Journal of Community Mental Health 30 (2), 173–186.
- McWilliams, Lucy & Paisi, Martha & Middleton, Sandy & Shawe, Jill & Thornton, Anna & Larkin, Matthew & Taylor, Joanne & Currie, Jane (2022). Scoping review: Scope of practice of nurse-led services access to care for people experiencing homelessness. Journal of Advanced Nursing 78 (11), 3587–3606.
- Määttä, Anne (2012) Perusturva ja poiskäännyttäminen. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja A Tutkimuksia 36. Akateeminen väitöskirja. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Neale, Joanne & Tompkins, Charlotte & Sheard, Laura (2008) Barriers to accessing generic health and social care services: A qualitative study of injecting drug users. Health & Social Care in the Community 16 (2), 147–154.
- Nurkkala, Sanna & Tiina, Majava (2022) Aikuissosiaalityön saavutettavuus sekä asiakkaiden ja palveluiden kohtaaminen. Sosiaali- ja terveystieteiden ammattikorkeakoulu tutkinto. Oulu: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Perustuslaki 731/1999.

- Raitakari, Suvi & Günther, Kirsi & Räsänen, Jenni-Mari (2022) Johdanto: Koti hyvinvointityön ja haavoittuvuuden kohtaamisen ympäristönä. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus. Tampere: Tampere University Press, 7–22
- Rautiainen, Pauli (2017) Sosiaaliset oikeudet ihmisoikeuksina. Teoksessa Eeva Nykänen, Laura Kalliomaa-Puha & Yrjö Mattila (toim.) Sosiaaliset oikeudet: Näkökulmia perustaan ja toteutumiseen. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 6–19.
- Roth, Benjamin J. & Scott W. Allard (2016) (Re)defining access to Latino immigrant-serving organizations: Evidence from Los Angeles, Chicago, and Washington, DC. *Journal of the Society for Social Work and Research* 7 (4), 729–753.
- Saario, Sirpa & Juhila, Kirsi & Raitakari, Suvi (tekeillä oleva käsikirjoitus) Aikuissosiaalityön kirjava käsitteistö hyvinvointialueiden verkkosivuilla.
- Sapir, Henna & Turtiainen, Kati (tekeillä oleva käsikirjoitus) Saavutettava aikuissosiaalityö maahanmuuttaneiden oikeuksien turvaajana. *Sosiaalihuoltolaki 1301/2014*.
- Staub-Bernasconi, Silvia (2016) Social Work and human rights – Linking two traditions of human rights in social work. *Journal of Human Rights and Social Work* 1, 40–49.
- Svenlin, Anu-Riitta & Matthies, Aila Leena & Turtiainen, Kati (2021) Johdanto: Aikuissosiaalityö ja KAIMeR-teoria sen tietopohjan jäsentäjänä. Teoksessa Aila-Leena Matthies, Anu-Riina Svenlin & Kati Turtiainen (toim.) Aikuissosiaalityö: Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus. Helsinki: Gaudeamus, 7–24.
- Turtiainen, Kati & Jäppinen, Maija & Stamm, Ingo (2021) Ihmisoikeudet aikuissosiaalityön lähtökohtana. Teoksessa Aila-Leena Matthies, Anu-Riina Svenlin & Kati Turtiainen (toim.) Aikuissosiaalityö: tieto, käytäntö ja vaikuttavuus. Jyväskylä: Gaudeamus, 27–41.
- Vanjusov, Heidi (2022) Saatavilla, mutta ei saavutettavissa? Sosiaalioikeudellinen tutkimus päihdepalveluihin pääsystä. *Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies*, No 281.
- Virokannas, Elina (2017) Rajoitettuja avun saannin kokemuksia ja hallinnan suhteita huumeita käyttävien naisten keskusteluissa hyvinvointipalvelujärjestelmästä. *Janus Sosiaalipolitiikan Ja Sosiaalityön Tutkimuksen Aikakauslehti* 25 (2), 111–126.
- Zechner, Minna & Valokivi, Heli (2012) Negotiating care in the context of Finnish and Italian elder care policies. *European Journal of Ageing* 9 (2), 131–140.

II OSA:

MONINAISUUDEN TARKASTELUA EMPIIRISTEN AINEISTOJEN VALOSSA

Petteri Niemi

yliopistonlehtori

Jyväskylän yliopisto

petteri.i.niemi@jyu.fi**Riikka Niemi**

yliopistonopettaja

Jyväskylän yliopisto, Kokkolan yliopis-

tokeskus Chydenius

riikka.j.niemi@jyu.fi

Sosiaalihuollon priorisoinnin mallit ja etiikka asiakastyön arjessa

Priorisointi tarkoittaa asioiden tärkeysjärjestykseen asettamista. Se ei suoraan tarkoita karsimista, vaikka sitä joskus käytetäänkin karsimisen synonyymina. Priorisointi on välttämätön osa kaikkia ammatteja. Jokainen ammattilainen arvioi väistämättä työtehtäviään siitä näkökulmasta, mihin niistä on tarpeen tarttua ensimmäiseksi. Tällaista priorisointia ammattilaiset tekevät sekä tietoisesti että intuitiivisesti kokemukseensa perustuen.

Myös sosiaalialan ammattilaiset priorisoivat työtehtäviään ja asiakkaitaan. Tyypillinen kysymys on, kenen asiakkaan ongelmat ovat luonteeltaan niin vakavia, että niiden selvittämiseen ja ratkaisemiseen on tartuttava ensimmäiseksi. Jos asiakkaalla on monentyyppisiä ongelmia, on lisäksi valittava, minkä tilanteen selvittämisestä on kiireellisintä aloittaa. Sekä terveydenhuollon että sosiaalihuollon konteksteissa priorisointi on huomattavan vaikeaa, kun sitä arvioidaan eettisestä näkökulmasta. Ongelmien vertaaminen on vaikeaa etenkin, jos ne ovat luonteeltaan hyvin erilaisia ja puhutaan ihmisistä, jotka ovat eri ikäisiä, erilaisissa elämäntilanteissa ja tekevät erityyppisiä asioita. Yhteiskuntapolitiikan kontekstissa julkisten palvelujen

priorisointi kuuluu epäilemättä eettisesti haastavimpien ongelmien joukkoon.

Raportoimme tässä artikkelissa alustavasti tammikuussa 2023 sosiaalialan ammattilaisille tehdyn kyselyn tuloksia. Kyselyn tarkoituksena oli selvittää, miten sosiaalialan ammattilaiset itse kokevat ja arvioivat priorisoinnin todellisuutta osana omaa päivittäistä työtään. Tätä pääasiassa avoimia kysymyksiä sisältävää kyselyä levitettiin sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentian kautta. Kyseessä on siis näyte, eikä tilastollisesti ottaen kaikkien Suomen sosiaalityöntekijöiden näkemyksiä kuvaava otos. Tutkimuksen tulokset eivät ole suoraan tilastollisesti yleistettävissä, mutta on hyvin mahdollista, että ne kuvaavat sosiaalialan ammattilaisten kokemuksia laajemminkin. Kyselyyn vastasi yhteensä 233 sosiaalialan ammattilaista. Heistä 54 % oli sosionomeja, 39 % sosiaalityöntekijöitä ja loput 7 % kuuluivat kategoriaan ”muu” (esim. geronomit). Edustettuna ovat Ahvenanmaata lukuun ottamatta kaikki hyvinvointialueet. Myös sosiaalityön eri sektorit ovat laajalti edustettuina.

Miten vastaajat priorisoivat käytännön työssään?

Tutkimuksemme tulosten mukaan käytännöt vaihtelivat paljon, mikä on ymmärrettävää vastaajien edustaessa hyvin monia sosiaalialan ammattiryhmiä. Yleisimmäksi priorisoinnin tavaksi hahmottui kuitenkin seuraava. Työn jäsentymisen peruslähtökohtana ovat kalenteriin merkityt tapaamiset, jotka on tyypillisesti sovittu asiakkaiden, työkavereiden, esihenkilön tai työpaikan verkostoon kuuluvien yhteistyökumppanien kanssa. Aikoja annetaan ja kalenteria täytetään tyypillisesti kahden tekijän perusteella: ensinnäkin asiakkaiden tilanteet ja tarpeet huomioiden sekä toiseksi lain määrittelemien aikarajojen puitteissa. Kiireellisyyden arvioinnissa korostuu sosiaalialan ammattilaisen huolen suuruus, joka liittyy olennaisesti asiakkaan ongelmien laatuun ja niistä aiheutuvan kärsimyksen määrään sekä

toimintakyvyn heikkenemisen asteeseen. Joidenkin vastaajien työhön kuuluu päivystys, ja päivystysajat ovat tyypillisesti kiinteitä kalenterin elementtejä.

Aikuissosiaalityön edustaja kirjoittaa seuraavasti:

Yleensä päivystäjät tarkistavat, onko hakemuksissa kiireellistä ruoan, vuokran (hätöuhka?) tai lääkkeiden tarvetta, ja jos on, niin ohjataan omatyöntekijälle tai päivystäjä tekee ne heti itse. Näin nämä akuutit tarpeet eli ihmisarvoisen elämän edellytykset tulevat heti huomioiduiksi, ja mitkä eniten vaikuttavat ihmisten selviytymiseen/toimintakykyyn eli ruoka, asuminen ja terveys.

Monet vastaajat nostivat perustarpeiden tyydyttämisen kiireellisyysjärjestyksessä etusijalle. Esimerkiksi vanhustyössä, päihdetyössä, mielenterveystyössä ja vammaispalveluissa on varmistettava, että asiakkaat saavat lääkkeensä ja ruokaa. Myös asumiseen liittyvät asiat ovat tärkeitä: vuokranmaksun ongelmiin ja erityisesti hädän uhkaan on reagoitava nopeasti, kuten myös sähkön tai vedenjakelun katkaisun uhkaan. Tarvittaessa on arvioitava myös, kykeneekö asiakas ylipäätään asumaan yksin kotona. Melkein kaikki vastaajat korostivat varhaisen tuen merkitystä. Jos ongelmiin puututaan riittävän ajoissa, tarvitaan todennäköisesti vaikeita ongelmia korjaavia kalliita palveluja vähemmän.

Kalenteriin sovittujen tapaamisten lisäksi toinenkin näkökulma nousi hyvin yleiseksi ja tärkeäksi. Monissa sosiaalialan ammateissa työpäivä aloitetaan tarkistamalla, onko sähköpostiin tai puhelimeen tullut kiireellisiä välitöntä huomiota vaativia viestejä. Hyvin monen vastaajan tapauksessa akuutit kriisitilanteet on priorisoitava kalenteriin merkittyjen tapaamisten edelle. Esimerkiksi lastensuojelussa uusiin lastensuojeluilmoituksiin on reagoitava välittömästi ja tapausten kiireellisyyttä on arvioitava heti. Väkivallan uhka toimii ensisijaisena priorisoinnin kriteerinä.

Monilla muillakin sosiaalityön sektoreilla on reagoitava välittömästi hätä- tai huoli-ilmoituksiin.

Alla olevassa lastensuojelussa työskentelevän sosionomin kuvauksessa on monia yleisiä piirteitä:

Yleensä katson kalenterin, viestit puhelimesta (tekstiviestit ja WhatsApp), sähköpostista ja Teamsista sekä vastaamattomat puhelut. Mikäli niiden perusteella ymmärrän, että jokin on yllättävän akuuttia, niin tartun siihen ensin. Ensisijaista ei ole lähtökohtaisesti erityisen äänekkään asiakkaan useat yhteydenotot, mutta voi olla esimerkiksi jokin yllättävä, akuutisti asiakkaan hyvinvointiin vaikuttava tilanne (onnettomuudet, kriisit, ym.). Muuten muodostan yleiskuvan päivästä, kirjoitan mahdollisesti muistilistaa päivän aikana hoidettavista asioista ja aikatauluista ja alan tehdä tehtäviä sen perusteella, mikä on aikataulutettu ensimmäiseksi (esim. palaverit, tapaamiset tiettyyn kellonaikaan) ja/tai mikä täytyy saada pian hoidettua ja/tai mille on sopiva hetki esim. ennen sovittua tapaamista. Kalenteroin työtäni itse ja yhteistyössä toisten työntekijöiden kanssa. Kalenterissani on mm. koko työyhteisöä koskevia tapaamisia, työpari- ja työryhmätapaamisia, verkostotapaamisia, asiakkaiden kanssa kahden kesken sovittuja tapaamisia, koulutuksia ym. Osa tapaamisista tulee kalenteriini toisten merkitseminä, osan aikataulutan itse.

Jotkut ammattilaiset eivät itse juurikaan pysty vaikuttamaan kalenteriinsa. Esimerkiksi perheoikeudellisissa palveluissa työskentelevä lastenvalvoja kirjoittaa, että ”[s]ihteeri tekee varaukset puolestani, en juurikaan voi vaikuttaa päivieni kulkuun pois lukien ns. kalenterista kiinni laitetut päivät”. Valta päättää kalenterista kertoo myös vallasta priorisoinnin suhteen. Vain kahdeksan prosenttia vastaajista ilmoitti, että heillä on priorisointivaltaa vähän tai hyvin vähän. Vastaajista 53 prosenttia

kertoi, että heillä on sitä paljon tai melko paljon, mitä voi pitää yllättävänkin suurena lukuna. Sosiaalityön ammattilaiset tekevät työtään kuitenkin aina konteksteissa, joiden resursseihin ja lakeihin kirjattuihin velvoitteisiin poliitikkojen ja ylimpien virkamiesten päätökset vaikuttavat voimakkaasti. Sosiaalialan ammattilaisilla on näin ollen valtaa päättää asioista tietyissä raameissa. Tämän seikan he kyllä vastausten perusteella itsekin laajasti tiedostavat. Esimerkiksi terveydenhuollon kontekstissa työtään tekevä sosiaalityöntekijä kirjoittaa, että ”[s]uurin valta on mielestäni poliitikoilla ja heillä, jotka päättävät resursseista ja lainsäädännöstä”.

Mitä ongelmia nykyisiin priorisointikäytäntöihin sisältyy?

Yli puolet vastaajista toi esille, että merkittävin ongelma on ajanpuute. Työntekijöitä ei ole tarpeeksi, minkä seurauksena asiakkaita ja töitä on yksittäisillä työntekijöillä aivan liikaa. Työntekijät eivät ehdi hoitamaan työtehtäviään kunnolla ja uupuvat helposti. Muutama vastaaja totesi resurssien vähyyden johtaneen jopa lainvastaisiin käytäntöihin. Vastauksissa nostettiin esiin, että virheiden mahdollisuus kasvaa ja työn suunnitelmallisuus kärsii, jos työssä ei ole riittävästi aikaa ajatella työn rakennetta ja toteutusta. Seuraavat sitaatit kuvaavat näitä yleisiä sosiaalihuollon työn haasteita:

Asiakkaita tulee liikaa välillä kalenteriin, koska asiakkailla tilanteita, että heidät on pakko tavata, vaikka kalenteri olisi täynnä jo seuraavat kolme viikkoa. En ehdi hoitaa kaikkia työtehtäviäni. Kiire aiheuttaa virheitä päätöksissä, maksusitoumuksissa ja mahdollisesti kirjauksissa. (Perhesosiaalityö/ sosiaalityöntekijä)

Ylhäältä tulee ohje, että vajaamiehityksellä ollessa ”saamme” priorisoida ja tehdä vain välttämättömän. Mutta kun kaikki

mitä teemme yleensäkin on sitä välttämätöntä? Mistä voisi karsia? (Ikääntyneiden asiakasohjaus/geronomi)

Se, että asiakkaita on liikaa, eikä ole enää mitään eettisesti hyvältä tuntuvaa asiaa, mistä priorisoida. Nykyisessä tilanteessa jää varaa isoillekin priorisointivirheille, ja vähemmän huolestuttavien asiakkuuksien hoitaminen pitkittyy turhan paljon, kun on kiire hoitaa kriisissä olevia (...) Tällä hetkellä resurssit ovat niin niukat (ja jopa lainvastaiset) että työ tuntuu tulipalojen sammuttamiselta. Hyvään sosiaalityöhön ei riitä ammattilaisia. (Lastensuojelu/sosiaaliohjaaja)

(--) aikaresurssi määrittelee kaiken. Ollaan jatkuvasti alimiehityksellä ja kaikesta pitäisi tietää kaikki. Eettiset ristiriidat repivät koko ajan työminää auki. Kysymys on enää siitä, milloin viimeinen oljenkorsi on käytetty ja kamelin selkä katkeaa. (Työikäisten sosiaalityö/sosiaaliohjaaja)

Seuraava seniorisosiaalityön parissa työtään tekevän sosiaalityöntekijän kommentti on huolestuttavin:

Työtä niin paljon, ettei systemaattisesti ehdi käydä läpi ja priorisoida asioita. Moni asiakas on ehtinyt kuolla ennen kuin sosiaalityöntekijä ehtii ottaa yhteyttä. Moni asiakas saa odottaa yhteydenottoa ja päätöstä jopa kuukausia. Jopa yli vuoden.

Tilannetta pahentavat akuutit kriisitilanteet, jotka ohittavat kalenteriin merkityt tapaamiset. Aikaisempi työ keskeytyy akuutin kriisitapauksen noustessa esiin, ja työntekijän pitää nopeasti kääntää huomionsa uuteen ”hätätapaukseen”. Tällainen työ on ”pirstaleista” ja edellyttää kuormittavaa ”multitaskausta” eli useamman asian tekemistä samaan aikaan. 16 vastaajaa kaipasi yksinkertaisesti sitä, että saisi hoitaa työtehtävät rauhassa

loppuun. Toinen tärkeä toive oli ehtiä aidosti kuuntelemaan asiakkaita. Toki kalenteriin voisi jättää tietoisesti tyhjää tilaa akuuteille kriiseille, mutta useimpien vastaajien kohdalla tämä ei ollut mahdollista. Seurauksena on, että ei-kiireelliset asiakkaat joutuvat odottamaan palveluja liian kauan eikä myöskään ongelmia ennaltaehkäisevään toimintaan ole aikaa. Monissa vastauksissa toistui ajatus siitä, että lyhytnäköinen säästäminen ennaltaehkäisevistä palveluista johtaa suurempiin kustannuksiin tulevaisuudessa. Näihin teemoihin liittyvät esimerkiksi seuraavat sitaattit:

Lastensuojelussa on aina tukea tarvitsevia asiakkaita ja perheitä. Perheet, joissa palvelut pyörivät hyvin, mutta jotka hyötyisivät myös sosiaalityöntekijän tapaamisista ja sosiaalityöstä, ohjauksesta, neuvonnasta, jäävät hoitamatta pitkäksi aikaa, kun kriiseilevät perheet menevät edelle. (Lastensuojelu/sosiaalityöntekijä)

Priorisointi on käytännön sanelemaa eikä perustu suunnitelmallisuuteen. Asiakas kärsii, kun [työntekijä] joutuu perumaan tapaamisia. Työssä jaksaminen kärsii. Vaikuttaa terveyteeni. Asiakas alkaa kokea epäluottamusta ammattitaitoani kohtaan. Asiakas joutuu odottamaan seuraavaa tapaamista. Koko työaika on priorisointia. (Lastensuojelun avohuolto/sosiaalityöntekijä)

12 vastaajaa ilmaisi olevansa huolestuneita erityisesti ”hiljaisista asiakkaista”. Seuraavat kaksi sitaattia kuvaavat tätä problematiikkaa:

Voi käydä niin, että äänekkäimmät ja aktiivisimmat asiakkaat saavat palvelua, mutta hiljaiset ja vetäytyvät eivät. Pitäisi pystyä pitämään ovet auki kaikille tarvitseville. Yleensä yhteydenoton

aihe tai alkutieto on vain jäävuoren huippu. Isoimmat ongelmat jäävät havaitsematta, jos asiakkaita joudutaan laittamaan priorisoimalla tärkeysjärjestykseen. (Aikuissosiaalityö/sosiaalityöntekijä)

Valitettavasti joskus joudun tekemään ratkaisun aikavarauksesta myös sen perusteella, kuka "huutaa kovimpaan". Hankalat asiakkaat on hyvä ottaa nopeasti, koska muuten tilanteet kärjistyvät. Tämä on eettisesti vaikeaa, kun hiljaisemmat kärsijät jäävät jalkoihin. Oman turvallisuuden vuoksi näin on joskus kuitenkin toimittava. (Aikuissosiaalityö/sosionomi)

Ajanpuute aiheuttaa erityistä moraalista ahdinkoa sosiaali-alalla, jonka keskeisenä tehtävänä on asiakkaan auttaminen. Sosiaalityöntekijä tai sosiaaliohjaaja on lähtenyt alalle, koska haluaa auttaa avun tarpeessa olevia ihmisiä. Vammaispalveluissa työskentelevä sosiaalityöntekijä muotoilee tämän ongelman seuraavasti:

(--) sosiaalityön etiikan tulisi ohjata kaikkia työssä tehtäviä valintoja. Eettiselle pohdinnalle jää liian vähän aikaa eikä tätä aina sosiaalityössä edes nähdä merkittävänä; eettisten perusteiden pohdinta vaatii aikaa oman työn reflektoinnille ja tämä vaatii myös ammatillista kunnianhimoa ja eettisiin perusteisiin sitoutumista. Taloudellisten ja aikapaineiden keskellä työntekijät joutuvat usein jaksamistaan varjellakseen ummistamaan silmänsä eettisiltä perusteilta ja tekemään työnsä ns. liukuhihnalla. Pidemmän päälle tämä johtaa eettiseen stressiin ja lopulta loppuun palamiseen. Kyllä eettisiin perusteisiin on mahdollista jossain määrin käytännön työssä vedota, mutta tämän eteen on yksittäisen työntekijän tehtävä työtä. Eettiset perusteet jäävät helposti taka-alalle ilman erityistä ja jatkuvaa panosta. Pelkään pahoin, että tämä hyvinvointialue-siirtymä

valtavien organisatoristen muutospaineiden vuoksi vie tilaa ja aikaa eettiseltä pohdinnalta vielä pitkäksi aikaa.

Maija Mänttari-van der Kuip (2021) korostaa, että moraaliseen ahdinkoon pitää puuttua monella eri tavalla. Peruslähtökohta on luonnollisestikin se, että työn ulkoiset olosuhteet saadaan kuntoon. Lisäksi työntekijälle itselleen täytyy tarjota sellaisia toimintatapoja, joiden avulla hän voi kokea työnsä merkitykselliseksi. Myös esimiehen ja työyhteisön tuki ovat keskeisiä. (Mänttari-van der Kuip 2021.)

Aineisto toi esiin muitakin yleisiä ongelmia. Vastaajista noin 20 prosenttia eli 46 vastaajaa oli sitä mieltä, että terveydenhuolto hallitsee liikaa julkista keskustelua. Seurauksena on, että sosiaalihuollon asema kärsii. Monet vastaajista näkivät esimerkiksi, että terveydenhuollon näkökulma dominoi rakenteellista siirtymää hyvinvointialueisiin. Osittain edelliseen teemaan liittyy myös se monien vastaajien esille nostama seikka, että poliitikoilla ja korkean tason virkamiehillä ei ole riittävän tarkkaa tietoa sosiaalihuollosta. Taustalla saattaa olla osittain Pauli Niemelän ym. (1995, 170–171) klassisessa priorisointitutkimuksessaan esiin nostama ajatus siitä, että ihmisten on vaikeaa ymmärtää sellaisten palvelujen merkitystä, joista heillä ei ole omakohtaista kokemusta (edes läheisten kautta), eivätkä he tästä syystä myöskään arvosta tällaisia palveluja. Tähän suuntaan viittaa myös seuraava terveydenhuollon sosiaalityöntekijän vastaus:

Palvelujen kokonaisuus, vastuu ja valta ovat hämärtyneet ja oikeita päättäjiä ja valtaapitäviä on yhä vaikeampi tunnistaa ja jäljittää. Mielestäni terveydenhuollon, erityisesti lääkäreiden valta tosin on lisääntynyt huimasti. Lääkäreistä puhutaan mediassa kunnioittavasti, heitä arvostetaan ja he ovat hyvin lojaaleita kollegojaan kohtaan. Hyvinvointialueille siirryttäessä sosiaalihuolto jäi entistä enemmän jalkoihin.

Poliitikotkin tarvitsevat lääkäriä, mutta sosiaalihuoltoa he eivät juuri tarvitse.

Monet vastaajista kokivat jäävänsä priorisoinnin suhteen liian yksin. He toivoivat tukea esimiehiltään tai työyhteisöltään tai jopa valtakunnallista ohjeistusta. 25 vastaajaa toivoi, että priorisoinnin periaatteista keskusteltaisiin tiimissä ja niistä sovittaisiin yhdessä. Suurin vastaajien ryhmä kannatti ajatusta yhteisestä keskustelusta ja sopimisesta, mutta poikkeaviakin näkemyksiä löytyi. Jotkut halusivat ulkoistaa priorisointivastuun esimerkiksi esihenkilöille tai poliitikoille, toiset taas halusivat päättää priorisoinnista itsenäisesti. Mahdollisesti työkokemuksen pituus vaikuttaa tähän siten, että pitempään työtä tehneiden työntekijöiden on helpompi priorisoida. Tähän suuntaan viittasi esimerkiksi aikuissosiaalityön sosionomin kommentti: ”[p]riorisoinnissa harjaantuu ajan kanssa”. Vain pieni osa vastaajista kirjoitti, että tämänhetkisissä priorisointikäytännöissä ei ole ongelmia. Heitä oli yhteensä kymmenen kappaletta.

Lopuksi: Mikä olisi ihanteellinen tapa tehdä priorisointia?

Millainen olisi ihanteellinen tapa priorisoida vastausten perusteella? Keskeinen vastauksissa toistuva viesti tuskin yllättää ketään: tarvitaan riittävästi henkilökuntaa, jotta jokaisella työntekijällä olisi kohtuullinen määrä asiakkaita ja työtä. Jos asiakkaita ei ole liikaa, ehtii heitä kuulemaan paremmin ja kykenee myös oikeasti auttamaan. Tilaa olisi tällöin myös kriisitapauksille. Samoin olisi aikaa miettiä ja suunnitella työn kokonaisuutta. Myös priorisointia ehtisi ajattelemaan enemmän ja perusteellisemmin.

Tärkeäksi nähtiin se, että työyhteisö on sopivan kokoinen ja aitoa yhteisöllisyyttä tukeva. Monet vastaajat arvioivat olennaiseksi sen, että vaikeista priorisointikysymyksistä on mahdollista keskustella työyhteisössä avoimesti ja ”pelisäännöistä” yhteisesti

sopien. Vasta aloittaneet työntekijät tarvitsevat kokeneempien tukea. Suhteen esimieheen tulisi olla avoin ja työtä tukeva, mutta ei kuitenkaan liikaa työntekijän itsemääräämistä kaventava. Vastaajien mukaan priorisoinnissa olisi tärkeää pystyä huomioimaan tarvelähtöisyys, tasa-arvo, oikeudenmukaisuus, vaikuttavuus, pitkäjänteisyys, kulttuurisensitiivisyys ja traumatietoisuus. Lakien toivottiin olevan selkeitä ja kirjausjärjestelmien toimivia.

Näkemyksemme on, että ihanteellinen priorisointi sisältää sopivan määrän riittävän tarkkoja ohjeistuksia yhdistettynä yksilölliseen harkintavaltaan, juuri kuten kaksi vastaajista totesi. Ohjeistusten tulisi perustua tutkimustuloksiin niin pitkälle kuin se on mahdollista. Erityisesti palvelujen vaikuttavuustutkimus on tärkeässä roolissa. Keskeinen kysymys on, mitkä palvelut toimivat parhaiten asiakkaan ongelmien ratkaisussa ja hyvinvoinnin maksimoimisessa. Tieteelliseen näyttöön perustuvan käytännön mallia voi soveltaa myös priorisoinnin kontekstiin, kunhan sitä tulkitaan niin kutsutulla ”laajalla” tavalla. Tällöin ajatellaan, että asiakastyön ammattilainen itse viimekädessä päättää, onko jokin tutkimustulos sovellettavissa käsillä olevaan tapaukseen. Tutkimus tarjoaa eräänlaisen työkalupakin ammattilaiselle, ei suoria ratkaisuja. Tutkimus ei koskaan voi olla niin yksityiskohtaista ja ajantasaista, ettei sen hyödyntämiseen sisältyisi soveltamisen ja harkinnan elementtiä. (Ks. Raunio 2011.)

Vaativuus voida hoitaa työnsä rauhassa hyvin ei todellakaan ole kohtuuton. Erityisesti resursseista päättävillä poliitikoilla tulisi olla riittävästi tarkkaa tietoa sosiaalihuollon arjesta sen monissa erityyppisissä konteksteissa. Oppilashuollossa toimiva sosionomi ilmaisee asian räväkimmin muotoillessaan, että jos sosiaalihuollon käytännöistä vähän tietävä poliitikko tekee päätöksen sosiaalialaa koskien, voi tätä verrata siihen, että ”putkimies tekee aivoleikkauksen”. Tämä vertauskuva on meidänkin mielestämme oikein osuva.

Kirjallisuus

- Niemelä, Pauli & Knuutinen, Mikko & Hyvärinen, Sari & Kainulainen, Sakari & Myllykangas, Markku & Ryytänen, Olli-Pekka (1995) Sosiaali- ja terveydenhuollon priorisointi: Tutkimus priorisointiprosesseista ja -näkemyksistä kunnissa. Stakes, Raportteja 174.
- Mänttari-van der Kuip, Maija (2021) Toimintamahdollisuudet ja eettinen kuormitus sosiaalityössä. Teoksessa Kirsi Günther & Johanna Kallio (toim.) Tutkiva sosiaalityö: Sosiaalityö professiona. Sosiaalityön tutkimuksen seura & Talentia-lehti, 10–24. <https://talentia.lukusali.fi/#/reader/f5657b4c-da87-11ec-a4ae-00155d64030a>.
- Raunio, Kyösti (2011) Sosiaalityön etiikka näyttöön perustuvan käytännön haasteena. Teoksessa Aini Pehkonen & Marja Väänänen-Fomin (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus, 117–138.

Veera Niemi
projektitutkija
Turun yliopisto
veeevi@utu.fi

Kirsi Juhila
professori
Tampereen yliopisto
kirsi.juhila@tuni.fi

Riikka Perälä
tutkijatohtori
Y-Säätiö
riikka.perala@ysaatio.fi

Päivikki Kuoppakangas
tutkimuspäällikkö
Turun yliopisto
paivikki.kuoppakangas@utu.fi

Kun julkinen sektori sekä antaa (koti)paikan että siirtää siltä pois:

Asunnottomuuden ja kaupunkikehityksen monisuuntainen suhde tapaustutkimuksen valossa³

Johdanto

Vielä vuonna 2020 suuren suomalaisen kaupungin noin 200 asukkaan tiiviillä kerrostaloalueella asuttiin arkisesti kaupungin omistaman vuokratoyhtiön vuokra-asunnoissa. Asukkaista yli puolet oli asunut alueella vähintään viisi vuotta ja kolmasosa vähintään 10 vuotta. Alueen kaupunkikehittämisestä ja tiivistämisestä, asuntojen peruskorjauksesta ja purkavasta täydennysrakentamisesta oli puhuttu kaupungissa vuosia, mutta tiedot konkreettisista vuokrasopimusten päättymisistä ja asuntojen tyhjentämisestä tulivat silti monelle äkillisenä yllätyksenä. Kun 200 asukasta etsi kerralla uutta asuntoa syksyn 2020 ja kesän 2021 välillä, sopivan asunnon

3. Teksti on julkaistu osana sosiaali- ja terveysministeriön rahoittamaa tutkimusprojektia Segregaation ja asunnottomuuden vastainen asumissosiaalinen työ haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten asumis- ja palvelupoluilla (SEGRA 2021–2023).

löytäminen oli monelle haastavaa. Sosiaali- ja terveystalvet sekä julkisen että kolmannen sektorin toteuttamina tukivat muuttajia monin tavoin.

Tutkimushankkeemme Segregaation ja asunnottomuuden vastainen asumissosiaalinen työ haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten asumis- ja palvelupoluilla (SEGRA) tarkastelee yllä kuvatun kaltaisia tapahtumaketjuja, joihin liittyviin uutisointeihin tai muihin kirjoituksiin törmää ajoittain julkisuudessa ja lehtien mielipidepalstoilla. Tässä tekstissä kurkistamme yhteen tapaukseen pintaa syvemmälle tutkimusaineistojemme avulla ja valotamme sitä, ketkä tilanteessa joutuivat muuttamaan kodeistaan pois ja mitä muutos tarkoitti heidän asumispolkujensa näkökulmasta. Peilaamme ilmiötä kansainväliseen tutkimuskirjallisuuteen ja ajankohtaisiin maailmanlaajuisiin kehityskulkuihin erityisesti kahdesta näkökulmasta: kaupunkikehitykseen liittyvän, julkisen sektorin aloitteesta tapahtuvan paikastaan siirtämisen näkökulmasta (eng. state-led-displacement) (Reades ym. 2022; Watt 2021) sekä asunnottomuuden vähentämiseen pyrkivän Asunto ensin -mallin näkökulmasta (Tsemberis 2010; Juhila ym. 2022). Sosiaalityön osalta kyse on asumissosiaalisen työn tarkastelusta, joka on 2000-luvun alun pitkäaikaisasunnottomuuden vastaisissa ohjelmissa kehitetty ja yleistynyt sosiaalityön muoto (esim. Granfelt 2022).

Kaupunkikehitys ja paikastaan siirtäminen

Tilanteista, joissa suuri joukko ihmisiä joutuu kerralla äkillisesti muuttamaan pois asuinalueeltaan, on runsaasti esimerkkejä sekä historiasta että nykypäivänä. Perinteisiä rakenteellisia pakkomuuttotilanteita (eng. displacement) ovat muun muassa luonnonkatastrofit, sodat sekä kaupungistumiseen liittyvä joukkomuutto maaseudulta kaupunkeihin. Nykyisin pakkomuuttoja tai paikastaan siirtämisiä, joista jälkimmäinen korostaa käsitteenä paikkaa ja kuulumista sekä näiden rikkoutumista

(Juhila ym. 2023, 63–65) tapahtuu paljon kaupunkikehittämisen seurauksena ympäri maailmaa. Tämä voi tarkoittaa slummien tuhoamista tai kehittämistä (Jones 2012; Leitner ym. 2022), suuria rakennusprojekteja, kuten pato- tai tieprojekteja (Penz 2004; Thomas 2002) tai esimerkiksi sosiaalisen asuntokannan segregoitumisen eli eriytymisen vähentämiseen tähtääviä ”huonojen” asuinalueiden purkuprosesseja (Ferrerri 2020; Manzo ym. 2008; Posthumus ym. 2014). Tutkimuksemme tapauksen kaltaisissa tilanteissa kaupunkikehitys johtaa pienemmässä mittakaavassa kymmenien tai satojen asukkaiden tahdosta riippumattomaan, yhtäaikaiseen paikastaan siirtämiseen, esimerkiksi tiiviimmän, parempikuntoisemman tai muilla tavoin uudistettavan rakentamisen mahdollistamiseksi.

Gentrifikaatiolla tarkoitetaan paikastaan siirtämiseen usein linkittyvää prosessia, jonka seurauksena aikaisemmin kohtuuhintainen asuinalue muuttuu edellä mainittujen kehityskulkujen myötä paremmin toimeentulevan väestön asuinalueeksi (Marcuse 1985; Slater 2021). Tutkimassamme tapauksessa asunnot tyhjennettiin väliaikaisesti remontoinnin vuoksi, mutta oli selvää, että muutosten myötä vuokrat tulisivat nousemaan ja asukkaista hyvin harva, jos kukaan, pystyisi palaamaan alueelle. Verrattuna useimpiin vastaavanlaisiin prosesseihin esimerkiksi muualla Euroopassa, alueen asukkaille tarjottiin kuitenkin tiivistä sosiaalista tukea sekä uuden asunnon löytämisessä että konkreettisessa muuttoon valmistautumisessa (Juhila ym. tulossa). Tämä erityispiirre tekee tapauksesta kiinnostavan myös kansainvälisestä näkökulmasta katsottuna. Vaikka tutkimuksissa usein peräänkuulutettua julkisen sektorin tukea oli tarjolla runsaasti, prosessin seuraukset asukkaille olivat silti monimuotoiset, ennakoimattomat ja osin hyvin negatiiviset (esim. Mäki ym. tulossa; Perälä ym. tulossa).

Löytynyt koti ja paikka asunnottomuuden jälkeen

Tapauksemme asuinalue oli ollut paikallisesti melko tunnettu siitä, että sieltä tarjottiin kaupungin vuokra-asuntojonossa asuntoa heille, joiden oli vaikea saada asuntoa muualta, esimerkiksi aiempien häätöjen tai vuokrarästien vuoksi. Suomessa julkis-rahoitteinen vuokra-asuntokanta on muihin maihin verrattuna suhteellisen suuri (11 %) (Tilastokeskus 2021), ja asuntokannan sisällä on paljon vaihtelua asumisen laadussa. Tarkastelemamme asuinalue edusti sosiaalisen asuntokannan jatkumolla yhtä matalimman kynnyksen itsenäisen vuokra-asumisen muotoa. Esimerkiksi päihteidenkäyttöön asunnoissa ja yhteisillä piha-alueilla oli asuinalueen sosiaalisessa kulttuurissa salliva suhtautuminen. Alueella oli myös paljon yhdessäoloon ja keskinäiseen tukeen perustuvaa yhteisöllisyyttä. Alueen asunnot olivat kuitenkin ränsistyneet vuosien aikana huonoon kuntoon ja asumisen laatu oli paikoittain erittäin huonoa. Alueella esiintyi ajoittain myös väkivaltaa ja muuta turvattomuutta. (Juhila ym. 2023; Mäki ym. tulossa.)

Viimeisten vuosien aikana alueen asuntoja oli vuokrattu jonkin verran myös Asunto ensin -mallin mukaisilla järjestelyillä. Malli perustuu ajatukseen siitä, että asunnon saamisen ei tule olla asunnottomalle seuraus tai ”palkinto” kuntoutumisesta tai tuen vastaanottamisesta, vaan asuminen on ihmisoikeus, joka voi toimia kuntoutumista mahdollistavana tekijänä (Tsemberis 2010). Suomi on kansainvälisesti tunnettu asunnottomuuden vähentämiseen pyrkivän Asunto ensin -mallin laajamittaisesta toteuttamisesta (Aubry 2020; Kaakinen & Turunen 2021; Juhila ym. 2022) ja myös kaupunki, jolla tarkastelemamme alue sijaitsi, oli soveltanut periaatetta asumispolitiikassaan ainakin strategiatasolla.

Hankkeellamme oli käytettävissä rekisteritiedot alueen tyhjentämisen aikana pois muuttaneiden asukkaiden aiemmista ja seuraavista asuinpaikoista. Aineisto ei kuvaa alueen kaikkia asukkaita vaan heitä, jotka yhä vuokrasopimusten irtisanomisvaiheessa

asuivat kohteessa (188 hlöä). Taulukko 1 havainnollistaa pois muuttaneisiin asukkaisiin liittyviä keskeisiä tunnuslukuja. Jopa 70 prosentilla heistä oli ollut asunnottomuutta taustallaan jos-sain vaiheessa elämää ennen muuttoa kohteeseen. Lähes puolella (46 %) asunnottomuutta oli taustalla vähintään vuosi ja viiden-neksellä (19 %) vähintään viisi vuotta, yhdessä tai useammassa jaksossa. Todelliset luvut saattavat olla tätäkin suurempia, sillä tieto mahdollisesta aiemmasta asunnottomuudesta on aineis-tossa saatavilla ainoastaan ajalta, jonka henkilö oli asunut kysei- sessä kaupungissa.

Taulukko 1: Tunnuslukuja rekisteriaineistosta

Asunnottomuustausta ennen alueelle muuttoa	%	n
ei asunnottomuustaustaa tiedossa	30 %	57
alle 1 v. (väh. 2 vko)	23 %	44
1–4,9 vuotta	27 %	51
5–10 vuotta	13 %	25
yli 10 vuotta	6 %	11
<i>yhteensä</i>	100 %	188
Alueella asumisen kesto	%	n
alle 2 vuotta	12 %	22
2–4,9 vuotta	24 %	46
5–9,9 vuotta	28 %	53
10–19,9 vuotta	25 %	47
20–29,9 vuotta	7 %	14
väh. 30 vuotta (pisin aika 48 vuotta)	3 %	6
<i>yhteensä</i>	100 %	188
Asumistilanne heinäkuussa 2022	%	n
muutti saman kaupungin sisällä, ei muutosta sen jälkeen	72 %	136
muutti toiseen kaupunkiin (eli ei tietoa asumispolun jatkosta)	7 %	14
menehtyi 1/2020–7/2022	11 %	20
joutui uudelleen asunnottomaksi 7/2022	10 %	18
<i>yhteensä</i>	100 %	188

Analyysin yllättävimpiä tuloksia oli se, että runsaasta ja monilla vuosikausia kestäneestä asunnottomuudesta huolimatta asumisjaksot asuinalueella olivat olleet monilla huomattavan pitkiä. Kaikista pois muuttaneista 64 % oli asunut alueella vähintään 5 vuotta ja 35 % vähintään 10 vuotta. Heistä, joilla oli taustalla asunnottomuutta, vastaavat osuudet olivat 41 % ja 19 %. Asunnottomuus oli siis monen kohdalla päättynyt onnistuneesti.

Aineiston avulla oli mahdollista seurata pois muuttaneiden asumispolkuja kesään 2022 asti eli 1–1,5 vuoden ajan alueelta pois muuton jälkeen. Aineiston perusteella pois muuttaneista 72 % ei ollut kesään 2022 mennessä joutunut uudelleen asunnottomaksi vaan he olivat saaneet prosessissa uuden asunnon ja asuivat yhä samassa kaupungissa. Tältä osin paikastaan siirtämisen prosessia voi pitää onnistuneena. Toisaalta 10 % pois muuttaneista oli kesään 2022 mennessä joutunut uudelleen asunnottomaksi, useimmat suoraan muutosta alkaen ja koko tarkastelujakson ajaksi. Tätä voi pitää erittäin huonona tuloksena ottaen huomioon sen, että asukkaat olivat päätyneet asumaan alueelle juuri asumiseensa liittyvien ongelmien vuoksi ja onnistuneet myös selättämään nämä ongelmat pysymällä alueella asuessaan pitkään asumisen piirissä. Asukkaista 11 % oli menehtynyt seurantajakson päättymiseen mennessä, joko asuinalueen tyhjentämisen aikana tai sen jälkeen. Aineistossamme ei ole tietoa 7 % osalta polun jatkumisesta, koska he muuttivat toiseen kuntaan.

Asunnottomuuden vähentämistä käsittelevän tutkimus- ja teorian tiedon kannalta nämä huomiot yhtäältä pitkistä asumisjaksoista alueella asunnottomuustauon jälkeen ja toisaalta prosessissa asunnottomaksi joutuneiden suuresta määrästä ovat mielenkiintoisia. Pitkien asumisjaksojen onnistuminen itsenäisessä vuokra-asumisessa asunnottomuuden jälkeen kuvaa Asunto ensin -mallin ainakin osittaista onnistumista. Asuinolosuhteiden ja asukkaiden kokemusten syvempi tarkastelu voi kuitenkin valottaa tilannetta moniulotteisemmin. Se voi avata esimerkiksi

tekijöitä, jotka olivat saaneet asukkaat kiinnittymään alueelle tai, päinvastoin, herättää kysymyksen siitä, oliko asuminen lähes purkukuntoisissa vuokra-asunnoissa ollut tosiasiallisesti aina kohtuullisen tasoiseksi katsottavaa asumista. Tätä näkökulmaa avaamme seuraavassa luvussa.

Asukkaiden yksilölliset tarinat

Määrällisen rekisteriaineiston lisäksi hankkeessamme haastateltiin 18 alueelta pois muuttanutta asukasta. Haastattelut tehtiin aikavälillä 6–10/2021. Haastateltavat muodostivat tutkimuksemme kannalta olennaisen ryhmän esimerkiksi gentrifikaation tarkastelun näkökulmasta (Juhila ym. tulossa). Kyseessä olivat vähävaraiset, yksinelävät ihmiset, jotka olivat asuneet alueella pitkään ja onnistuneet katkaisemaan siellä asunnottomuutensa. Nyt he joutuivat kuitenkin luopumaan asunnostaan alueelle suunnitellun uudelleen rakentamisen vuoksi.

Analyysissa syvennyimme asukkaiden omiin kokemuksiin siitä, miksi pitkäaikainen asuminen oli toteutunut asuinalueella, vaikka he aiemmin olivat kärsineet asunnottomuudesta. Haastatteluissa korostuivat kahdenlaiset pitkäaikaiseen asumiseen vaikuttaneet tekijät, jotka jaottelimme 1) asumisen pysyvyyttä ja asumisviihtyvyyttä lisänneisiin tekijöihin ja 2) tekijöihin, jotka olivat pitäneet asukkaita alueella kiinni vastoin tahtoaan.

Ensin mainittuja positiivisia tekijöitä oli ensinnäkin se, että asunnottomuuden jälkeen osa asukkaista oli pitänyt asettumista ja asumisen pysyvyyttä hyvin tärkeänä, mikä oli lisännyt kiinnittymistä asuntoon ja siitä kiinni pitämistä. Monet asukkaat myös kokivat alueen asukkaiden yhteisöllisyyden ja keskinäisen vuorovaikutuksen tärkeäksi, huolta pitäväksi ja erilaisuutta sieväväksi. Osa kuvasi kokeneensa syrjintää tai kielteisen huomion kohteeksi joutumista enemmän esimerkiksi muualla julkisissa tiloissa, mutta tunteneensa hyväksytyksi tulemista kodin pihapiirissä. Alueella sijaitsi kolmannen sektorin asukastupa, joka myös

koettiin turvana, auttajana ja tapaamispaikkana. Lisäksi alueen fyysistä ja toiminnallista ympäristöä eli muun muassa luontoa ja hyviä kulkuyhteyksiä arvostettiin.

Kielteisempiä asumisen pysyvyyteen vaikuttaneita tekijöitä olivat sen sijaan kokemukset asumisen vaihtoehtottomuudesta. Osa kuvasi, että asuminen alueella oli jatkunut, koska sopivaa asuntoa ei ollut ollut tarjolla tai sellaista ei ollut saanut, vaikka olisikin halunnut muuttaa pois alueelta. Uuden vuokra-asunnon saamiseen saattoi haastateltavien mukaan vaikeuttaa myös alueen maine. Haastateltavat puhuivat pysyvyydestä pääosin takautuvasti, mutta yksittäisissä kohdissa myös liittyen tiedossa olleeseen alueen tyhjentämisen prosessiin. Moni haastateltavista toivoi, että asuminen alueella jatkuisi prosessista huolimatta kuten ennenkin. Osa haastateltavien kokemuksista kiteytti edellä kuvailemamme gentrifikaation ytimen, mutta käänteisesti niissä toivottiin ja oletettiin, että asukkaat voisivat palata asuntoihinsa alueen remontoinnista, uudisrakentamisesta ja näihin väistämättä liittyvästä vuokratason noususta huolimatta. Toisaalta osa asukkaista ei ollut pitkään aikaan uskonut, että alueen tyhjentämistä tai remonttia tosiasiasa tapahtuisi. He kokivat aiheesta puhutun jo vuosikausia, ja silti asumisen oli annettu aiemminkin jatkua eikä mitään ollut tapahtunut. Yksi haastateltavista kuvasi asukkaita jo valmiiksi ”alueelle unohtuneiksi” ja luotti unohtamisen jatkuvan.

Pohdintaa ja johtopäätöksiä: sosiaalityön roolit asumisen risteyksissä

Edellä kuvattu pakkomuutto tai paikastaan siirtämisen tapahtumaketju ja siihen liittyvät yksilölliset tarinat kytkeytyvät sosiaalityöhön monin tavoin. Yksilötasolla prosessit vaikuttavat ensinnäkin lukuisiin ihmisiin, jotka jo ennen prosessia ovat tyypillisesti sosiaalityön asiakkaita tai tulevat asiakkaita prosessin myötä.

Toiseksi sosiaalityöllä on keskeinen rooli prosesseissa asumis-sosiaalisen työn muodossa.

Asumissosiaalinen työ tarkoittaa eri toimijoiden verkostoissaan tekemää moniammatillista asumisen tukityötä ja palveluita, joilla pyritään poistamaan ja ehkäisemään asunnottomuutta (Granfelt 2022). Tutkimassamme tapauksessa asumissosiaalinen työ organisoitui tilanteen kriisiytyessä vauhdilla monen eri tahon tekemäksi yhteistyöksi, jonka avulla pystyttiin selvästi lieventämään pakkomuuton ja paikastaan siirtämisen negatiivisia vaikutuksia (esim. Juhila ym. 2023; Mäki ym. tulossa). Toisaalta kaikkien kohdalla näin ei tapahtunut. Tuloksemme haastavatkin eri tasoilla toimivat asumissosiaalisen työn tahot pohtimaan, miksi näin on.

Analyysimme aineistosta on nostanut esiin tärkeitä huomioita mm. asumissosiaalisen työn joustavuuden ja lähellä asiakastyötä säilyvän päätöksentekovallan tärkeydestä kuvailemissamme nopeissa ja ennakoimattomissa asumisen muutostilanteissa (Mäki ym. tulossa). Niiden rinnalla saamissamme tuloksissa on kuitenkin näkynyt myös tehdyn työn riittämättömyys etenkin asukkaiden saaman emotionaalisen tuen ja heidän kokemansa yhteiskunnallisen eriarvoisuuden vähentämisen kannalta. Moni paikastaan siirretyistä asukkaista esimerkiksi näki prosessin jälleen yhtenä esimerkkinä siitä, ettei heillä ollut sijaa yhteiskunnassa eikä heidän tarpeillaan ja näkemyksillään merkitystä. Vaikka asukkaiden asumispolku ei ollut ehkä katkennut vaan johtanut paikoittain jopa aluetta parempaan asumiseen, se oli kuitenkin ollut monella tapaa pakotettu polku, jota he eivät olisi välttämättä itse valinneet ainakaan tarjotulla tavalla. He olivat myös joutuneet siirtymään pois kotipaikastaan, joka olisi vastaisuudessa ainakin heidän kuvitelmissaan ”parempien ihmisten” alue, johon heitä ei haluttu.

Tältä osin analyysimme tulokset nostavat esille erityisesti rakenteellisen sosiaalityön tarpeen asunnottomuustyössä.

Tutkimushankkeemme loppuraportissa (Mäki ym. tulossa) jäljitämme tarkastelemamme paikastaan siirtämisen prosessin hallinnollisia vaiheita jo parinkymmenen vuoden taakse (Puustinen 2016). Loppuvaiheessa prosessi toteutettiin kuitenkin monilta osin kiireessä ja pakon edessä. Nähdäksemme aktiivisemmalla rakenteellisella sosiaalityöllä tarkastelemamme prosessin kaikissa vaiheissa kuvailemiamme negatiivisia seurauksia olisi saatu lievennettyä ja parhaassa tapauksessa jopa estettyä. Ehkei aluetta olisi tarvinnut purkaa lainkaan, jos sen kehittäminen ja asukkaiden tukeminen olisi ollut aktiivisempaa alueen vaiherikkaiden vuosikymmenien aikana?

Rakenteelliseen ja ennakoivaan sosiaalityöhön (Matthies 2022; Närhi & Matthies 2018) kuuluu olennaisena osana osallistuminen paikallisesti kaupunkikehityksen suunnitteluun ja sosiaalisen näkökulman esillä pitäminen. Tältä osin keskeinen analyysimme tuottama huomio liittyy julkisen sektorin kaksijakoiseen rooliin asunnottomuuden syntymisessä, poistamisessa ja ehkäisemisessä. Tarkastelemassamme tapauksessa julkinen sektori oli toisaalta esimerkiksi pyrkinyt vähentämään asunnottomuutta tarjoamalla asunnottomuustautaisille ihmisille alueelta asuntoja Asunto ensin – periaatteen mukaisesti ja myös monipuolista tukea uuden asunnon etsimisessä ja muuton järjestämisessä paikastaan siirtämisen myötä. Samanaikaisesti julkinen sektori oli toimillaan kuitenkin myös lisännyt riskiä asunnottomaksi joutumiselle pakottamalla suuren määrän asunnottomuustautaisia ja muutenkin haavoittavassa yhteiskunnallisessa asemassa olevia ihmisiä äkillisesti siirtymään kodeistaan ja paikastaan muualle ja lisäämällä näin epävarmuutta näiden ihmisten elämässä. Rakenteellisen sosiaalityön paikkojen, muotojen ja sisältöjen terävöityminen suhteessa yhä nopeutuviin kaupunkikehitysprosesseihin eri puolilla Suomea on tärkeä lähitulevaisuuden sosiaalityön tehtävä. Sosiaali- ja terveydenhuollon uudistuksen myötä tämän kysymyksen merkitys kasvaa

entisestään, kun asuntopolitiikka, kaavoitus ja kaupunkikehitys jäävät tehtävinä kuntiin ja sosiaalitoimi sijoittuu hallinnollisesti hyvinvointialueille.

Kirjallisuus

- Aubry, Tim (2020) Analysis of Housing First as a practical and policy relevant intervention: The current state of knowledge and future directions for research. *European Journal of Homelessness* 14 (1), 13–26.
- Ferreri, Mara (2020) Painted bullet holes and broken promises: Understanding and challenging municipal dispossession in London’s public housing ‘decanting’. *International Journal of Urban and Regional Research* 44 (6), 1007–1022.
- Granfelt, Riitta (2022) Asumissosiaalinen työ: Asunnottomuudesta irti ja asunnosta kodiksi. Helsinki: Y-Säätiö.
- Jones, Branwen (2012) ”Bankable slums”: The global politics of slum upgrading. *Third World Quarterly* 33 (5), 769–789.
- Juhila, Kirsi & Raitakari, Suvi & Ranta, Johanna (2022) Housing first: Combatting long-term homelessness in Finland. Teoksessa Caroline de La Porte, Guðný Björk Eydal, Jaakko Kauko, Daniel Nohrstedt, Paul ‘t Hart & Bent Sofus Tranøy (toim.) *Successful Public Policy in the Nordic Countries: Cases, Lessons, Challenges*. Oxford: Oxford University Press, 495–513.
- Juhila, Kirsi & Ranta, Johanna & Ilmoniemi, Mikko & Mäki, Jenni (2023) Paikastaan siirretyt: Kotipaikan menettäminen ja uuteen kiinnittyminen gentrifikaatioprosesseissa. Teoksessa Suvi Raitakari, Timo Harrikari, Marja Hekkala & Minna Kivipelto (toim.) *Sosiaalityö kriiseissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa*. Jyväskylä: SoPhi, 61–91.
- Juhila, Kirsi & Raitakari, Suvi & Karjalainen, Rosa & Mäki, Jenni & Kuoppakangas, Päivikki (tulossa) Paikastaan siirtäjät: Asumissosiaalista lähityötä tekevien suhteellinen toimijuus gentrifikaatioprosessissa.
- Kaakinen, Juha & Turunen, Saija (2021) Finnish but not yet finished: Successes and challenges of Housing First in Finland. *European Journal of Homelessness* 15 (3), 45–48.
- Leitner, Helga & Sheppard, Eric & Colven, Emma (2022) Market-induced displacement and its afterlives: Lived experiences of loss and resilience. *Annals of the American Association of Geographers* 112 (3), 753–762.
- Manzo, Lynne & Kleit, Rachel & Couch, Dawn (2008) “Moving three times is like having your house on fire once”: The experience of place and impending displacement among public housing residents. *Urban Studies* 45 (9), 1855–1878.

- Marcuse, Peter (1985) Gentrification, abandonment, and displacement: Connections, causes, and policy responses in New York City. *Washington University Journal of Urban and Contemporary Law* 28, 195–209.
- Matthies, Aila-Leena (2022) Next-generation modelling of community work and structural social work in Finland. *Nordic Social Work Research* 12 (2), 229–242.
- Mäki, Jenni & Kuoppakangas, Päivikki & Juhila, Kirsi & Ranta, Johanna & Karjalainen, Rosa (tulossa) ”Et se oli hyvin poikkeuksellinen paikka asua”: Purettavasta asuinyhteisöstä uusiin koteihin.
- Närhi, Kati & Matthies, Aila-Leena (2018) The ecosocial approach in social work as a framework for structural social work. *International Social Work* 61 (4), 490–502.
- Penz, Peter (2004) Dams, guns and refugees: Irresponsible development and environmental conflicts displace rural people, especially when tensions lead to violence. *Alternatives Journal* 30 (4), 8–13.
- Perälä, Riikka & Niemi, Veera & Mäki, Jenni & Ilmoniemi, Mikko (tulossa) Displacement and Inequality: An analysis of the Negative Consequences of Displacement at the Society’s Margins. *Nordic Welfare Research*.
- Posthumus, Hanneke & Bolt, Gideon & van Kempen, Ronald (2014) Victims or Victors? The effects of forced relocations on housing satisfaction in Dutch Cities. *Journal of Urban Affairs* 36 (1), 13–32.
- Puustinen, Sari (2016) Täydennysrakentaminen kaupunkisuunnittelun haasteena. Teoksessa Sari Puustinen, Raine Mäntysalo & Ilari Karppi (toim.) Strateginen eheyttäminen kaupunkiseuduilla: Näkökulmia kestävän maankäytön ja julkisen talouden kysymyksiin. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 4/2016, 74–86.
- Reades, Jonathan & Lees, Loretta & Hubbard, Phil & Lansley, Guy (2022) Quantifying state-led gentrification in London: Using linked consumer and administrative records to trace displacement from council estates. *Environment and Planning, OnlineFirst*.
- Slater, Tom (2021) Shaking up the city: Ignorance, inequality, and the urban question. Oakland: University of California Press.
- Thomas, Kevin (2002) Development projects and involuntary population displacement: The World Bank’s attempt to correct past failures. *Population Research and Policy Review* 21 (4), 339–349.
- Tilastokeskus (2021) Asunnot ja asuinolot. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tsemberis, Sam (2010) Housing First: The pathways model to end homelessness for people with mental illness and addiction manual. Center City, Minnesota: Hazelden Publishing.
- Watt, Paul (2021) Estate regeneration and its discontents public housing, place and inequality in London. Lontoo: Policy Press.

Mimosa Puumalainen

sosionomi Yamk, sosiaalityön maisterivaiheen opiskelija

Lapin yliopisto

mimonella@gmail.com

”Totuus on, että olen homo, enkä ole voinut puhua siitä, koska en tiedä, olenko turvassa”:

Queer-turvapaikanhakija haavoittavissa ympäristöissä

Tarkastelen tässä artikkelissa erään vuonna 2015 Suomeen saapuneen queer-turvapaikanhakijan turvapaikkaprosesseja ja sitä, kuinka turvapaikkaprosessi voi muodostua haavoittavaksi ympäristöksi. Kutsun kyseistä turvapaikanhakijaa nimellä N. Artikkelini perustuu tekeillä olevaan pro gradu -tutkielmaani. Aineistona olen käyttänyt N:n turvapaikkaprosessien asiakirjoja sekä hänen kanssaan käymiäni keskusteluja.

Olen jättänyt pois useita yksityiskohtia suojatakseni N:n anonymiteettiä. Olemme käyneet N:n kanssa tarkkaan läpi suostumukseen liittyviä asioita, ja hän on allekirjoittanut kirjallisen suostumuksen. Näen aidon suostumuksen olevan jatkuvaa, joten olen käynyt N:n kanssa keskusteluita pitkin tutkimusprosessia, ja N:llä on ollut tieto mahdollisuudesta missä tahansa vaiheessa peruuttaa osallistumisensa. N antoi minulle asiakirjansa tarkasteltavaksi tutkimusta varten. Otin asiakirjoista hänen luvallaan kopiot, joista mustasin tunnistetiedot, kuten nimet, syntymäajat ja -paikat sekä diaarinumerot. Olemme sopineet N:n kanssa, että annan kopiot hänelle tutkimuksen valmistuttua. N ei halunnut minun nauhoittavan keskustelujamme, joten olen kirjannut keskustelujamme tutkimuspäiväkirjaani.

Ammennan artikkelissa myös työstäni queer-turvapaikanhakijoiden parissa. Lisäksi hyödynnän niin institutionaalista etnografiaa kuin queer-teoriaa, joiden avulla tarkastelen valtarakenteita ja esimerkiksi sitä, kuinka viranomaistahojen toiminnassa ilmenee hetero- ja homonormatiivisuutta. Heteronormatiivisuudella viitataan institutionalisoituun käsitykseen heteroseksuaalisuudesta luonnollisena, oikeanlaisena ja normaalina (Rossi 2015, 15). Homonormatiivisuus tarkoittaa ilmiötä, jossa queer-ihmiset ovat joutuneet imitoimaan heteronormatiivisia elämäntapoja tullakseen hyväksytyksi (Berg & Wickman 2010, 85–86).

Queer-teoria on tiivistetysti teoriaa ja tutkimusta siitä, millaisia normeja yhteiskunnassamme on seksuaalisuuteen, sukupuoleen ja ihmissuhteisiin liittyen, kuinka ne vaikuttavat ja miten niitä tulkitaan (Berg & Wickman 2010, 11). Queer-teoriassa heteronormatiivisuus nähdään sosiaalisena voimana, joka vaikuttaa yhteiskunnan, yhteisöjen ja ihmissuhteiden rakenteisiin niin hiljaisesti kuin ääneen sanotettuna (Grzanka 2019). Queer-pakolaisten identiteetteihin liittyvä ilmaisutapa ei useinkaan sovi homonormatiivisiin odotteisiin, eikä heille sen vuoksi myönnetä kansainvälistä suojelua (Hertoghs & Schinkel 2018). Kokemukseni mukaan juuri viranomaisten kykenemättömyys tunnistaa queer-identiteettien eroamista lokeroivista seksuaalisuuden ja sukupuolen kategorioista tuottaa tilanteita, joissa queer-pakolaisten tarvetta turvalle ja tuelle ei tunnisteta.

Queer nähdään usein sateenvarjokäsitteenä, jonka alle erilaiset seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden kategoriat sijoittuvat, mutta queer itsessään pyrkii irtautumaan lokeroivista määrittelyistä (Hekanaho 2019, 148). Käytän sanaa queer nimenomaan sen vuoksi, että mielestäni keskeistä ei ole se, pystytäänkö queer-turvapaikanhakija asettamaan tarkasti johonkin tiettyyn kategoriaan, vaan se, tunnistetaanko hänen tarpeensa saada turvaa. Queer antaa käsitteenä myös tilaa sille, etteivät seksuaalisuudeltaan ja sukupuoleltaan moninaisten turvapaikanhakijoiden

identiteetit välttämättä vastaa länsimaaisia sateenkaarikäsitteitä. Lisäksi queer-turvapaikanhakija saattaa vasta olla muodostamassa identiteettiään tai etsimässä turvallista tilaa päästä sanoittamaan kokemuksiaan. Vaikka queer-turvapaikanhakijat ovatkin haavoittuvassa asemassa, esitän, että haavoittuvuus ei ole queeriyteen kuuluva ominaisuus, vaan queer-ihmiset usein joutuvat elämään ja toimimaan ympäristöissä, jotka ovat heitä kohtaan haavoittavia. Erilaiset viranomaisjärjestelmät ja myös sosiaalityö voivat toimia haavoittavina ympäristöinä usein hyvän tahtoisuudesta huolimatta.

Avaan tässä artikkelissa ensin queer-turvapaikanhakijoiden haavoittuvaa asemaa. Tämän jälkeen esittelen N:n turvapaikkaprosessit ja käyn niiden kautta läpi ongelmia, joita viranomais-ten toimintaan queer-turvapaikanhakijoiden tapauksissa liittyy eritoten niin sanotussa uskottavuusarvioinnissa, eli siinä, millä tavalla ja millaiseen tietopohjaan perustuen viranomaiset määrittelevät turvapaikanhakijoiden seksuaalista suuntautumista ja sukupuoli-identiteettiä. Lopuksi pohdin sitä, millaista tarinaa N:ltä odotettiin ja millaiseen tilanteeseen haavoittuvuuden tunnistamattomuus johti hänen kohdallaan.

Haavoittuva asema ja haavoittavat ympäristöt

Queer-turvapaikanhakijat tunnistetaan erityisen haavoittuvaksi ryhmäksi muun muassa EU:n turvapaikkadirektiivissä. Maahanmuuttoviraston (Migri) antaman selvityksen mukaan se odottaa queeriyteen turvapaikkaperusteena vetoavien hakijoiden pystyvän osoittamaan, että he tosiasiallisesti kuuluvat kyseisiin vähemmistöihin ja että hakijalla on syytä pelätä häneen henkilökohtaisesti kohdistuvaa vainoa (Migri 2017). Vuonna 2020 69 maassa samaa sukupuolta olevien suhteet olivat lainvastaisia ja 42 maassa oli laitonta tai rajoitettua puhua julkisesti tai jakaa tietoa queer-aiheista. Useissa maissa, joissa samaa sukupuolta olevien suhteet eivät ole lainvastaisia, kohdistuu queer-ihmisiin

vakavaa vainoa. Pelkät lainmuutokset eivät itsessään suojaa esimerkiksi viharikoksilta ja viranomaisien vainolta. (Mendoz ym. 2020, 113, 145.) On vain vähän maita, joihin queer-pakolaiset voivat turvallisesti mennä hakemaan kansainvälistä suojelua (Vitikainen 2020). Eurooppalaisten valtioiden käytännöissä on havaittu suuria ongelmia siinä, kuinka queer-turvapaikanhakijoiden uskottavuutta ja kertomusta identiteetistä arvioidaan sekä siinä, että usein queeryhteen ei uskottu, mikäli sitä ei tuotu heti esiin. Lisäksi esimerkiksi turvallisen majoituksen järjestämisessä oli usein haasteita. (Jansen & Spijkerboer 2011, 9–11.) On havaittu, etteivät viranomaiset välttämättä osaa suojella queer-pakolaisia, mikäli nämä eivät sovi viranomaistyössä käytettäviin määritelmiin (UNHCR 2010, 11–14).

Monille queer-pakolaisille turvapaikkaprosessi jopa ”turvallisissa” länsimaissa on kohtuuttoman raskas, koska heidän odotetaan luottavan viranomaisiin ja kykenevän heille vieraaseen kerrontaan. Useimmat queer-turvapaikanhakijat pelkäävät viranomaisia muun muassa sen vuoksi, että oman identiteetin paljastuminen on lähtömaan kontekstissa ollut hyvin vaarallista. (Hertoghs & Schinkel 2018.) Niin lähtömaat kuin vastaanottavat maat voivat olla queer-turvapaikanhakijoille haavoittavia ympäristöjä. Haavoittuvuudessa on tuolloin kyse siitä, millaisia sisältöjä ympäristöt tuottavat queeryhdelle.

N:n turvapaikkaprosessien kulku

Tutkimukseni aineistona olevat turvapaikkaprosessit ajoittuvat vuosien 2015 ja 2019 välille eli ajanjaksolle, josta usein puhutaan ”pakolaiskriisinä”. Suomeen saapui vuonna 2015 suuri määrä turvapaikanhakijoita. Kaikkiaan vuonna 2015 Suomesta kansainvälistä suojelua haki 32 477 henkilöä. Useat vuonna 2015 saapuneet hakijat odottavat edelleen asioidensa ratkaisua, ja he ovat tehneet runsaasti uusintahakemuksia. (Migri 2020.) Pakolaisneuvonnan johtavan juristin Marjaana Laineen (2022, 41) mukaan Suomi

epäonnistui syksyn 2015 jälkeen tuhansien turvapaikanhakijoiden turvapaikkaprosesseissa. Haavoittuvassa asemassa olevat kärsivät, kun turvapaikkamenettelyiden ja vastaanottopalveluiden laatu romahti ja työntekijät, avustajat ja tulkit joutuivat kokemattomina työskentelemään aliresursoiduissa olosuhteissa. Samanaikaisesti hakijoiden oikeusturvaa heikennettiin lainsäädännöllisellä tasolla. Laineen näkemys on, että haavoittuvan aseman tunnistaminen oli tuolloin sattuman varassa, ja tuon ajan seuraukset ovat edelleen näkyvissä. (Laine 2022, 41.) N:n tapauksessa kävi Laineen kuvailemalla tavalla: N:n haavoittuvaa asemaa ei tunnistettu hänen haettuaan turvapaikkaa, eikä virhettä saatu lukuisista yrityksistä huolimatta korjattua.

Tiivistelmä N:n turvapaikkaprosesseista:

N saapui Suomeen turvapaikanhakijana syksyllä 2015, haki välittömästi turvapaikkaa ja majoittui vastaanottokeskukseen. Vastaanottokeskuksessa N:lle järjestetty puhuttelu pidettiin tilassa, josta kuului ääntä käytävälle ja jonne käytävän äänet kuuluivat. N ei missään nimessä uskaltanut tulkkiin liittyvän pelon, ohuiden seinien sekä turvattomiksi kokemiansa elinolosuhteiden vuoksi kertoa puhuttelussa kaikesta hänelle tapahtuneesta.

N sai puhuttelun jälkeen oikeusavustajan, jolle uskalsi kertoa tilanteestaan ja taustastaan avoimesti. Oikeusavustaja lähetti kirjallisen selvityksen saamistaan lisätiedoista Migriin, mutta jätti joitakin yksityiskohtia mainitsematta. Migri oli lähettänyt oikeusavustajalle tämän jälkeen lisäselvityspyynnön, johon oikeusavustaja ei vastannut ja josta tämä ei kertonut N:lle. Migri teki kielteisen päätöksen turvapaikka-asiassa muun muassa sillä perusteella, että lisätiedot olivat jääneet ohuiksi eikä lisäselvityspyyntöön koskaan vastattu.

Saatuaan kielteisen päätöksen N löysi uuden oikeusavustajan. Avustaja teki hallinto-oikeuteen valituksen, jossa vaadittiin mahdollisuutta suulliseen käsittelyyn. Hallinto-oikeus eväsi valituksen kaikilta osin perustellen päätöstään Migrin päätöksellä. Hallinto-oikeuden päätöksessä ei otettu kantaa esimerkiksi puhutteluolosuhteisiin, tulkkiin liittyviin ongelmiin tai

siihen, että hakija ei ollut saanut mahdollisuutta vastata esitettyyn lisäselvityspyyntöön edellisen oikeusavustajansa vuoksi. N:n oikeusavustaja teki hallinto-oikeuden päätöksen jälkeen korkeimpaan hallinto-oikeuteen (KHO) valituslupahakemuksen ja täytäntöönpanokiellon hakemuksen, täydentäen hakemusta useilla uusilla hakemusta perustelevilla liitteillä. KHO:n päätös oli kielteinen, perustuen aiempiin päätöksiin.

KHO:n päätöksen jälkeen N teki uuden turvapaikkahakemuksen, jossa kertoi tarkkaan tilanteestaan. Toisen turvapaikkaprosessin aikana N sai apua lukuisilta tahoilta, jotka vahvistivat omissa lausunnoissaan N:n hakemusta.

Samanaikaisesti N opiskeli suomea ja teki töitä. N sai uusia kielteisiä päätöksiä turvapaikka-asiassaan ja joutui myös palveluiden ulkopuolelle eli ns. paperittomaksi. N:n aiempi työnantaja auttoi häntä saamaan työntekijän oleskeluluvan, minkä turvin N asuu ja tekee töitä Suomessa.

N:n tapauksen analysoinnissa on monin osin kyse vallan jakautumisen ja vallankäytön analyysistä. N:ään on kohdistunut niin institutionaalista valtaa, asiantuntijavaltaa kuin kulttuurista ja yhteisöllistä valtaa. Turvapaikkaprosesseissa ilmenee valtaa hallinnollisissa rakenteissa, joita ei aina hahmoteta vallankäytöksi, koska kyse on vakiintuneista mekanismeista (Haapala 2010, 21).

N:n kohtaama tunnistamattomuus ja tunnustamattomuus

Queer-turvapaikanhakijat ovat usein tilanteessa, jossa heidän ei ole vielä turvallista ”tulla kaapista”, koska he saattavat esimerkiksi majoittua vastaanottokeskuksissa tai queer-fobisten sukulaisten luona (esim. Nathwani 2015). Myös N pelkäsi joutuvansa viharikosten kohteeksi vastaanottokeskuksessa, jossa majoittui. N:llä ei ollut ensimmäisessä puhuttelussa olosuhteiden vuoksi tosiasiallista mahdollisuutta kertoa tarinaansa. Ensimmäisen puhuttelelun perusteella syntyi institutionaalinen totuus heteroudesta ja haavoittumattomuudesta, jota N ei saa karistettua yrityksistään

huolimatta. N:n ensimmäinen asianajaja käytti valtaansa muun muassa jättämällä lisätietopyyntöön vastaamatta.

Myöhemmissä vaiheissa viranomaiset eivät usko N:n omaa kerrontaa eivätkä myöskään ota huomioon asiantuntijalausuntoja. N:ltä ei puhutteluissa kysytä lisäkysymyksiä, ja myöhemmin asiantuntijalausunnot mitätöidään sen vuoksi, että ne sisälsivät sellaista tietoa, jota N ei ollut kertonut puhutteluissa. Kun N puhui menneisyydestään, hänet keskeytettiin ja käskettiin keskittyä ainoastaan uusiin turvapaikkaperusteisiin. Aikaisempi tutkimus on osoittanut, että mikäli puhutteluissa turvapaikanhakijan uskottavuuden arvioinnin kannalta oleellinen asia jää avoimeksi, voi se vaikuttaa heikentävästi jo entuudestaan ahdistuneen henkilön työmuistiin ja tuottaa tilanteen, jossa hakijan on vaikeaa siirtyä seuraavaan aiheeseen (Puumala, Ristimäki & Ylikomi 2019, 144).

Erityisen haastavaksi turvapaikkaprosessissa ”pärväämisen” tekee se, ettei lausuntoja ja liitteitä otettu huomioon Migrissä tai oikeusasteissa. Puhutteluiden arvo on kohtuuttoman korkea, kun otetaan huomioon se, kuinka haastava puhuttelutilanne on queer-hakijoille ja kuinka paljon helpompaa heidän on kertoa kokemuksistaan turvallisemmaksi kokemissaan tiloissa, kuten järjestöissä (Rautakorpi 2022, 58). Puhuttelupöytäkirjasta on luettavissa, kuinka N kerta toisensa jälkeen keskeytetään ja kuinka hänen kerrontansa kutistuu jokaisen keskeytyksen myötä. Viranomaispäätöksissä toistuu toteamus siitä, että N:n kertoma ei voi olla totta sen vuoksi, että hän ei ole antanut tarpeeksi tietoa. Asiantuntijalausuntoja ei oteta huomioon, koska niiden katsottiin sisältävän tietoa, jota N on kertonut asiantuntijoille, mutta ei ollut (keskeytysten vuoksi) pystynyt kertomaan puhutteluissa. N:n kertoman ei uskota olevan totta, koska N ei ole puhutteluissa pystynyt kertomaan tarkkoja yksityiskohtia. Toisaalla todetaan, että N ei olisi kertonut joistakin asioista lainkaan itse Migrille, ja tämän vuoksi asiantuntijalausuntoja ei voida ottaa huomioon.

Valitettavasti hallinto-oikeus ja korkein hallinto-oikeus eivät tutkineet Migrin päätöksentekoa kriittisesti, vaan tekivät kielteiset päätökset kopioiden Migrin päätöksiä. Onkin aiheellista kysyä, onko turvapaikanhakijan valitusoikeudessa kyse todellisesta mahdollisuudesta saada oikeudenmukaisempi päätös, mikäli oikeudessa ei tarkastella Migrin päätöksentekoa kriittisesti.

Eräs N:n kohtaama tunnustamattomuuden muoto on *queer blindfolding*, eli se, että useat häntä kohdanneet sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijät ovat kieltäytyneet huomioimasta N:n queeriyyttä. Queer blindfolding kuvaa ilmiötä, jossa henkilön queeriyyttä ei suostuta huomioimaan vedoten esimerkiksi siihen, että yhteiskunta on jo tasavertainen tai ettei queerien ja cis-heteroiden välillä ole eroja. Queer blindfolding ylläpitää heteronormatiivisuutta, tekee näkymättömäksi queerejä identiteettejä, queerien kohtaamaa sortoa ja syrjintää sekä vähättelee cis-heteroiden etuoikeutettua asemaa. (Smith & Shin 2013.) N kertoi minulle olleensa vastaanottokeskuksissa usein tilanteissa, joissa hänelle todettiin, ettei hänen queeriytensä ole merkityksellistä, koska kaikkia kohdellaan yhtä hyvin, tai hänen kohtaamastaan syrjinnästä kieltäydyttiin puhumasta sillä verukkeella, että ”*homous on yksityisasia*”. Queer-turvapaikanhakijan vähemmistöidentiteetin salaaminen esimerkiksi keskusmajoituksessa on ehdotonta turvallisuuden kannalta, mutta sosiaalityössä (tai muussakaan viranomaistyössä) ei tule sulkea työskentelyn ulkopuolelle asiaa, joka on hyvin oleellinen niin turvapaikkaprosessin onnistumisen kuin henkilön turvallisuuden ja hyvinvoinnin kannalta. Vastaanottopalveluiden sosiaalityössä oleellista on queer-turvapaikanhakijoiden varhainen tunnistaminen, osaavan oikeusavun järjestäminen, identiteetistä kertomiseen tukeminen, erityistuen piiriin ohjaaminen sekä mahdollisista erityistarpeista ilmoittaminen etukäteen puhutteluita järjestävään yksikköön.

Hiljaisuus ja queeriyden näkymättömyys tuottavat haasteita queer-turvapaikanhakijoiden varhaiselle tunnistamiselle

erityisesti sellaisten hakijoiden kohdalla, joilla ei ole tiedollisia ja kielitaidollisia resursseja pyytää sosiaalityöntekijän tapaamista vastaanottokeskuksessa ja tuoda queeriyttään esiin tapaamisella. Queer-pakolaisten parissa tehtävää sosiaalityötä tutkivan Inka Söderströmin (2022, 117) mukaan heteronormatiivisuus on rakenteellinen ongelma suomalaisessa sosiaalityössä. N on alkuvaiheen jälkeen rohkaistuttuaan tuonut omaa queeriyttään esiin useiden eri vastaanottokeskusten sosiaalityöntekijöille. N on kohdannut hiljentämistä ja katseen pois kääntämistä, joka on ollut hyvin satuttavaa ja todennäköisesti haitallista N:n turvapaikkaprosessien kannalta. Lainsäädäntö on johtanut tilanteeseen, jossa viranomaisten tulisi ensin tunnistaa haavoittuvassa asemassa oleva henkilö, jotta tälle voidaan tarjota erityistä tukea (Tarvainen 2022, 15–16). N:n tapauksessa toistuvaksi ongelmaksi sosiaalityön kohtaamisissa muodostui se, ettei hänen tuen tarvettaan todella kohdattu.

Lopuksi: odotetut tarinat ja haavoittuvuuden kasautuminen

Kaikki queer-turvapaikanhakijat eivät halua tulla kaapista eikä heitä ole turvallista painostaa tuomaan vähemmistöidentiteettiään julki niin pitkään, kun he eivät tiedä, voivatko jäädä Suomeen ja niin pitkään, kun he asuvat keskusmajoituksessa tai vaikkapa yksityismajoituksessa mahdollisesti queer-fobisten sukulaisten tai tuttavien luona. Turvapaikanhakijat sananmukaisesti vasta hakevat turvaa, mutta eivät ole vielä turvassa. Esimerkiksi YK:n pakolaisjärjestön UNHCR:n (Nathwani 2015) selvityksen mukaan queer-turvapaikanhakijoihin kohdistunut vaino jatkuu usein niin pakomatalla kuin vastaanottokeskuksissa. Myös jo turvapaikan saaneiden, Suomessa pysyvästi asuvien kohdalla vaino voi yhä jatkua.

Queer-turvapaikanhakijan odotetaan tuottavan länsimaisen kulttuurin mukaista traumatarinaa suhteestaan omaan identiteettiinsä ja sen muodostumiseen tullakseen nähdyksi

uskottavana viranomaisten silmissä (esim. Akin 2017). Oma kokemukseni on, että vaikka useilla queer-turvapaikanhakijoilla on traumaattisia kokemuksia omaan queeryhteensä liittyen, ei heidän suhteensa omaan queeryhteensä ole välttämättä vaikea. Useat tapaamani queer-turvapaikanhakijat omaavat mutkattoman suhteen identiteettiinsä. Kuten N toteaa *”olen tällainen ja tiesin aina olevani tätä”*. Tällöin hakijan ei aidosti ole mahdollista kuvailla puhutteluissa yksityiskohtaisesti oman identiteettinsä muodostumista ja tunteitaan siihen liittyen.

Tarina oman itsen hyväksymiseen johtaneesta draaman kaaresta ei olisi rehellinen, jos omaa hyväksyntää ei ole tarvinnut etsiä. Kyse on usein nimenomaan haavoittavista ympäristöistä. Suhde ympäristöön voi olla mutkikas, mutta suhde omaan queeryhteen hyvinkin luonteva ja hyväksyvä. Usein queeryhteen odotetaan liittyvän elokuvamainen tarina, jossa yksilö monen vaiheen kautta löytää itsensä ja alkaa rakastamaan itseään. Tällaisia odotuksia näkyy esimerkiksi Migrin tekemässä N:ää koskevassa turvapaikkapäätöksessä: *”Maahanmuuttovirasto katsoo, että erityisesti henkilön, joka on pitkään elänyt homoseksuaalisuuteen kielteisesti suhtautuvassa kulttuurissa ja yhteisössä, voidaan kohtuudella olettaa pystyvän jollakin tavalla kuvailemaan sen tuomia vaikutuksia elämäänsä ja erilaisuuden herättämiä tuntemuksia”*. N oli puhuttelupöytäkirjan mukaan kuvaillut omaa identiteettiään, siihen liittyviä kokemuksiaan ja tunteitaan, mutta hänen kerronnastaan puuttuu itsen hyväksyntään johtava kaari. Odotukset ristiriitaisesta suhteesta omaan queeryhteen saattavat turvapaikkaprosesseissa saada aikaan hyvin haitallisia tuloksia.

Koska N:n ei uskottu olevan homoseksuaali, häntä ei nähty millään muullakaan lailla turvan tarpeessa olevana. Uskottavuusarviointi rakentuu tietopohjalle, joka vaikuttaa olevan hyvin normatiivinen. Yksi queer-kritiikin työväline identiteettien tarkasteluun on tarkastelunäkökulmien laajentaminen intersektionaalisesti. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi iän,

kulttuurisen taustan, yhteiskuntaluokan ja rodun ottamista huomioon tarkastelussa. (Rossi 2015, 102–103.)

Suomessa on lukuisia N:n kaltaisia henkilöitä. Monien kohdalla on käyty läpi jo kolme tai neljä turvapaikkaprosessia, joissa hakija on kertonut queeriydestään ja tuottanut lisäselvityksiä. Queer-turvapaikanhakijoiden kohdalla toistuu tilanne, jossa heitä tuntevat ammattilaiset uskovat heitä, mutta maahanmuuttoviranomaiset eivät. Usein taustalla on ensimmäinen, epäonnistunut puhuttelu ja huonot kokemukset oikeusavusta. Monien maahan muuttaneiden queer-ihmisten on vaikeaa kuvata yksilötason kokemuksia. Erään asiakkaani sanoin: *”meillä ei ole minää ja täällä yhtäkkiä pitäisi kertoa koko elämä, että minä minä minä”*. Taustalla yksilökeskeisen kerronnan haasteelle voi olla yhteisökeskeisessä kulttuurissa kasvaminen. Viranomaistyössä tulisi ymmärtää myös se, millaiset viranomaisten ja päätöstentekijöiden omat, tulkintoja ohjaavat minäkäsitykset ja kerronnalliset odotukset ovat.

Minä-muotoisen kerronnan haasteiden taustalla voi myös olla se, että queer-turvapaikanhakijat ovat koko tähänastisen elämänsä ajan joutuneet varomaan henkensä kaupalla paljastamasta queeriyttään eivätkä ole saaneet lainkaan harjoitusta asiasta puhumiseen. Kun ainoa viesti omasta seksuaalisuudesta tai sukupuolesta on ollut viesti vaarasta, eikä ole kasvaessaan nähnyt esimerkkejä queer-ihmisistä, ei sanoja oman identiteetin sanoittamiselle yksinkertaisesti ehkä ole. Asiaa ei ole koskaan sanonut ääneen, eikä henkilö kenties edes tiedä minkäänlaista queer-sanastoa omalla kotikielellään.

Usein institutionaalinen haitta kasaantuu niiden kohdalle, jotka ovat entuudestaan haastavassa asemassa ja erityisen riippuvaisia instituutioista (Fineman 2016, 21). N näyttääkin joutuneen tilanteeseen, jossa häntä ei todellisesti kohdattu ensimmäisten Suomessa vietettyjen vuosien aikana ja jossa institootit, joiden olisi pitänyt suojella häntä, pettivät hänen luottamuksensa. Kenttäkokemukseni mukaan huomattavan moni

vuonna 2015 Suomeen saapunut queer-turvapaikanhakija on päättänyt jäädään maahan nimenomaan työntekijän oleskeluluvalla. Useimmat heistä ovat joutuneet esimerkiksi tekemään runsaasti työtunteja ilman palkkaa, sillä tämä on ollut ehto sille, että työnantaja on suostunut ”auttamaan” työntekijän oleskeluluvan hankkimisessa. He ovat hyvin alisteisessa asemassa suhteessa työnantajiinsa, sillä ainoa mahdollisuus saada jatko-oleskelulupa on pitää työnantaja tyytyväisenä. Työntekijänä Suomeen jäädessään N toimii aktiivisesti suojatakseen itseään havaittuaan, ettei hän tulisi saamaan turvaa viranomaisilta.

Kirjallisuus

- Akin, Deniz (2017) Queer asylum seekers: Translating sexuality in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43 (3), 458–474.
- Berg, Martin & Wickman, Jan (2010) *Queer*. Malmö: LundaText AB.
- Fineman, Martha (2016) Equality, autonomy, and the vulnerable subject in law and politics. Teoksessa Martha Fineman & Anna Grear (toim.) *Vulnerability: Reflections on a new ethical foundation for law and politics*. Lontoo: Routledge, 13–29.
- Grzanka, Patrick R. (2019) *Queer Theory*. Lontoo: Sage Publishing.
- Haapala, Pertti (2010) Vallan rakenteet ja yhteiskunnan muutos: Mielikuvaharjoitus 1800–2000-lukujen Suomesta. Teoksessa Petteri Pietikäinen (toim.) *Valta Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 21–33.
- Hekanaho, Pia Livia (2019) Queer- teorian kummia vaihteita. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 144–154.
- Hertoghs, Maja & Schinkel, Willem (2018) The state’s sexual desires: The performance of sexuality in the Dutch asylum procedure. *Theory and Society* 47 (6), 691–716.
- Jansen, Sabine & Spijkerboer Jan (2011) Homofobiaa paossa: Seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin liittyvät turvapaikkahakemukset Euroopassa. Amsterdam: Vrije Universitet.
- Laine, Marjaana (2022) Kidutetut turvapaikanhakijat. Teoksessa Laura Tarvainen (toim.) *Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa*. Helsinki: Pakolaisneuvonta, 41–25.
- Mendoz, Lucas Ramon & Botha, Kelly & Lopez de La Pena, Enrique & Savelev, Illia & Lelis Carano, Rafael & Daron, Tan (2020) *State-sponsored homophobia: Global legislation update*. Geneve: ILGA.

- Migri (2020) Maahanmuuton tilastot 2019: Oleskelulupaa haki ennätysmäärä työntekijöitä. <https://migri.fi/-/maahanmuuton-tilastot-2019-oleskelulupaa-haki-ennatysmaara-tyontekijoita> Luettu 5.12.2020.
- Migri (2017) Miten turvapaikanhakijan kuulumista seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön selvitetään. <https://migri.fi/-/miten-turvapaikanhakijan-kuulumista-seksuaali-tai-sukupuolivahemmistoon-selvitetaan-> Luettu 5.12.2020.
- Nathwani, Nishin (2015) Protecting persons with diverse sexual orientations and gender identities: A global report on UNHCR's efforts to protect lesbian, gay, bisexual, transgender, and intersex asylum-seekers and refugees. Geneve: UNHCR.
- Puumala, Eeva & Ristimäki, Hanna-Leena & Ylikomi, Riitta (2019) Kokemus, kertominen ja tieto turvapaikkamenettelyssä. Teoksessa Eveliina Lyytinen (toim.) Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 137–160.
- Rautakorpi, Matti (2022) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt turvapaikkaprosessissa. Teoksessa Laura Tarvainen (toim.) Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa. Helsinki: Pakolaisneuvonta, 53–61.
- Rossi, Leena-Maija (2015) Muuttuva sukupuoli: Seksuaalisuuden, luokan ja värin politiikkaa. Helsinki: Gaudeamus.
- Smith, Lance & Shin, Richard Q. (2013) Queer blindfolding: A case study on difference “blindness” towards persons who identify as lesbian, gay, bisexual and transgender. *Journal of Homosexuality* 61 (7), 940–961.
- Söderström, Inka (2022) Heteronormatiivisuus sosiaalityössä pakolaistaustaisten ihmisten kanssa. Teoksessa Minna Kesänen & Riikka Niemi (toim.) Tutkiva sosiaalityö: Ympäristö ja rakenteet sosiaalityössä. Talentia-lehti ja Sosiaalityön tutkimuksen seura, 106–119.
- Tarvainen, Laura (2022) Haavoittuvuus turvapaikkaprosessissa. Teoksessa Laura Tarvainen (toim.) Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa. Helsinki: Pakolaisneuvonta, 7–25.
- UNHCR (2010) The protection of lesbian, gay, bisexual, transgender and intersex asylum-seekers and refugees: Discussion Paper. <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/45897> Luettu 5.12.2022.
- Vitikainen, Annamari (2020) LGBT rights and refugees: A case for prioritizing LGBT status in refugee admissions. *Ethics & Global Politics*, 13 (1), 64–78.

Arvi Pihlman

väitöskirjatutkija

Tampereen yliopisto

arvi.pihlman@tuni.fi

”Hullun” ja ”köyhän” elämää – ja miten luoda toisenlaista suhdetta maailmaan

Kirjoitukseni pohjautuu etnografiseen kenttätööhön, jota olen tehnyt osana sosiaalista marginalisoitumista ja auttamistoimintaa käsittelevää antropologista väitöskirjatutkimustani. Tutkimuksessa lähestyn erilaisten auttamistyötä tekevien tahojen muodostamaa verkostoa arkisena vaihdon, sosiaalisten suhteiden rakentumisen ja moraalineuvottelujen tilana. Tällä kentällä eri syistä haavoittuvassa asemassa olevat ihmiset liikkuvat, saavat ja antavat apua sekä etsivät mahdollisuuksia vaikuttaa omaan ja yhteiseen elämäänsä. Tätä monenlaisista tahoista koostuvaa, mutta ihmisten arjessa toisiinsa nivoutuvaa kenttää lähestyn auttamisen, vallan, moraalien ja taloudellisen toiminnan yhteen kietoutumista korostavan ”pelastusteollisuuden” (eng. rescue industry) (Agustín 2008; Gammeltoft-Hansen & Nyberg Sørensen 2013) käsitteen kautta.

Tässä kirjoituksessa tarkastelen, miten maailma on yhtäältä muuttunut ahtaaksi ja joustamattomaksi ”hulluksi” ja ”köyhäksi” itseään kutsuvalle miehelle, ja miten hän toisaalta etsii ja kehittää mahdollisuuksia rakentaa toisenlaista suhdetta ympäröivään maailmaan. Molempien prosessien kannalta auttamistyötä tekevillä instituutioilla on hänen elämässään keskeinen sija. Tarkastelen näiden prosessien dynamiikkaa ammentamalla

hänen omista kirjoituksistaan, käymistämme keskusteluista ja osallistuvan havainnoinnin tuottamasta aineistosta. Lopuksi pohdin lyhyesti etnografian etuja tutkittaessa vallitsevien sosiaalisten järjestysten suhteen epäedullisessa asemassa olevien ihmisten elämää. Aihepiiristä kirjoittaminen edellyttää eettistä herkkyyttä, mikä on vahvasti sisäänrakennettuna osallistuvaan havainnointiin perustuvassa etnografisessa tutkimusotteessa, jossa tietoa tuotetaan yhdessä osallistujien kanssa (ks. Malkki 2007). Olen pohtinut tässäkin kirjoituksessa käsittelemiäni asioita yhdessä asianomaisen henkilön kanssa sekä varmistanut hänen suostumuksensa materiaalin käyttöön tutkimusaineistona.

Ahtaaksi ja joustamattomaksi muuttunut maailma

Tapasin miehen, jota kutsun tässä Tuomoksi, ensimmäistä kertaa erään setlementtiyhdistyksen kansalaistalossa. Työskentelin tuolloin tutkijana kyseisessä järjestössä, ja myöhemmin muiden muassa juuri Tuomon kokemusten ohjaamana aloin työstää väitöskirjaani ”pelastusteollisuuden” kautta arkeaan rakentavien ihmisten elämästä. Eräänä päivänä tuolloin viisissäkymmenissä ollut Tuomo astui sisään kansalaistalon ovesta, tiedusteli saako paikasta kahvia ja tivasi minulta paikkaa pyörittävästä yhdistyksestä. Ensi alkuun jännittynyt tunnelma rentoutui hieman hänen kuultuaan, että kyse ei ollut mielenterveystyöstä eikä uskonnollisesta toiminnasta. Niinpä jatkoimme tätä ensimmäistä keskusteluamme vielä tovin. Hän ilmoitti olevansa ”hullu”, kritisoi psykiatrisen sairaalan oloja ja jatkoi kertomalla paikoista, joissa hänellä oli tapana käydä kahvittelemassa ja syömässä ilmaiseksi tai pientä maksua vastaan.

Seuraavien kuukausien aikana Tuomosta tuli osa kansalaistalon vakinaista kävijäkuntaa. Alun varautunut ja etäisyyttä pitävä asenne hiljalleen muuttui ja mielenterveyteensä viittaamisen sijasta hän alkoi vastata tavanomaiseen kuulumisten tiedusteluuni lausahduksella ”köyhän elämää”. Tutustuessani häneen

paremmin ymmärsin, että luonnehdinnat ”hulluna” ja ”köyhänä” olemisesta yhdessä ensitapaamisen varautuneisuuden kanssa heijastelivat hänen suhdettaan ympäröivään maailmaan, joka oli muuttunut ahtaaksi ja joustamattomaksi, ja sen rajat lähes läpipääsemättömiksi. Sen sijaan, että olisi tukenut ja ruokkinut elämää kohti avointa tulevaisuutta, maailma hänen ympärillään olikin muuttunut ansaksi, josta oli vaikea löytää tietä eteenpäin (ks. Zigon 2014).

Tuomon suostuttua oppaakseni kirjavalle auttamistoiminnan kentälle kävi selväksi, että apu ei useinkaan, jos koskaan, ollut täysin irrallaan vallankäytöstä (ks. Agustín 2008; Fassin 2013). Kiertäessämme järjestöjen ja kaupungin ylläpitämiä kohtaamispaikkoja ja toimintakeskuksia sekä kristillisiä ruoka-avun tiloja, käydessäni tapaamassa häntä psykiatrisessa sairaalassa sekä keskustellessamme hänen kokemuksistaan, vallankäyttö ilmeni karkeasti ottaen kolmella tavalla. Ensinnäkin se ilmeni suorana hierarkiana hänen ja häntä auttamaan pyrkivien tahojen välillä, kuten oli laita erityisesti psykiatrisessa sairaalassa, jonne hän päätyi aika ajoin hoitoon. Toiseksi se ilmeni annettuun apuun tai vieraanvaraisuuden osoituksiin kätkeytyvinä intresseinä, jotka ilmenivät kenties avoimimmin joidenkin kristillisten tahojen pyrkimyksenä levittää uskonnollista sanomaa osana jakamaansa apua. Kolmanneksi vallankäyttö ilmeni rakenteellisemmalla tasolla, avusta riippuvaisten ihmisten ympäröivän yhteiskunnan silmissä ongelmaksi tai vajavaisiksi leimautumisen kautta.

Tämä auttamisen ja vallankäytön yhteen kietoutuminen heijasteli varsin klassisia antropologisia kysymyksiä. Jo vuosisata sitten Marcel Mauss pohti lahjan problematiikkaa, sitä kuinka antaminen ja saaminen veivät elämää eteenpäin rakentaen myös yhteiskuntaa uusiin suuntiin. Kuitenkin, jos antajan ja saajan asemat eivät olleet käännettävissä tai neuvoteltavissa, saattoi lahja muuttua valtasuhteiden pönkittämisen välineeksi. (Mauss 2016 [1925].) Myöhemmin Mary Douglas kirjoitti sosiaalisen

järjestyksen ja luokittelusysteemien rakentamisen keskeisyydestä yhteiselle elämälle, joiden käänköpuolena kuitenkin oli, että järjestyksen rakentaminen loi samalla myös omat marginaalinsa (Douglas 2003 [1966]). Auttajan ja autettavan asemiin liittyvä valta, samoin kuin oletusten mukaisesti elävien (kuten terveiden, työssäkäyvien ja omillaan toimeen tulevien) ja oletuksista poikkeavien (kuten sairaiden, työttömien ja köyhien) ihmisten väliset sosiaaliset rajanvedot olivatkin Tuomon arjessa alituisesti läsnä. Marginalisoivissa luokitteluissa oli kuitenkin aste-eroja. ”Köyhän” määre, joka asemoi vaikeuksien syyt ainakin osittain elämän olosuhteisiin, näytti olevan yksilön sisäisiä ongelmia korostavaa ”hullun” leimaa helpompi kantaa.

Kirjoittaminen omaehtoisemman ja rakentavamman suhteen luomisena

Eräänä päivänä Tuomo antoi minulle muistitikun, joka sisälsi yli kaksituhatta tiedostoa hänen itsensä kirjoittamia tekstejä, skannattuja sanomalehtiartikkeleita ja katkelmia potilaskertomuksista, joihin hän oli käsin kirjoittamalla lisännyt omia kommenttejaan. Ensi alkuun muistitikun sisältö vaikutti lähinnä sekalaiselta kokoelmalta toisiinsa liittymättömiä tekstejä, ja hänen omat kirjoituksensa enimmäkseen irrallisilta ajatuksilta ja tuokiokuvilta. En ollut myöskään ainoa, jolle hän vastaavia tekstejä antoi, vaan hän kertoi jakaneensa niitä aika ajoin muillekin. Tutustuessamme paremmin ja kyetessäni asettamaan tekstit laajempaan kontekstiinsa, alkuun hajanaiselta tekstimassalta näyttänyt aineisto alkoi kuitenkin hahmottua merkitykselliseksi kokonaisuudeksi, jossa korostuivat tietyt Tuomolle tärkeät teemat.

Samankaltaiset teemat olivat läsnä myös käymissämme keskusteluissa, ja ne konkretisoituivat edelleen erilaisten arkielämän tilanteiden kautta, joita pääsin hänen kanssaan jakamaan ja havainnoimaan. Omien kirjoitusten, kommentoitujen

potilaskertomusten katkelmien ja talteen otettujen sanomalehtiartikkelien kokonaisuus alkoikin hahmottua pyrkimykseksi rakentaa omaehtoisempaa ja rakentavampaa suhdetta ympäröivään maailmaan (vrt. Biehl 2013). Antamalla tekstejä muille hän myös pyrki kommunikoimaan näitä tärkeinä pitämiään asioita muiden kanssa. Valitettavasti tämä tapa ei ollut järin tehokas, ja lukemissani potilaskertomusten katkelmissa tällaisia tekstejä saaneet lääkärit tulkitsivat niitä kuten myös samoista teemoista ja huolenaiheista puhumista lähinnä sairauden ilmentymäksi.

Monet teksteistä käsittelivät mielenterveyshoitoa, johon Tuomo suhtautui hyvin kriittisesti. Keskeinen huolenaihe liittyi vastavuoroisen kanssakäymisen puutteeseen hierarkkisesti järjestyneessä sairaalaympäristössä, jossa ”puhutaan vain lääkkeitä”, ja jossa kritiikin esittäminen henkilökunnan tulkintoja ja käytäntöjä kohtaan on usein sivuutettu tai tulkittu sairauden oireeksi. Turhauttavana näyttäytyi myös arjen ongelmien tulkitseminen kerta toisensa jälkeen hänen terveydentilansa kautta, marginalisoivien olosuhteiden sijaan, vaikka ”sellaista pilleriä ei olekaan, joka poistaisi köyhyyden”. Lisäksi sairastumisen ja hoitoon päättymisen seurauksena ”menee uskottavuus” sekä häntä auttavien tahojen että muiden ihmisten silmissä, mihin henkilökunta ei kuitenkaan näytä suhtautuneen riittävällä vakavuudella. Tai kuten Tuomo itse asian muotoili: ”niillä on totuus semmoinen, että mielenterveyspotilaita ymmärretään, ettei se mitään haittaa, vaikka käy [psykiatrisessa sairaalassa], mutta semmosta maailmaa ei oo”.

Sairastuminen ei näyttäytynytäkään vain terveyden menettämisenä, vaan myös sosiaalisena rajanvetona ja moraalisena kokemuksena suhteessa auttaviin tahoihin ja ympäröivään maailmaan. Tuomon kokemukset eivät ole epätyypillisiä. Kommunikaation puute, valtasuhteiden yksisuuntaisuus, hyvää hoitoa ja hoidon onnistumista määrittävien mittaristojen kankeus sekä potilaiden ja henkilökunnan hoitokäytäntöjä koskevien

narratiivien eroaminen toisistaan tavalla, joka johtaa poikkeavien kokemusten tulkitsemiseen sairauden ilmentymiksi onkin psykiatrisen hoidon potilaskokemuksia tarkastelevissa tutkimuksissa havaittu varsin yleiseksi (Nissi 2019). Samaten on kiinnitetty huomiota siihen, kuinka mielen sairastumista ja siihen saatua hoitoa seuraa usein tarve rakentaa uusiksi moraalinen suhde ympäröivään elämään, saavuttaa katkoksen jälkeen taas kokemus hyvänä ihmisenä olemisesta tai ainakin normaalina pidetystä elämästä (Myers 2019).

Tekstien kirjoittaminen, kommentointi ja kerääminen oli-kin Tuomolle yksi keino tämän moraalisen suhteen uudelleen rakentamisessa. Kirjoittamisen voi tässä mielessä nähdä katveessa tapahtuvaksi 'pienen toimijuuden' muodoksi (Honkasalo 2013). Lisäksi muiden kirjoittamat tekstit edustivat usein sellaista ulkopuolisten tahojen harjoittamaa valtaa, jonka kanssa oli muutoin vaikea, ellei mahdotonta neuvotella. Diagnoosit, raportit, potilaskertomukset, toimeentuloon ja itsemääräämisoikeuteen vaikuttavat viranomaispäätökset sekä muut viralliset asiakirjat näyttäytyivät hänen henkilökohtaisen elämänsä ja julkisen vallan leikkauspisteinä, jossa kiteytyi valtion kaksoisrooli huolenpidon ja kontrollin toteuttajana (Fassin 2015, 2). ”Roskiin [valtion] paperihelvetti... joka hallitsee elämäni”, hän kirjoittaa, tiivistäen kokemuksen siitä, kuinka hänen elämässään tämä kaksoisrooli on liian usein keikahtanut kontrollin puolelle. Omia tekstejään kirjoittamalla ja muiden tekstejä kommentoimalla hän pystyi-kin luomaan tilaa dialogille ja toimijuudelle valtasuhteessa, joka muuten näyttäytyi yksisuuntaisena.

Teksteissä oli läsnä myös hänen omia kokemuksiaan laajempi taso. Lehtiartikkelit ja muut hänen keräämänsä tekstiaineistot käsittelivät enimmäkseen haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä, kuten kiusattuja tai muuten kaltoinkohdeltuja lapsia, vanhuksia, huumeidenkäyttäjiä, itsemurhan tehneitä ja heidän läheisiään, kehitysvammaisia, nuoria, työttömiä ja asunnottomia.

Sama teema nousi esiin myös hänen omissa kirjoituksissaan sekä käymissämme keskusteluissa, ja usein hän halusi puhua näistä asioista laajemminkin ihmisten kanssa. Kirjoittamalla aiheesta, keräämällä siihen liittyviä artikkeleita ja keskustelua herättämällä hän kantoi huolta ympäröivästä maailmasta ja pyrki toimimaan sen suhteen rakentavalla tavalla. Tuomon kirjoituksissa ja hänen keräämissään teksteissä oman tilan ja toimijuuden luominen siis yhdistyi muita ihmisiä koskevaan huolenpitoon ja rakentavamman suhteen luomiseen ympäröivään maailmaan. Se mikä tällä tavoin toteutettuna jäi kuitenkin pitkälti uupumaan, oli ymmärrys ja vastakaiku muilta ihmisiltä.

Kahvittelu ja orastavat sosiaaliset prosessit

Kirjoittamisen lisäksi Tuomo oli etsinyt ja kehitellyt myös toisenlaisia keinoja omaehtoisempien ja rakentavampien suhteiden luomiseksi. Sairastumiseen ja toistuviin sairaalahoitoihin liittyvä häpeä, ihmissuhteiden romuttuminen ja rahattomuus olivat pitäneet hänet vuosia omissa oloissaan. Tutustumisemme aikaan hän oli kuitenkin jo pitkään pyrkinyt rakentamaan suhdeverkostoaan ja arkensa puitteita uusiksi kiertämällä paikoissa, joissa ihmisiä autettiin asiantuntijavallan ja viranomaiskontrollin sijasta tarjoamalla heille jotain: kahvia, ruokaa, seuraa, tekemistä, vertaistoimintaa, huomiota, hengellistä pelastusta, neuvoja ja ylipäättään apua ja huolenpitoa sen eri muodoissa. Nämä paikat kutsuvat itseään vaihtelevasti esimerkiksi kansalaistaloiksi, kohtaamispaikoiksi, toimintakeskuksiksi tai matalan kynnyksen paikoiksi.

Ensimmäisenä Tuomo löysi tiensä erään mielenterveys-työtä tekevän järjestön tiloihin. Hän tosin viihtyi siellä lähinnä siitä syystä, että tuli hyvin juttuun erään toisen kävijän kanssa. Muutoin paikka ei ollut mieleen, sillä siellä oli läsnä moni niistä seikoista, joista hän oli saanut tarpeekseen jo sairaalassa. Lääkkeistä puhuminen oli yleistä ja huomiota kiinnitettiin

ihmisten vointiin ja terveydentilaan pikemmin kuin arjen olosuhteisiin. Lisäksi kävijöiden elämää yhdisti kokemus mielenterveyshoidon piirissä elämisestä, minkä hän ei kokenut auttavan toisenlaisten suhteiden ja uusien elämänväylien rakentumista. Niinpä hän siirtyi eteenpäin ja päätyi seuraavaksi kiertämään kolmessa, seurakuntien, kaupungin ja erään kansalaisjärjestön, ylläpitämässä päihteidenkäyttäjille suunnatussa paikassa, vaikka ei itse päihteitä käyttänytkään. Lisäksi hän kävi hakemassa ruokaa eri paikoista, joissa saattoi myös seurustella muiden ihmisten kanssa kahvittelun merkeissä. Siitä huolimatta, että ei ollut kiinnostunut uskonnosta, hän päätyi joksikin aikaa myös erään sosiaalista työtä tekevän vapaakristillisen seurakunnan pariin, jonka sittemmin jätti taakseen saatuaan uskonnollisesta kääntymisestä tarpeekseen, ja lopulta päätyi siihen setlementtiliikkeen kansalaistaloon, jossa me tapasimme.

Tätä arjen verkostoa yhdisti hänen näkökulmastaan kolme tärkeää seikkaa. Ensinnäkin näissä paikoissa ei edellytetty rahan käyttämistä toisin kuin kaupallisissa kahviloissa, ravintoloissa, tai monissa muissa kaupunkitiloissa, joissa ihmiset yleensä tapasivat toisiaan. Toiseksi toisin kuin viranomaisten kanssa asioidessa tai sairaalassa, näissä paikoissa vallitsi suhteellisen vapaamuotoinen ilmapiiri ja matala hierarkia kävijöiden ja henkilökunnan välillä. Kolmanneksi kentän monimuotoisuus mahdollisti sen, ettei kävijä ollut riippuvainen yhdestäkään tietystä paikasta, vaan saattoi oman harkintansa mukaisesti yhdistellä niitä, liikkua niiden välillä ja jättää taakseen ne, joissa käyminen alkoi ahdistaa. ”Hullun” leimaan ja sosiaaliseen ulossulkemiseen, hierarkioihin ja rahan puutteeseen liittyvä ansassa olemisen tunne, se että suhde itsen ja muun maailman välillä oli jumittunut muotoon, josta oli vaikea päästä eteenpäin, pääsi tämän yhdistelmän ansiosta löyhtymään. Mahdollisuus toimia ilman rahaa, luoda suhteita ilman jäykkiä hierarkioita, sekä lähteä paikoista, joissa ei enää viihtynyt siirtyäkseen omaa harkintaa käyttäen seuraaviin,

avasivat tietä uudenzlaisille yhdessä elämisen ja yhteisen maailman rakentamisen prosesseille (vrt. Zigon 2014, 757; Ingold 2019, 667–670).

Keskeinen materiaallinen elementti, joka yhdisti kaikkia näitä paikkoja, oli kahvi. Kaikessa huomaamattomuudessaan ja itsesäänselvyydessään, jopa triviaalisuudessaan, kahvi osoittautuikin mitä oleellisimmaksi tekijäksi. Kuten materiaalista kulttuuria tutkinut antropologi Daniel Miller on tähdentänyt, sosiaalisen elämän materiaaliset puitteet toimivat usein parhaiten silloin, kun ne ovat muuttuneet niin itsestään selviksi osiksi elämää, ettei niihin juuri kiinnitetä huomiota. Tätä hän kutsuu esineiden ja muiden materiaalistien asioiden nöyryydeksi (eng. the humility of things) niiden luodessa kulttuurisesti merkityksellisiä raameja yhteiselolle. (Miller 2010, 50.) Suomalaisessa kontekstissa kahville onkin vakiintunut tällainen lähes itsestään selvä yhteistä elämää ja yhdenvertaista kanssakäymistä korostava merkitys (Saarinen 2011), jota moni auttamistaho hyödyntää myös mainonnassaan uusia osallistujia tavoitellessaan.

Kahvi toimii kyseisellä kentällä sosiaalisen elämän resursina (Carrier 2005, 3–4) kahdella toisiinsa nivoutuvalla tavalla. Vakiintuneita kulttuurisia merkityksiä hyödyntäen instituutiot pyrkivät tavoittamaan ihmisiä apunsa piiriin ja nivomaan heidät osaksi ajamiaan hyvää elämää ja hyvää yhteiskuntaa edistäviä moraalisia projekteja (Cole 2003; Fischer 2014), jotka vaihtelevat yksilöiden ongelmien käsittelystä ja yhteisöllisyyden rakentamisesta aina uskonnollisen maailmankuvan levittämiseen. Toiseksi kävijät hyödyntävät tämän kanssakäymisen myötä muotoutuvia keskinäisiä suhteitaan myös moninaisemmin tavoin, jotka saattavat sopia tai olla sopimatta yhteen instituutioiden pyrkimysten kanssa. Tuttavuus- ja ystävyysuhteita luodaan, tietoja ja kokemuksia vaihdetaan, arvostuksen osoituksia etsitään ja myös saadaan, käydään pienimuotoista kauppaa, lainataan rahaa, saadaan ja annetaan apua erilaisissa arjen tilanteissa, luodaan

merkitykselliseksi koettuja rooleja tai pyritään löytämään tapoja hyödyntää tiloja siten, että instituutioiden intressit pysyvät sopivan etäällä.

Tuomolle eräs tärkeä tällä kentällä avautuva mahdollisuus oli toteuttaa sitä vastavuoroista huolenpitoa, mikä ei kirjoittamisen kautta tai sairaalassa ja viranomaisien kanssa asioidessa ollut onnistunut. Hän informoi muita kävijöitä siitä, mitä muissa paikoissa tapahtui ja millaisia resursseja muualta oli saatavana, toi yhteiseen jakoon pieniä lahjoja kahvipaketeista tupakkaan ja pyrki myös vaikuttamaan paikkojen toimintaan kantaen erityistä huolta esimerkiksi kodittomista ihmisistä. Tällä tavoin hän pystyi linkittämään auttamistoiminnan kentällä rakentuvia suhteita myös hyvin tietoiseen ja tavoitteelliseen ympäröivän yhteiskunnan ja maailman rakentamiseen.

Lopuksi

Antropologiassa etnografia ymmärretään osallistuvaan havainnointiin perustuvaksi, lähtökohdiltaan improvisoivaksi, kokonaisvaltaisuuteen pyrkiväksi ja muodoltaan avoimeksi tutkimusotteeksi, joka on virittäytynyt tarttumaan ihmisten elämän monimuotoisuuteen ja siten myös mahdollisuuksiin rakentaa yhteisen elämän puitteita toisin (Malkki 2007; Huttunen 2010). Samalla se tuottaa myös hämmennyksen hetkiä ja yllättäviä tilanteita, jotka pikkuhiljaa ihmisten elämään ja arkeen tutustuesssa alkavat loksahdella paikoilleen. Tällöin ensi alkuun triviaalilta vaikuttanut asia, kuten kirjoittaminen tai kahvittelu, saattaakin hahmottua keskeiseksi tavalla, jota olisi voinut olla vaikea etukäteen odottaa.

Tällaiset oivallukset ovat arvokkaita kenties erityisesti tutkittaessa vallitsevien järjestysten ja elämäntapojen suhteen epäedullisessa asemassa olevia ja usein käytännössä näkymättömiä ihmisiä (vrt. Honkasalo 2013). Etnografinen tutkimusote suokin mahdollisuuksia päästä käsiksi myös yhteiskunnan

marginaaleissa orastaviin maailman rakentamisen prosesseihin ja yhdessä elämisen ituihin. Tällaiset sosiaalisesti rakentavat prosessit jäävät helposti huomiotta vallitsevista näkökulmista käsin, joissa korostuu yksilöiden integroiminen yhteiskunnan olemassa oleviin rakenteisiin (Ranta-Tyrkkö & Närhi 2021, 612). Kuitenkin juuri tällaisten toisenlaisten, mahdollisesti yllättävien, ja vielä aluillaan olevien sosiaalisten prosessien huomaaminen, tukeminen, ja kasvattaminen voisi viedä kohti kaikkien kannalta nykyistä toimivampaa yhteiskuntaa ja maailmaa.

Kirjallisuus

- Agustín, Laura (2008) *Sex at the margins: Migration, labour markets and the rescue industry*. Lontoo: Zed Books.
- Biehl, João (2013) *Vita: Life in a zone of social abandonment*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Carrier, James (2005) Introduction. Teoksessa James Carrier (toim.) *A handbook of economic anthropology*. Cheltenham: Edward Elgar, 1–9.
- Cole, Jennifer (2003) Narratives and moral projects: Generational memories of the Malagasy 1947. *Ethos* 31 (1), 95–126.
- Douglas, Mary (2003) [1966] *Purity and danger: An analysis of concepts of pollution and taboo*. Lontoo: Routledge.
- Fassin, Didier (2013) The predicament of humanitarianism. *Qui Parle* 22 (1), 33–48.
- Fassin, Didier (2015) Introduction: Governing precarity. Teoksessa Didier Fassin (toim.) *At the heart of the state: The moral world of institutions*. Lontoo: Pluto Press, 1–11.
- Fischer, Edward (2014) *The Good Life: Aspiration, Dignity, and the Anthropology of Wellbeing*. Stanford University Press.
- Gammeltoft-Hansen, Thomas & Nyberg Sørensen, Ninna (2013) Introduction. Teoksessa Ninna Nyberg Sørensen & Thomas Gammeltoft-Hansen (toim.) *The Migration Industry and the Commercialization of International Migration*. Lontoo: Routledge, 1–23.
- Honkasalo, Marja-Liisa (2013) Katveessa: Pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan. *Tiede & Edistys* 38 (1), 42–61.
- Huttunen, Laura (2010) Tiheä kontekstointi: Haastattelu osana etnografista tutkimusta. Teoksessa Johanna Ruusuvaara, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, 39–63.
- Ingold, Tim (2019) Art and anthropology for a sustainable world. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 25, 659–675.

- Malkki, Liisa (2007) Tradition and Improvisation in Ethnographic Field Research. Teoksessa Liisa Malkki & Alain Cerwonka (toim.) *Improvising Theory: Process and Temporality in Ethnographic Fieldwork*. Chicago: The University of Chicago Press, 162–187.
- Mauss, Marcel (2016) [1925] *The Gift: Forms and functions of exchange in archaic societies*. Lontoo: Cohen & West.
- Miller, Daniel (2010) *Stuff*. Cambridge: Polity Press.
- Myers, Neely (2019) Beyond the “Crazy House”: Mental/Moral Breakdowns and Moral Agency in First-Episode Psychosis. *ETHOS* 47 (1), 13–34.
- Nissi, Kaisa (2019) Potilaskokemukset psykiatrisessa hoidossa. Teoksessa Saara Jännti, Kirsi Heimonen, Sari Kuuva & Annastiina Mäkilä (toim.) *Hulluus ja kulttuurinen mielenterveystutkimus*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 107–130.
- Ranta-Tyrkkö, Satu & Närhi, Kati (2021) Striving to strengthen the ecosocial framework in social work in Finland. *Community Development Journal*, 56 (4), 608–625.
- Saarinen, Tuija (2011) *Pannu kuumana: Suomalaisia kahvihetkiä*. Helsinki: SKS.
- Zigon, Jarrett (2014) An ethics of dwelling and politics of world-building: A critical response to ordinary ethics. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 20, 746–764.

Laura Häkkilä
projektitutkija
Itä-Suomen yliopisto
laura.hakkila@uef.fi

Timo Toikko
professori
Itä-Suomen yliopisto
timo.toikko@uef.fi

Juulia Hietamäki
projektitutkija
Itä-Suomen yliopisto
juulia.hietamaki@uef.fi

Toimeentulotuen kuntakohtainen vaihtelu

Johdanto

Tämä tutkimus liittyy sosiaali- ja terveysministeriön rahoittamaan sosiaalityön tutkimushankkeeseen Toimeentulotuki ehkäisevän lastensuojelun välineenä, jonka tarkoituksena on selvittää lastensuojelun ja aikuissosiaalityön rajapintoja harkinnanvaraisen toimeentulotuen myöntämisessä. Harkinnanvarainen toimeentulotuki muodostuu hyvinvointialueen myöntämästä täydentävästä ja ehkäisevästä toimeentulotuesta. Perustoimeentulotuen riittämättömyys lisää täydentävän toimeentulotuen tarvetta (Kuivalainen & Saikku 2013). Nykyään täydentävä ja ehkäisevä toimeentulotuki ovat ainoat toimeentulotuen muodot kunnissa perustoimeentulotuen siirryttyä Kelan hoidettavaksi vuonna 2017. Harkinnanvaraiseen tukeen liittyy sosiaalityöntekijöiden harkintavaltaa.

Tässä artikkelissa tutkimme täydentävän toimeentulotuen myöntämistä kunnissa vertaamalla tuen määrää perustoimeentulotukeen. Hyödynnämme Terveystietokeskuksen ja hyvinvoinnin laitoksen ylläpitämän indikaattoripankki Sotkanetin

indikaattoreita (Sotkanet 2023). Tutkimusaineisto koostuu 293 kunnasta ja se käsittää vuodet 2017–2021. Olemme laskeneet jokaiselle kunnalle keskiarvon täydentävän toimeentulotuen ja perustoimeentulotuen määristä. Menetelmänä käytimme funnel plottia, jonka avulla selvitimme täydentävän toimeentulotuen tarvetta kuntakohtaisesti.

Harkintavalta toimeentulotuen myöntämisessä

Toimeentulotuki on laissa (Laki toimeentulotuesta 1412/1997) määritelty viimesijainen etuus, jolla henkilön toimeentulo voidaan turvata. Kela ratkaisee hakijan oikeuden perustoimeentulotukeen, kun taas täydentävä ja ehkäisevä toimeentulotuki kuuluvat kuntien ja nykyään hyvinvointialueiden vastuulle. Täydentävää toimeentulotukea voidaan myöntää toimeentulon turvaamiseksi, kun perustoimeentulotuki ei riitä tai kata tarpeellisia menoja. Ehkäisevää toimeentulotukea voidaan myöntää etenkin omatoimista suoriutumista edistäviin tarkoituksiin ja syrjäytymisen ehkäisemiseen. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2023.) Harkintavaltaa toimeentulotuen myöntämisessä on tutkittu Suomessa kaikkien toimeentulotuen muotojen kohdalla (esim. Sirviö ym. 2015). Erityisesti harkintavalta tulee kyseeseen hyvinvointialueen myöntämän täydentävän ja ehkäisevän toimeentulotuen kohdalla, koska niissä ei ole yhtä tiukkaa kriteeristöä perusteista kuin Kelan myöntämässä perustoimeentulotuksessa. Täydentävään ja ehkäisevään toimeentulotukeen liittyy yleisohjeistus tuen myöntämisestä, mutta sosiaalityöntekijä pystyy harkitsemaan tuen myöntämistä yksilöllisesti kunkin asiakkaan kohdalla. Täydentävän toimeentulotuen hakemiseen päädytään usein silloin, kun perustoimeentulotuki ei ole riittävä kattamaan asiakkaan tarpeellisia kuluja (Kuivalainen & Saikku 2013). Sosiaalityöntekijät myöntävät täydentävää toimeentulotukea usein työllistymisen, itsenäisen suoriutumisen ja toimeentulon turvaamisen vuoksi. Harkinnanvaraista toimeentulotukea

hyödynnetään myös asiakkaan motivoinnissa muutokseen. (Kuivalainen & Saikku 2013.) Tästä johtuen tuesta voi tulla asiakkaan muutosta aktivoiva keino, jolla vastuutetaan asiakasta tiettyyn suunnitelmaan tai muutokseen.

Sosiaalityöntekijälle annettu valta itsessään ei ole haitallista, jos työntekijä toimii eettisesti oikein eli ei pyri kaventamaan asiakkaan elämän mahdollisuuksia (Niemi 2013). Eettisesti kestävään sosiaalityöhön päästään asiakaslähtöisellä ja vuorovaikutuksellisella työotteella, jossa asiakas on toimijana mukana (Niemi 2013; Jokinen 2016). Työntekijällä ja asiakkaalla on kuitenkin omat roolinsa yhteisessä työskentelyssä, jossa väistämättä näyttäytyy myös valtasuhde (Jokinen 2016). Esimerkiksi harkinnanvaraisen toimeentulotuen kohdalla sosiaalityöntekijän tulee toimia säännösten ja ohjeiden mukaisesti, ja samalla arvioida yksilöllisesti asiakkaan tilannetta ja pyrkiä asiakkaan elämäntilanteen parantamiseen. Lisäksi on huomioitava, että vaikka harkinnanvaraisessa toimeentulotuessa on mahdollisuus yksilölliseen harkintaan, siihen liittyy myös yhdenvertaisuuden tavoite (Sirviö ym. 2015). Sosiaalityöntekijöiden harkintavaltaan liittyvä päätöksenteko onkin monen eri näkökulman välistä vuoropuhelua, jossa työntekijän asiantuntijuus korostuu. Tutkimuskysymyksemme ovat seuraavat: 1. Mitkä kunnat erottuvat täydentävän toimeentulotuen myöntämisessä ja saammeko tulosten avulla selville jotain järjestelmätason eroista? 2. Taipuuko funnel plot -menetelmä myös sosiaalihuollon tutkimukseen?

Tutkimuksen aineisto

Käytämme tutkimuksessa Sotkanetistä (Sotkanet 2023) löytyviä indikaattoreita mittaamaan harkinnanvaraisen toimeentulotuen tasoa suomalaisissa kunnissa täydentävän toimeentulotuen avulla. Tutkimuksen aineisto on kansallisesta Sotkanet-indikaattoripankista, jota hallinnoi Terveystieteiden tutkimuskeskus (THL). Tietopankissa mukana olevat indikaattorit tuottavat

ajankohtaista tilastotietoa suomalaisista kunnista. Koska sosiaali- ja terveydenhuollon uudistuksesta johtuvat hyvinvointialueet ovat aloittaneet toimintansa tänä vuonna, Sotkanetissä ei ole dataa hyvinvointialueilta. Tästä syystä tarkastelemme tutkimuskysymyksiämme vielä kunnittain, joista Sotkanetissä löytyy dataa 2000-luvun alusta alkaen.

Muodostimme tutkimuksessa käytetyt muuttujat seuraavista Sotkanetin indikaattoreista: ”Täydentävää toimeentulotukea vuoden aikana saaneet 25–64-vuotiaat, % vastaavan ikäisestä väestöstä (ind. 296)” ja ”Perustoimeentulotukea vuoden aikana saaneet kotitaloudet (ind. 4019)”. Muuttujat sisältävät tiedot viideltä vuodelta (2017–2021) ja kunkin kunnan arvoksi on laskettu näiden viiden vuoden keskiarvo.

Tutkimusaineiston ulkopuolelle on jätetty Ahvenanmaan kunnat niiden puuttuvan tiedon vuoksi, joten tutkimukseen sisältyviä kuntia on yhteensä 293. Tutkimuksen alussa teimme päätöksen, että keskiarvo otetaan myös neljän tai kolmen vuoden osalta. Jos luku oli tilastoitu ainoastaan yhdeltä tai kahdelta vuodelta, sitä ei ole otettu mukaan vaan se on käsitelty puuttuvana tietona. Jos kunnassa on vähemmän kuin viisi havaintoa, kuntaa ei lasketa mukaan. On myös mahdollista, että kuntaliitokset ovat vaikuttaneet tietojen puuttumiseen, jos niitä on tapahtunut tutkimukseen valittuina vuosina.

Valittujen indikaattorien avulla voimme tarkastella sitä, missä kunnissa on eniten täydentävän toimeentulotuen saajia. Emme valinneet täydentävän toimeentulotuen euromääriä mittaavaa indikaattoria, koska se ei erittele tarkasti, kuinka moni on saanut taloudellista tukea. Euromäärä toki kertoisi sen, missä kunnissa kuluerä on suurin. Huomioitava on, että yksi kotitalous voi saada euromäärällisesti enemmän tai useamman kerran täydentävää toimeentulotukea riippuen esimerkiksi perheen koosta ja tilanteesta.

Tutkimuksen analyysimenetelmä

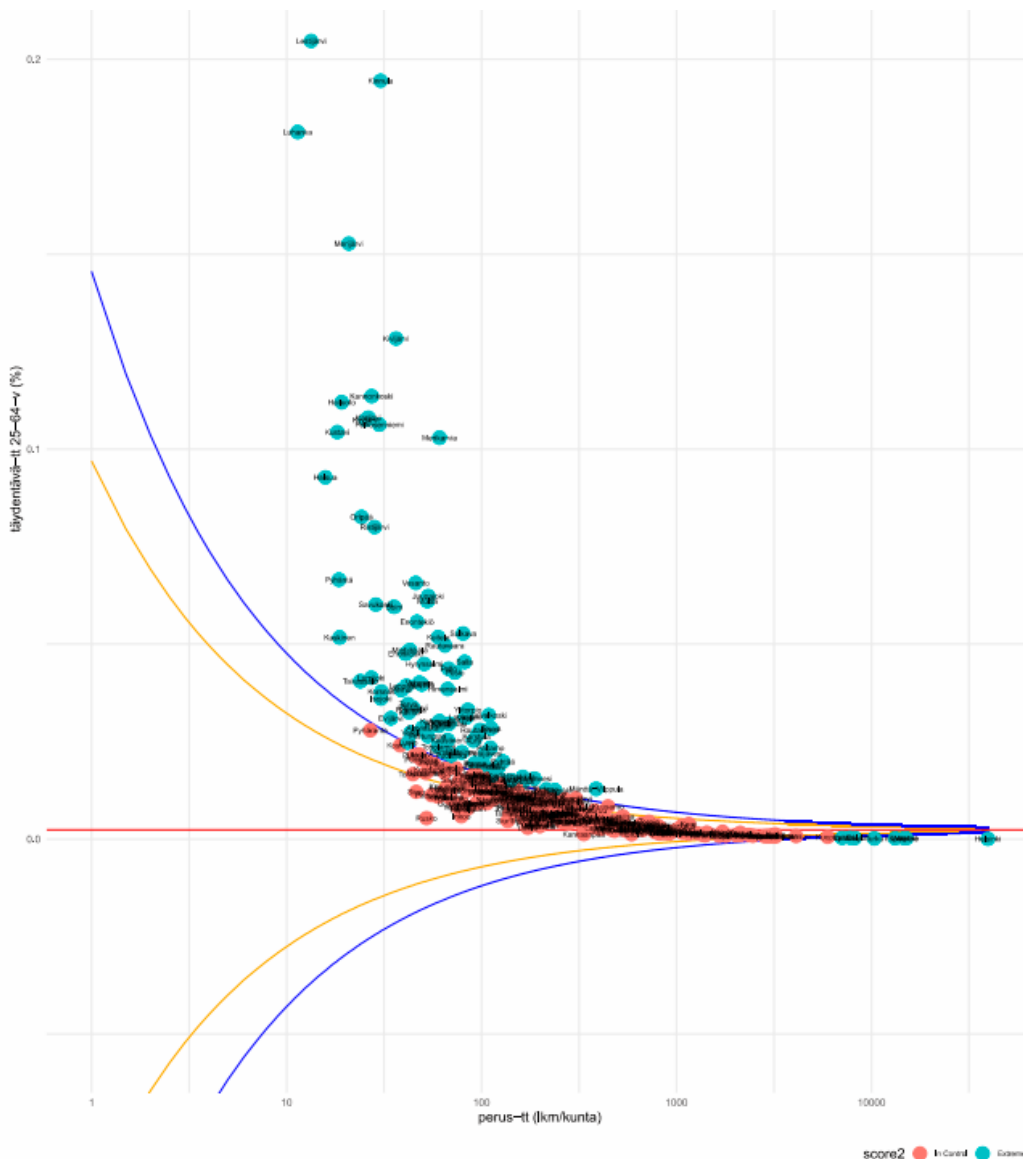
Olemme valinneet tutkimukseemme funnel plot -menetelmän havainnoidaksemme täydentävän toimeentulotuen ja perustoimeentulotuen välistä suhdetta. Emme ole löytäneet aikaisempia sosiaalityön tutkimuksia, joissa kyseistä menetelmää olisi käytetty. Halusimme tietää, miten funnel plot taipuu sosiaalityön kontekstiin oikein valituin indikaattorein. Funnel plot -menetelmää on käytetty paljon terveystieteiden puolella esimerkiksi tutkimaan sitä, missä sairaaloissa esiintyy eniten kuolemia leikkauksen seurauksena muihin sairaaloihin verrattuna (Martikainen ym. 2022; Bernard ym. 2021; Spiegelhalter 2005). Menetelmällä voidaan siis tarkastella järjestelmätasolla sitä, kuinka paljon tietty toimenpide tuottaa tietynlaista seurasta. Esimerkiksi sosiaalityön puolella toimenpide voisi olla lastensuojeluilmoitus ja seuraus avohuollon asiakkuus, minkä jälkeen saisimme selville ne kunnat, joissa aloitetaan avohuollon asiakkuuksia eniten suhteessa lastensuojeluilmoitusten määrään. (Spiegelhalter 2005; Putter ym. 2022; Manketlow ym. 2016.)

Funnel plot -menetelmän tarkoituksena on laskea jokaiselle yksikölle (tässä kunnalle) vertailuarvo: kuinka paljon tiettyä seurausta (tässä täydentävää toimeentulotukea) esiintyy suhteessa kokonaisotokseen (tässä perustoimeentulotuen määrään). Kaikki yksiköt sijoitetaan kuvaajaan, jossa mallinnetaan, asettuvatko ne normaaliin kokonaisvaihteluun eli vaikuttaako toimenpide seurauksen ilmenemiseen. Kuvaajan X-akselille sijoitetaan yksiköiden kokonaisotos ja Y-akselille seuraus suhteessa kokonaisotokseen. Jos tapaukset sisältyvät 99.8 kontrollirajan sisäpuolelle, yksiköiden esiintymiseen vaikuttaa luonnollinen tilastollinen vaihtelu. Kontrollirajan alapuolelle sijoittuneissa yksiköissä toimenpiteitä toteutetaan vähemmän suhteessa kokonaisotokseen eli näissä kunnissa myönnetään suhteessa vähemmän täydentävää toimeentulotukea. Kontrollirajan yläpuolelle sijoittuneissa yksiköissä toimenpiteitä toteutetaan enemmän suhteessa

kokonaisotokseen eli näissä kunnissa myönnetään suhteessa enemmän täydentävää toimeentulotukea.

Toteutimme funnel plot -analyysin R-tilasto-ohjelmalla⁴ ja erityisesti siihen tehdyllä funnel plot -paketilla (Kumar 2018). Muokkasimme muuttujien nimet analyysia varten R-koodille sopiviksi. Tarkempi koodi ja työvaiheet ovat löydettävissä artikkelin lopusta liitteestä.

Tutkimuksen tulokset

Kuvaaja 1.

4. R Core Team (2022) R: A Language and Environment for Statistical Computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. <https://www.R-project.org/>.

Funnel plot -menetelmä tuottaa meille yhden kuvaajan, joka on esitelty edellä (kuvaaja 1). Kuvaajassa tarkastelimme, millä tavalla kunnat erottuvat toisistaan täydentävän toimeentulotuen myöntämisessä perustoimeentulotuen saajiin nähden. Kontrollirajat ovat kuvaajassa näkyvä oranssi ja sininen jana punaisen keskiviivan molemmin puolin. Punaiset pisteet kertovat kunnista, jotka sijoittuvat vaihteluvälien sisäpuolelle eli niiden kohdalla ei ole tilastollista merkitsevyyttä perustoimeentulotuen ja täydentävän toimeentulotuen saamisen välillä. Siniset pisteet taas kertovat kunnista, jotka ovat tilastollisen vaihteluvälin ulkopuolella (ala- tai yläpuolella) eli ne myöntävät täydentävää toimeentulotukea enemmän tai vähemmän suhteessa perustoimeentulotuen saajien määrään.

Kuvaajan perusteella voidaan todeta, että pienemmissä kunnissa tuetaan enemmän täydentävällä toimeentulotuella kuin isommissa kunnissa. Muodostimme päätelmän sen perusteella, mitä kuntia on vaihteluvälin ala- ja yläpuolella. Kontrollirajan alapuolelle sijoittuvat kunnat ovat Helsinki, Vantaa, Tampere, Jyväskylä, Turku, Lahti ja Oulu. Kontrollirajan yläpuolelle taas sijoittuu asukasmäärältään pieniä kuntia (alle 10 000 asukasta⁵).

Johtopäätökset

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on ollut selvittää täydentävän toimeentulotuen myöntämistä suhteessa perustoimeentulotuen saajiin ja tämän yhteyttä kuntatason rakenteisiin. Lisäksi halusimme testata, miten funnel plot -menetelmä taipuu sosiaalihuollon tutkimuksen välineeksi. Ensinnäkin tulokset osoittavat, että funnel plot-menetelmää voisi hyödyntää enemmänkin sosiaalihuollossa tarkasti valitun tutkimusasetelman ja indikaattorien avulla. Funnel plot -menetelmän avulla olisi mahdollista selvittää järjestelmätason ilmiöitä sosiaalihuollossa ja tuottaa

5. Keskiarvo vuosien 2017–2021 asukasmääristä (Sotkanet).

järjestelmätason tietoa kehittämistyöhön ja tarvittaessa poliittiseen päätöksentekoon.

Toinen tutkimuslöydös liittyy täydentävän toimeentulotuen myöntämiseen. Tutkimuksemme mukaan pienemmissä kunnissa (alle 10 000 asukasta) myönnetään suhteessa väestöön enemmän täydentävää toimeentulotukea kuin isommissa kunnissa. On mahdollista, että perustoimeentulotuki ei riitä maaseutu- ja taajamakunnissa kattamaan kuluja (Jokela & Kivipelto 2021) tai syrjäisempien kuntien palvelujen saatavuuden haasteet vaikeuttavat taloudellisia ongelmia (Zitting ym. 2020, 320; Kivipelto ym. 2020, 136). Toisaalta Etelä-Suomen kaupungeissa (Kestilä ym. 2019, 200) ja muissa kaupunkimaisissa kunnissa (Surakka ym. 2017, 171) on ollut suurempi ja pitkäkestoisempi perustoimeentulotuen tarve kuin muualla Suomessa esimerkiksi asumiskustannuksista johtuen. Karjalainen ja Sarvimäki (2005, 36, 48) ovat huomauttaneet, että kaupunki- ja maaseutukunnissa ei voida soveltaa suoraan samoja toimintasuntauksia, koska ihmisten elämäntilanteet ja alueelliset olot ovat erilaiset. Myller (2022, 12) puolestaan on todennut, että työkuultuureissa on eroja kaupunkien ja maaseudun sosiaalityön välillä: ”Organisatoristen reunaehtojen varaan rakentuva ammatillinen työkuulttuuri on tunnusomaista kaupungissa ja sosiaalisten suhteiden varassa rakentuva ammatillinen työkuulttuuri vastaavasti maaseudulla”. Myös kunnan määrärahojen riittävyys on mahdollinen kontrollitekijä tuen myöntämisessä. Kunnat saattavat alimitoitaa toimeentulotuen määrärahoja tarkoituksellisesti, mikä johtaa kielteisiin tukipäätöksiin ja kunnan taloudellisen tilanteen vääristymiseen (Nummela 2011, 98–99).

Pohdimme tulosta myös sosiaalityön eri sektorien kanssakäymisen näkökulmasta, koska VTR-hankkeemme keskittyy lastensuojelun ja aikuissosiaalityön välisiin rajapintoihin toimeentulotuen käytössä. Heikkinen (2008, 70) kuvaa väitöskirjassaan, että kaupunkimaisissa kunnissa sosiaalityö on todennäköisemmin

eriytyneempää eri organisaatioihin kuin maaseutumaisissa ja taajaan asutuissa kunnissa, joissa vastuu jakautuu alueellisesti ja yleisvaltaisesti. Eriytyneisyys taas vaikuttaa siihen, että kaupunkimaisemmissa kunnissa työskentelyä ei koeta yhtä asiakaslähtöiseksi kuin maaseutumaisissa kunnissa (Heikkinen 2008, 117). On mahdollista, että pienemmissä kunnissa eri sektoreilla toimivat sosiaalityöntekijät ovat ”samalla käytävällä” tai samat työntekijät hoitavat sekä aikuisten että lasten asioita eli työntekijöiden välinen kanssakäynti on helpompaa. Isommissa kunnissa taas sosiaalityön eri sektorit ovat usein eriytyneet eikä samassa toimipisteessä välttämättä ole eri sektorien työntekijöitä. Tämä voi aiheuttaa sen, että lastensuojelu ja aikuissosiaalityö eivät aina tarkasti tiedä toistensa työskentelystä, ja taloudellisen tuen tarve voi jäädä piiloon.

Kuten olemme artikkelissamme tuoneet esille, funnel plot -menetelmä ei kerro tarkasti kuntien profiileja ja sitä, miksi juuri kyseiset kunnat myöntävät enemmän tai vähemmän täydentävää toimeentulotukea. Tutkimuksemme tarkoituksena oli hyödyntää terveystieteiden laajasti käytettyä menetelmää ja toisaalta lisätä tutkimustietoa toimeentulotuen myöntämisestä. Tutkimuksen tarkoituksena oli myös herättää keskustelua harkinnanvaraisen toimeentulotuen myöntämiseen liittyen. Hyvinvointialueilla tul-
laan varmasti jatkossa pohtimaan alueiden asukkaiden yhden-
vertaista kohtelua harkinnanvaraisen tuen myöntämisessä.

Kirjallisuus

Bernard, Alain & Cottenet, Jonathan & Aho, Serge & Doussot, Alexandre & Mariet, Anne-Sophie & Facy, Olivier & Quantin, Catherine (2021) Detecting hospital outliers in post-pancreatectomy care using funnel plots from 2009–2018 based on nationwide Medico-Administrative Data. *World Journal of Surgery* 45 (7), 2210–2217.

Heikkinen, Jarmo (2008) Sosiaalityön ammattikuva sosiaalihuollossa: Tutkimus sosiaalityöntekijöiden näkemyksistä ja kokemuksista sosiaalitoimiston ammatillisesta sosiaalityöstä. Kuopion yliopisto.

- Jokela, Merita & Kivipelto, Minna (2021) Sosiaalityön ja toimeentulotuen riittämättömyys asiakkaiden näkökulmasta. Yhteiskuntapolitiikka 86 (2), 190–200.
- Jokinen, Arja (2016) Asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välinen suhde. Teoksessa Maritta Törrönen, Kaija Hänninen, Päivi Jouttimäki, Tiina Lehto-Lundén, Petra Salovaara & Minna Veistilä (toim.) Vastavuoroinen sosiaalityö. Helsinki: Gaudeamus, 138–147.
- Kestilä, Laura & Knape, Nina & Hetema, Tiina (2019) Suomalaisten sosiaali- ja terveyspalvelujen käyttö tilastojen valossa. Teoksessa Laura Kestilä & Sakari Karvonen (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2018. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kivipelto, Minna & Karjalainen, Pekka & Koponen, Erja & Liukko, Eeva (2020) Loppupäätelmät. Teoksessa Minna Kivipelto (toim.) Osallistavaa aikuissosiaalityötä. Osallistavan sosiaalityön kuntakokeilun tuloksia. Raportti 7/2020, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 136–138.
- Kuivalainen, Susan & Saikku, Peppi (2013) Mihin toimeentulotukea myönnetään ja miksi? Teoksessa Susan Kuivalainen (toim.) Toimeentulotuki 2010-luvulla: Tutkimus toimeentulotuen asiakkuudesta ja myöntämiskäytännöistä. Raportti 9/2013. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 151–188.
- Kumar, Matthew (2018) funnelR: Funnel plots for proportion data_. R package version 0.1.0, <https://CRAN.R-project.org/package=funnelR>
- Laki toimeentulotuesta 1412/1997.
- Manketlow, Bradley N. & Seaton, Sarah E. & Evans, T Alun (2016) Funnel plot control limits to identify poorly performing providers when there is uncertainty in the value of the benchmark. Methods in Medical Research 25 (6), 2670–2684.
- Martikainen, Janne & Jalkanen, Kari & Heiskanen, Jari & Lavikainen, Piia & Kivinen, Petri & Laatikainen, Tiina (2022) Visuaalinen prosessin kontrollointi perusterveydenhuollon vertaiskehittämisessä – Esimerkkinä tyypin 2 diabeteksen hoitotulosten vertailu. Lääkärilehti 78, e31326, www.laakarilehti.fi/e31326.
- Myller, Terhi (2022) Sosiaalityön ammatillinen työkuultuuri suhdeperustaisena sosiaalityönä maaseudulla ja kaupungissa. Itä-Suomen yliopisto.
- Niemi, Petteri (2013) Hyvä, paha valta. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 31–54.
- Nummela, Tiina (2011) Asiakkaan asema ja oikeuksien toteutuminen aikuissosiaalityössä. Itä-Suomen yliopisto.
- Putter, Hein & Eikema, Dirk-Jan & de Wreede, Liesbeth C. & McGrath, Eoin & Sánchez-Ortego, Isabel & Saccardi, Riccardo & Snowden, John A. & van Zwet, Erik W. (2022) Benchmarking survival outcomes: A funnel plot for survival data. Statistical Methods in Medical Research 31 (6), 1171–1183.

- Sirviö, Heidi & Romakkaniemi, Marjo & Lindh, Jari & Laitinen, Merja (2015) Sosiaalityöntekijän harkintavallan käyttö ehkäisevän toimeentulotuen päätöksenteossa. *Janus* 23 (3), 247–264.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2023) Toimeentulotuki. <https://stm.fi/toimeentulotuki> Luettu 23.3.2023.
- Sotkanet (2023) Tilasto- ja indikaattoripankki Sotkanet.fi © Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2005–2022, CC BY 4.0.
- Spiegelhalter, David J. (2005) Funnel plots for comparing institutional performance. *Statistics In Medicine* 24 (8), 1185–1202.
- Surakka, Anne &, Pyykkönen, Topias &, Myrskylä, Pekka & Saari, Juho (2017) Kerran asiakas, aina asiakas? Viimesijaisen turvan pitkäaikaisasiakkuus 2000-luvun Suomessa. Teoksessa Juho Saari (toim.) *Sosiaaliturvariippuvuus: Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?* Tampereen yliopisto.
- Zitting, Joakim & Wiens, Varpu & Kainulainen, Sakari (2020) Huono-osaisuus rasittaa kuntien taloutta. *Yhteiskuntapolitiikka*, 85 (3), 316–322.

Liite

```

ttfun2 <- ttfunnel %>% # Valittu oikea tiedosto ja nimetty se uudelleen
  select(täydtt, peruslkm, Kunnat) %>% # Valittu käytetyt muuttujat alku-
peräisestä tiedostosta
  filter(!is.na(täydtt)) # Poistettu puuttuvaa tietoa sisältävät rivit
View(ttfun2) # Tarkasteltu uutta tiedostoa
# Lähde koodille: https://cran.r-project.org/web/packages/funnelR/vignettes/introduction.html
ttfun2_mod <- set_names(ttfun2, c("n", "d", "kunnat")) # Nimetty muuttujat
oikein, että R-komento tunnistaa ne oikein: täydentävä toimeentulotuki
muuttuu "n" ja perustoimeentulotuki muuttuu "d"
View(ttfun2_mod) #Tarkasteltu muuttujia, että nimeäminen on mennyt
oikein
ttfun2_scores <- funscore(input = ttfun2_mod, alpha = 0.95, alpha2 = 0.997,
method = 'approximate') # Annettu R:lle tehtäväksi laskea kunnille vertai-
luarvot funnel plot -menetelmää varten. Vertailuluvut sijoittuvat 95 % ja
99,7 % kontrollirajojen sisä- ja ulkopuolelle.
knitr::kable(ttfun2_scores) # Luotu vertailuluvuista taulukko.
my_ttfunplot2 <- funplot(input = ttfun2_scores, fundata = ttfun2_limits2,
byvar = "score2") # Annettu R:lle tehtäväksi luoda funnel plot vertailuar-
vojen perusteella.
# Seuraavaksi luotu funnel plot -kuvaaja, jonka koodi on tämän alapuolella.
Tarkemmat selitykset koodiriveille:
## labs = nimetään akselit x ja y
## theme_minimal = muokataan kuvaajan ulkoasun teemaa
## scale_x_log10 = vakioidaan x-akseli logaritmin avulla
## coord_fixed = ratiolla muokataan mittakaavaa, ja ylim muokkaa y-ak-
selin välimatkaa
## geom_text = lisätään kuntien nimet pisteiden kohdalle sekä valitaan
tekstin väri ja koko
my_ttfunplot2_mod <- my_ttfunplot2 +
  labs(x = "perus-tt (lkm/kunta)", y = "täydentävä-tt 25-64-v (%)") +
  theme_minimal() +
  scale_x_log10() +
  coord_fixed(ratio=20,ylim = c(-0.05, 0.25))+
  geom_text(aes(label=kunnat), color="black", size=2)

```

III OSA: **NÄKÖKULMIA** **KEHITTÄMISEEN**

Teija Karttunen

sosiaalityön yliopistonlehtori

Turun yliopisto

teija.karttunen@utu.fi

Elli Jutila

projektitutkija

Jyväskylän yliopisto

elli.a.jutila@jyu.fi

Miisa Törölä

yliopistotutkija

Itä-Suomen yliopisto

miisa.torola@uef.fi

Traumainformoitu viitekehys aineistonkeruussa: **Esimerkkinä RITA- tutkimushanke**

Johdanto

Tarkastelemme tässä tekstissä rikostaustaisten naisten traumaattisten kokemusten tutkimisen haasteita sekä trauma-informoidun lähestymistavan soveltamista aineistonkeruussa vankilaympäristössä. Tekstimme taustalla on tutkimushankkeemme ”Rikostaustaiset naiset, traumakokemukset ja naisserityisten palveluiden kehittäminen” (RITA; STM, VTR-tutkimusrahoitus). Hankkeessamme olemme erityisesti kiinnostuneita traumaattisia tapahtumia kokeneiden rikostaustaisten naisten palveluntarpeista.

Tutkimushankkeemme kohdistuu yhteiskunnallisesti haavoittuvassa asemassa olevaan ryhmään, vankilassa rikostuomiotaan suorittaviin naisiin, ja heidän elämänkulkunsa varrella kohtamiin henkilökohtaisiin, vaikeisiin ja traumatisoiviin kokemuksiin. Rikostaustaisten naisten tapauksessa haavoittuvassa asemassa eläminen tarkoittaa esimerkiksi korkeaa riskiä väkivallan uhriksi joutumiselle, päihderiippuvuuteen terveydellisine ja

sosiaalisine vaikutuksineen sekä naissukupuoleen liitännäistä stigmaa rikollisesta käyttäytymisestä. Haavoittuvassa asemassa eläminen on kontekstuaalista ja siihen vaikuttavat osaltaan yksilön sosiaaliset suhteet ja yhteiskunnan rakenteet (Kuronen & Virokannas 2021, 3). Rikostaustaiset naiset tarvitsevat tukea palveluiden löytämisessä sekä niihin pääsemisessä ja kiinnittymisessä. Palveluiden saavutettamattomuus voi osaltaan lisätä naisten haavoittuvuutta (Raitakari ym. 2022, 14; Salovaara 2019).

Toteutamme hankkeessamme kysely- ja haastattelututkimuksen kolmessa eri vankilassa rikostaustaisten naisten traumakokemuksista ja niiden koetuista seurauksista. Kehitämme kyselyn ja haastattelujen sekä palvelujärjestelmän analyysien pohjalta vapautumisen nivelkohtaan asettuvaa yhteistyö- ja palvelumallia kahdella pilottipaikkakunnalla.

Trauman ymmärtäminen

Trauman käsite paikantuu pitkälti psykiatrian ja psykologian tieteenoaloille, ja sillä on juuret myös psykoanalyysissa naisiin liitetyn hysterian ja sen oireiden tulkinnan osalta 1800-luvulla (Van der Kolk 2014). Traumatisoivassa tapahtumassa ihminen kokee voimakasta avuttomuutta, pelkoa vahingoittumisesta, äärimmäistä hallitsemattomuuden tunnetta ja on epävarma omasta selviytymisestään ja tilanteen lopputulemasta. Kyse on tapahtumista ja tilanteista, joiden järkyttävyys ylittää yksilön tai yhteisön psyykkisen kestäkyvyn. Tällaisia voivat olla esimerkiksi onnettomuus, kidutus, rikoksen uhriksi joutuminen, pitkäaikainen altistuminen koulukiusaamiselle, väkivallalle tai hyväksikäytölle. (Punamäki & Isosävi 2013; Antervo 2017.) Tilanteen tai tapahtumisen kokeminen traumaattisena on yksilöllistä (SAMHSA 2014, 8). Traumatisoituminen voi aiheuttaa erilaisia yksilön psyykkisen, sosiaalisen ja fyysisen toimintakyvyn tasoille välittyviä vaikutuksia ja haittoja, joiden kestossa ja vakavuudessa on variaatiota. Toisinaan traumaa voi olla vaikea sanallistaa ja se voi ilmetä

erilaisina takaumina, oireina ja reaktioina, jotka voivat olla tilanteeseen nähden epätarkoituksenmukaisia. Trauman käsittelyn, yksilön hyvinvoinnin ja toimintakyvyn kannalta olennaista on tietoisuuden saavuttaminen traumasta ja sen onnistunut integroiminen osaksi omaa elämänkulkua. (Suokas-Cunliffe 2006.)

Yhteiskuntatieteilijöinä olemme kiinnostuneita ymmärtämään traumaan ja traumatisoitumiseen liittyviä ilmiöitä sosiaalisten, rakenteellisten ja kulttuuristen tekijöiden näkökulmasta – emme vain mielensisäisinä tapahtumina, reaktioina ja oireina. Rakenteellinen näkökulma traumaan tuo esille yhteiskunnan makrotason tekijöiden, valtarakenteiden, eriarvoisuuden ja (sosiaali)poliittisten ratkaisujen merkityksen traumatisoitumiselle tai niiden uudelleen toistumiselle esimerkiksi palvelujärjestelmän käytännöissä. Sosiaalisten ongelmien, kuten asunnottomuuden, pitkittyessä ja kroonistuessa ne altistavat traumatisoitumiselle, mutta niiden rakenteelliset ja ekologiset ulottuvuudet voivat jäädä yksilö- ja oirekeskeisen orientaation varjoon. (Van der Kolk 2014, 425; Shaia ym. 2019.)

Tutkimukset viittaavat traumaattisten kokemusten yleisyyteen rikostaustaisten naisten elämänselämisessä (esim. Joukamaa ym. 2010; Lynch ym. 2012; Kreis ym. 2016). Oikeus- ja vankilajärjestelmä ei kuitenkaan tunnista traumojen merkitystä ja sukupuolittuneisuutta. Tämä heikentää edelleen järjestelmän kykyä edistää traumataustaisten vankien integroitumista yhteiskuntaan ja katkaista kielteisiä kehityskulkuja. (Levenson & Willis 2019; Anderson ym. 2020.)

RITA-hankkeen tutkimusasetelma

Tutkijoina emme ota aineistonkeruun tai tulosten esittämisen yhteydessä kantaa osallistujien elämänselämisestä traumaattiseksi tai ei-traumaattiseksi määrittelyä oikeellisuuteen. Tämän vuoksi aineistonkeruu muodostuu sekä traumaattisia elämänselämisä kartoittavasta kyselystä, että haastatteluista,

joiden osalta tavoittelemme erilaisten ja myös valtavirrasta poikkeavien kokemusten ja käsitysten esille nostamista ja niiden arvon tunnustamista.

Osallistujiksi rekrytoidaan täysi-ikäisiä naisvankeja, joilla on siihen riittävän vakaa psyykkinen tilanne (ks. Karatzias ym. 2018). Tämän vuoksi pyritään tekemään etukäteisseulonta sopivista vastaajista yhteistyössä vankilayksiköissä työskentelevien psykologien tai erityisohjaajien kanssa. Vankilaympäristöstä johtuen ei voida välttää sitä, että osa henkilökunnasta tietää, keitä pyydetään osallistumaan tutkimukseen. Esimerkiksi vangin epäluottamus henkilöstöä kohtaan voi vähentää hänen haluaan osallistumiseen. Henkilökunta ei kuitenkaan ole mukana tutkimustilanteissa eikä heillä ole pääsyä tutkimusaineistoon, vaan hankkeen tutkijat ovat vastuussa tutkimuksen toteutuksesta vankiloissa.

Osallistuja voi kyselylomakkeen täyttämisen jälkeen päättää, osallistuuko hän haastatteluun. Keskitymme haastattelussa niihin kyselyn teemoihin, joista haastateltava itse haluaa puhua ja jotka hän kokee tärkeiksi. Käytännössä haastateltava voi valita joko konkreettisen tapahtuman tai kokemuksen elämästään tai yleisemmän teeman. Haastateltavaa pyydetään kuvailemaan omia kokemuksiaan ja niiden ajankohtaa elämässään, millaisia selviytymiskeinoja hänellä on ollut ja minkälainen merkitys sosiaali- ja terveystalveilla on ollut.

Vangeilla on valtaväestöön nähden enemmän haasteita mm. lukemisen ja kirjoittamisen kanssa (Tuominen 2018; Koski & Miettinen 2007, 68). Tämän vuoksi tutkimukseen osallistuville jaettavat kirjalliset kutsut, tutkimustiedote ja kyselylomake on pyritty laatimaan selkokieleiseksi. Osan vangeista äidinkieli ei ole suomi; vuonna 2020 ulkomailta kotoisin olevia naisvankeja oli noin kymmenen prosenttia (Tammi-Moilanen 2020, 84). Tämän vuoksi tutkimus voidaan toteuttaa myös englanniksi.

Onnistunut aineistonkeruu tarkoittaa sen sujuvuuden ja aineiston kattavuuden lisäksi tutkimukseen osallistuneiden

henkilöiden kokemusta kuulluksi tulemisesta sekä omantahtisesta ja kenties voimauttavista hetkistä kyselyn täyttämisen ja haastattelun aikana (esim. Newman ym. 2006, 36–37). Kuulluksi tuleminen voi olla naisille keskusteluissa merkityksellistä, johon tuen aiemmista vaikenemisen kokemuksista.

Traumainformoidun viitekehyksen soveltaminen aineistonkeruussa

Termi traumainformoitu viittaa sosiaali- ja terveyspalveluissa 2000-luvun alkupuolelta lähtien yleistyneeseen tietoisuuteen tunnistaa ja huomioida asiakkaiden mahdolliset traumakokemukset. Käsitämme sen näkökulmaksi, jossa tiedostamme elämän vastoinkäymisten ja traumaattisten kokemusten vaikutuksia yksilön käyttäytymiseen ja hyvinvointiin (Covington 2022, 172). Traumainformoitua näkökulmaa on sovellettu hyvin laajasti eri asiakasryhmien kanssa, myös vankilaympäristössä. Sovellamme traumainformoitua viitekehystä aineistonkeruun yhteydessä. Hyödynnämme tässä Fallotin ja Harrisin (2011) jäsenystä traumainformoidun lähestymistavan keskeisistä ydinarvoista, joita ovat (1) turvallisuus, (2) luottamuksellisuus, (3) valinnan mahdollisuus, (4) yhteistyö ja (5) voimaantumisen.

Vankila tutkimuksen ympäristönä asettaa omia reunaehtojaan edellä mainittujen arvojen mukaisille valinnoille ja käytännön toteuttamiselle. Esimerkiksi kokemusta fyysisestä ja emotionaalisesta *turvallisuudesta* voidaan luoda ja ylläpitää esimerkiksi arkkitehtuurin ja palvelutilan sisustusvalinnoilla sekä sensitiivisellä traumataustaisten henkilöiden kohtaamisella (emt. 2011, 7). Emme voi tutkijoina vaikuttaa vankilaympäristöön, mutta voimme luoda turvallista ilmapiiriä omalla suhtautumisellamme ja orientaatiolla infokäynneillä ja myöhemmin lomakeentäyttö- ja haastattelutilanteissa. Voimme kommunikoida tutkimuksen rekrytoinnin ja aineistonkeruun aikana mahdollisimman selkeästi tutkimuksen tavoitteita, sisältöä ja sen kulkua

kokonaisuudessaan. Aineistonkeruutilanteita edeltävillä info-käynneillä tuomme mahdollisimman selkeästi esille, minkälaista tietoa pyrimme keräämään ja miten sitä käsitellään. Kerromme kyselylomakkeen täyttämisen tavoitteeksemme tietää, millaisia mahdollisesti traumaattisia kokemuksia naisvangeilla on.

Kyselylomakkeeseen saa tutustua etukäteen. Haastattelun tavoitteeksi kerromme halumme ymmärtää, miten osallistuja on selviytynyt vaikeista kokemuksistaan ja miten häntä on autettu tai yritetty auttaa. Aineistonkeruutilanteissa kerromme etukäteen, miten esimerkiksi kyselylomakkeen täyttötilanne etenee ja esittelemme etukäteen haastattelun kulkua. Pyrimme rekrytoimaan osallistujiksi myös niitä rikostaustaisia naisia, jotka eivät koe heillä olevan traumaattisia kokemuksia, jotta hahmottaisimme traumaattisten kokemusten yleisyyttä. Oletettavasti suurella osalla osallistujista niitä kuitenkin on ollut (Covington 2022; Joukamaa ym. 2010, 27).

Traumaattisten tapahtumien äkillinen mieleen palautuminen voi nostaa pintaan epämiellyttäviä tunteita (esimerkiksi pelkoa tai avuttomuutta) tai fyysisiä reaktioita. Tutkimustilanteet rakennetaan turvallisiksi ja hallituiksi, jottemme me tutkijat omalla toiminnallamme aiheuta epämiellyttäviä yllätyksiä sensitiivisten aiheiden äärellä. Tutkimukseen osallistumisesta kiinnostuneilla on mahdollisuus tutustua kyselylomakkeen sisältöön ennen päätöstään osallistua. Tuomme esille jo tässä vaiheessa, että mahdollisessa haastattelussa kävisimme läpi kyselylomakkeen teemoja. Käytännössä pidämme haastattelutilanteen keskustelunomaisena, jolloin haastateltavan on mahdollista viedä keskustelua itselle tärkeisiin teemoihin ja myös tuoda esille, mistä hän ei halua puhua. Tällä avoimuudella pyrimme ehkäisemään epämiellyttäviä yllätyksiä ja antamaan tietoa osallistumispäätöksen tekemiseen..

Tutkimukseen osallistumisen kriteereiden sekä kyselyn ja haastattelujen sisällöstä avoimesti kertomisen vuoksi osallistujista

karsiutuu todennäköisesti henkilöitä, jotka kokevat traumaattisten kokemustensa käsittelemisen liian kivuliaaksi. Seuraamme kuitenkin osallistumistilanteessa mahdollisesti ilmenevää voimakasta ahdistusta tai muuta oireilua, jolloin keskeytämme aineistonkeruutilanteen ja autamme osallistujaa palautumaan nykyhetkeen. Lopetamme haastattelut säännönmukaisesti nykyhetkeen palauttaviin kysymyksiin.

Luottamuksellisuus tarkoittaa selkeyden ja säännönmukaisen toimintatavan sekä henkilökohtaisten rajojen vahvistamisen myötä syntyvää luottamuksellisuuden kokemusta (Fallot & Harris 2011, 8). Käytännön tasolla se tarkoittaa jo edellä mainitun turvallisuuden tunteeseen liittyvän selkeän kommunikaation lisäksi toimintatapojen toteutumista siten, kuin ne on etukäteen kerrottu toteutuvan. Luottamuksellisuus on traumainformoidun viitekehyksen lisäksi myös tutkimusetiikan ydinarvo.

Aineistonhallinnan dokumentit ja prosessit, esimerkiksi tietosuojailmoitus sekä aineistonkäsittelyn ja -säilyttämisen avaaminen suullisesti lisännee luottamusta tiedonvälitykseen. Luottamuksellisuuden rakentaminen tämän tutkimushankkeen yhteydessä liittyy asemaamme vankilan ulkopuolisina tutkijoina. Granfelt (2007, 25–27) on pohtinut tutkijan asemaa ja kokemusten etnografista tutkimista vankilaympäristössä. Kun halutaan tutkia kokemuksia, tutkijan on hyvä asettua samaan arkeen ja kokemusmaailmaan tutkimuskohteensa kanssa. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö tutkija silti olisi ulkopuolinen tai kokisi hetkittäin olevansa ylimääräinen. Tutkija ei voi ottaa samaa roolia esimerkiksi vankien kanssa, mutta hän voi olla hyväksytty heidän maailmaansa. Soveltamamme tutkimusasetelma ei ole etnografinen, mutta uskomme osallistujien kokemusmaailmaan tutustumisen edesauttavan ymmärrystä aineistonkeruun prosessista. Olemme varanneet aineiston keräämiseen eri vankilayksiköissä useamman päivän peräkkäin, jolloin vankilan henkilökunnan tehtävät

ja toimintaympäristö hahmottuvat meille eri tavoin kuin yksittäisillä päiväkäynneillä.

Valinnan mahdollisuus tarkoittaa toimintatapaa, jossa tutkimukseen osallistuja saa kokemuksen mahdollisuudesta tehdä valintoja ja hallita omalta osaltaan oman osallistumisensa prosessia (ks. Fallot & Harris 2011, 8). Hyvän tieteellisen käytännön mukaan tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuus tulee taata aina, kun se on tutkimusasetelmallisesti mahdollista. Kun tutkimusaineistoa tuotetaan suorassa kontaktissa kyselyyn tai haastatteluihin osallistujien kanssa, tutkimukseen osallistumiseen pyydetään säännönmukaisesti henkilökohtainen suostumus. Vankilaympäristössä tehtävässä tutkimuksessa vapauteen valita osallistumisestaan vaikuttanee vangin rooli ja sen mukainen alttius ”tottelevaisuuteen”. Myös vangin asema yhteisössä/vankihierarkiassa ja tutkimuksen aihe voivat vaikuttaa osallistumishalukkuuteen. Traumaattiset kokemukset voivat aiheuttaa häpeän tunteita, jolloin tutkimukseen osallistumiseen voi liittyä pelkoa ”paljastumisesta” yhteisön muille jäsenille.

Yhteistyö toimintaperiaatteena tarkoittaa toimintatapaa, jossa tutkija ja tutkimukseen osallistuja tekevät yhteistyötä mahdollisimman tasavertaisina subjekteina (ks. Fallot & Harris 2011, 8–9). Korostamme infokäynnillä ja osallistumistilanteissa sitä, että osallistujat itse ovat parhaita asiantuntijoita omien kokemuksensa suhteen. Pyrimme sopimaan haastatteluajat suoraan haastateltavien kanssa, jolloin heillä on mahdollisuus määrittää itselleen sopiva ajankohta. Tämä on mahdollista avovankilaympäristössä. Haastattelutilanne on rakennettu siten, että haastateltava itse saa päättää, mistä aiheeseen liittyvästä tapahtumasta tai kokemuksesta hän haluaa keskustella. Ottaen huomioon tutkimusaiheen ja siihen osallistuvan henkilöryhmän, olemme päättäneet kiinnittää erityistä huomiota aineistonkeruun tilanteissa osallistujan mahdollisuuteen keskeyttää osallistumisensa tai pitää taukoa.

Voimaantuminen tarkoittaa henkilön saamaa kokemusta omasta pystyvyydestään ja kehittymisestään tutkimukseen osallistumisen myötä (emt. 2011, 10). Osallistujan omien kokemusten jäsentäminen ja niistä ääneen puhuminen luottamuksellisesti voi parhaimmillaan olla osa vastoinikäymisten jälkeistä voimaantumisprosessia. Voimme vaikuttaa tähän kokemukseen esimerkiksi välttämällä liiallisesti uhriutumista korostavaa kielenkäyttöä ja asennoitumista osallistujiin sekä suhtautumalla kaikkiin tapaamiimme ihmisiin kunnioittavasti. Pidämme mahdollisena, että tutkimukseen osallistumisen myötä käsitys omista kokemuksista ja niiden traumaattisuudesta voi muuttua ja ymmärrys omasta elämänkulusta ja sen tapahtumista voi syventyä.

Pohdinta

Olemme tässä tekstissä tarkastelleet traumainformoidun viitekehyksen soveltamista rikostaustaistaisten naisten traumakokemuksia koskevaan aineistonkeruuseen. Vaikka trauma käsitteellistetään usein yksilötason oireeksi tai häiriöksi, pyrimme omassa tutkimushankkeessamme tuomaan esille trauman sosiaalisia, kollektiivisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia. Traumasta on mahdollista kommunikoida asiamukaisesti, mutta toisaalta tiedostamaton ja tunnistamaton trauma voi myös tulla osaksi tutkimusta, vaikka tutkimus ei suoranaisesti kohdistuisi traumaan.

Tieteellinen tutkimus ei jaa palvelujärjestelmän tavoitteita, mutta näemme paljon yhtäläisyyksiä edellä esiteltyjen traumainformoidun palvelujärjestelmän ydinarvojen mukaisen toiminnan ja tutkimusetiikan noudattamisen välillä. Erityisesti turvallisuuden, luottamuksellisuuden ja valinnan vapauden huomioon ottaminen vähentää osallistumisen mahdollisia negatiivisia ja kuormittavia seurauksia traumaattisen kokemusten tutkimisessa. Toisaalta traumakokemuksia koskevaan tutkimukseen osallistuminen koetaan tärkeänä, kun tutkimukseen osallistuja

tunnistaa ja havaitsee aiheen laajemman tärkeyden ja oman kertomuksen merkityksen tässä (esim. Legerski & Bunnell 2010).

Kirjallisuus

- Anderson, Joi & Pitner, Ronald & Wooten, Nikki (2020) A gender-specific model of trauma and victimization in incarcerated women. *Journal of Human Behavior in the Social Environment* 30 (2), 191–212.
- Antervo, Arja (2017) Traumatisoituminen ja olemisen sietämättömyys. *Finnanest* 50 (2), 133–137.
- Covington, Stephanie (2022) Creating a trauma-informed justice system for women. Teoksessa Shelley L. Brown & Loraine Gelsthorpe (toim.) *The Wiley Handbook on What Works with Girls and Women in Conflict with the Law: A Critical Review of Theory, Practice, and Policy*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons Ltd., 72–184.
- Fallot, Roger D. & Harris, Maxine (2011) Creating cultures of trauma-informed care (CCTIC): A self-assessment and planning protocol. *Community Connections*. November 2011. <https://www.theannainstitute.org/CCTICSELFASSPP.pdf> Luettu 3.4.2023
- Granfelt, Riitta (2007) ”Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa”: Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. *Rikosseuraamusviraston julkaisuja* 2/2007. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto.
- Joukamaa, Matti & Arnio, Jorma & von Gruenewaldt, Virpi & Hakamäki, Sirpa & Hypén, Kimmo & Lauerma, Hannu & Vuolijoki, Terhi (2010) *Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidontarve: Perustulosraportti*. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2010. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.
- Karatzias, Thanos & Power, Kevin & Woolston Caroline & Apurva, Prathima & Begley, Amelie & Mirza, Khadija & Conway, Lisa & Quinn, Carol & Jowett, Sally & Howard, Ruth & Purdia, Allister (2018) Multiple traumatic experiences, post-traumatic stress disorder and offending behaviour in female prisoners. *Criminal Behaviour and Mental Health* 28 (1), 72–84.
- Koski, Leena & Miettinen, Kaija (2007) Vangit koulutuksessa: Selvitys vankien koulutukseen osallistumisesta, oppimisvalmiudesta ja -strategioista sekä opetuksen laadusta. *Rikosseuraamusviraston julkaisuja* 3/2007. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto. https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-risenjulkaisusarja/oJ202Cq6R/3-2007_Vangit_koulutuksessa_wep.pdf
- Kreis, Mette K.F. & Gillings, Kirsty & Svanberg, Jenny & Schwannauer, Matthias (2016) Relational pathways to substance misuse and drug-related offending in women: The role of trauma, insecure attachment, and shame. *International Journal of Forensic Mental Health* 15 (1), 35–47.

- Kuronen, Marjo & Virokannas, Elina (2021) Introduction: Women, vulnerabilities and welfare service systems. Teoksessa Marjo Kuronen, Elina Virokannas & Ulla Salovaara (toim.) Women, Vulnerabilities and Welfare Service System. Abingdon, Oxon: Routledge, 1–10.
- Legerski, John-Paul & Bunnell, Sarah L. (2010) The risks, benefits, and ethics of trauma-focused research participation. *Ethics & Behavior* 20 (6), 429–442.
- Levenson, Jill S. & Willis, Gwenda M. (2019) Implementing trauma-informed care in correctional treatment and supervision. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma* 28 (4), 481–501.
- Lynch, Shannon M. & Heath, Nicole M. & Mathwes, Kathleen C. & Cepeda, Galathia J. (2012) Seeking safety: An intervention for trauma-exposed incarcerated women. *Journal of Trauma & Dissociation* 13 (1), 88–101.
- Newman, Elana & Risch, Elizabeth & Kassam-Adams, Nancy (2006) Ethical issues in trauma-related research: A review. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics* 1 (3), 29–46.
- Punamäki, Raija-Leena & Isosävi, Sanna (2013) Varhainen vuorovaikutus ja vanhemman trauma: Analyysi vaikutuspoluista ja suojaavista tekijöistä. *Psykologia* 48 (5–6), 417–430.
- Raitakari, Suvi & Günther, Kirsi & Räsänen, Jenni-Mari (2022) Johdanto: Koti hyvinvointityön ja haavoittuvuuden kohtaamisen ympäristönä. Teoksessa Suvi Raitakari, Kirsi Günther & Jenni-Mari Räsänen (toim.) Koti, hyvinvointityö ja haavoittuvuus. Tampere: Tampere University Press, 7–22.
- Salovaara, Ulla (2019) Rikoksista tuomitut naiset: Yhteisöstä erottaminen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet. *Acta Peonologica* 1/2019. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/62777/978-951-39-7685-9.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- SAMHSA (2014) SAMHSA’S concept of trauma and guidance for a trauma-informed approach. HHS Publication No. (SMA)14-4884. Rockville, MD: Substance Abuse and Mental Health Services Administration.
- Shaia, Wendy & Avruch, David O. & Green, Katherine & Godsey, Geneen M. (2019) Socially-engineered trauma and a new social work pedagogy: Socioeducation as critical foundation of social work practice. *Smith College Studies in Social Work* 89 (3–4), 238–263.
- Suokas-Cunliffe, Anne (2006) Trauma: Omaan elämään yhdistymätön mielen loinen. *Yleislääkäri* 21 (5), 19–23.
- Tammi-Moilanen, Kaisa (2020) Naisvankiselvitys: Selvitys naisvankien olosuhteista, toiminnoista ja turvallisuudesta. Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 4/2020.

Tuominen, Tiina (2018) Neurocognitive deficits, academic difficulties and substance dependence among Finnish offenders: Connections to recidivism and implications for rehabilitation. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B – osa Humaniora 453. Turun yliopisto: Turku. <https://www.utupub.fi/handle/10024/144773>

Van der Kolk, Bessel (2014) Jäljet kehossa: Trauman parantaminen aivojen, mielen ja kehon avulla. suom. Teija Hallikainen. Helsinki: Viisas Elämä Oy.

Maria Tapola-Haapala

tutkija

Sosiaalialan osaamiskeskus Verso

/ Päijät-Hämeen hyvinvointialue

(aiemmin yliopistotutkija, Helsingin yliopisto)

maria.tapola-haapala@paijatha.fi

Piia Ruutu

tutkijatohtori

Helsingin yliopisto

piia.ruutu@helsinki.fi

Yrjö Engeström

professori emeritus

Helsingin yliopisto

yrjo.engestrom@helsinki.fi

Pauliina Rantavuori

tohtoriopiskelija

Tampereen yliopisto

pauliina.rantavuori@tuni.fi

Muutoslaboratorio kohtaa nuorisotutkimuksen: **Nuorten muutoslaboratoriot kouluissa**

Johdanto

Lapsuustutkimus ja nuorisotutkimus ovat jo kauan nostaneet esille lapsia ja nuoria aktiivisina toimijoina. Toisaalta lapsuuteen ja nuoruuteen liittyvien ilmiöiden käsitteellistäjinä ja ratkaisijoina toimivat yhteiskunnassa edelleen paljolti aikuiset. Käytännössä tämä on usein tarkoittanut aikuisten lasten ja nuorten tilanteisiin ja käyttäytymiseen kohdistamaa huolta ja puutumispyrkimyksiä (esim. Raitakari & Virokannas 2009, 5).

Vähintäänkin yhtä olennaista on, mitä nuoret itse eri elämänilmiöidensä ilmiöistä ajattelevat ja millä tavoin he lähestyvät näissä tunnistamiaan epäkohtia. Kirjoituksessamme paneudumme Muutoslaboratorio-intervention tarjoamiin mahdollisuuksiin tähän liittyen. Aiemmin Muutoslaboratorioita ei ole juurikaan hyödynnetty nuorisotutkimuksellisissa kontekstissa.

Toteutimme Muutoslaboratoriot kahdessa koulussa Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimushankkeessamme Merkitystä etsimässä – nuorten liikkuminen maailmojensa välillä⁶. Muutoslaboratorioiden tarkoituksena oli tarjota kahdeksaluokkalaisille nuorille ympäristö, jossa he voivat tarkastella itselleen merkityksellisiä asioita ja toteuttaa näihin liittyviä projekteja. Kirjoituksemme kiinnittyy moninaisuuden kysymyksiin kahdella tavalla: toisaalta nuorten yhteiskunnalliseen toimijuuteen kytkeytyvän lähtökohdan kautta, toisaalta siten, että esittelemme kirjoituksessamme kaksi nuorten projektia, jotka erityisen vahvasti paneutuivat moninaisuuden, hyväksymisen ja toisten kohtelun kysymyksiin.

Nuorten Muutoslaboratoriot kouluissa

Muutoslaboratorio on Yrjö Engeströmin ja hänen kollegoidensa kehittämä interventio- ja tutkimusmenetelmä. Vuodesta 1995 lähtien Muutoslaboratorioita on toteutettu kymmenissä maissa, erilaisissa konteksteissa. Yleisimmin Muutoslaboratorioita on hyödynnetty työyhteisöjen toiminnan kehittämiseksi. Nykyisin – niin sanotussa toiminnan teorian neljännessä sukupolvessa – kiinnostus kohdistuu enenevästi myös ”kriittisiä yhteiskunnallisia ongelmia” ratkoviin ”heterogeenisiin työliittoumiin”⁷ (Engeström & Sannino 2021, 5). Muutoslaboratoriossa on kyse tutkimuksellisesta interventiosta, ja Muutoslaboratorio-työpajojen tallenteista, haastatteluista sekä työskentelyn kuluessa syntyvistä muista dokumenteista muodostuu usein runsas tutkimusaineisto.

Muutoslaboratorio sisältää yleensä 6–12 viikoittaista työpajatapaamista sekä seurantatapaamisen tai -tapaamiset (Sannino

6. Merkitystä etsimässä – nuorten liikkuminen maailmojensa välillä -tutkimushankkeen (Suomen Akatemian rahoitusnumero 325599) johtajana toimii Yrjö Engeström ja tutkijoina Pauliina Rantavuori, Piia Ruutu ja Maria Tapola-Haapala. Hankkeen toteuttamisen mahdollistivat Muutoslaboratorioihin osallistuneet nuoret sekä koulujen henkilökunta, joita kiitämme lämpimästi.

7. Kaikkien englanninkielisistä lähteistä peräisin olevien suorien lainausten käännökset ovat kirjoittajien.

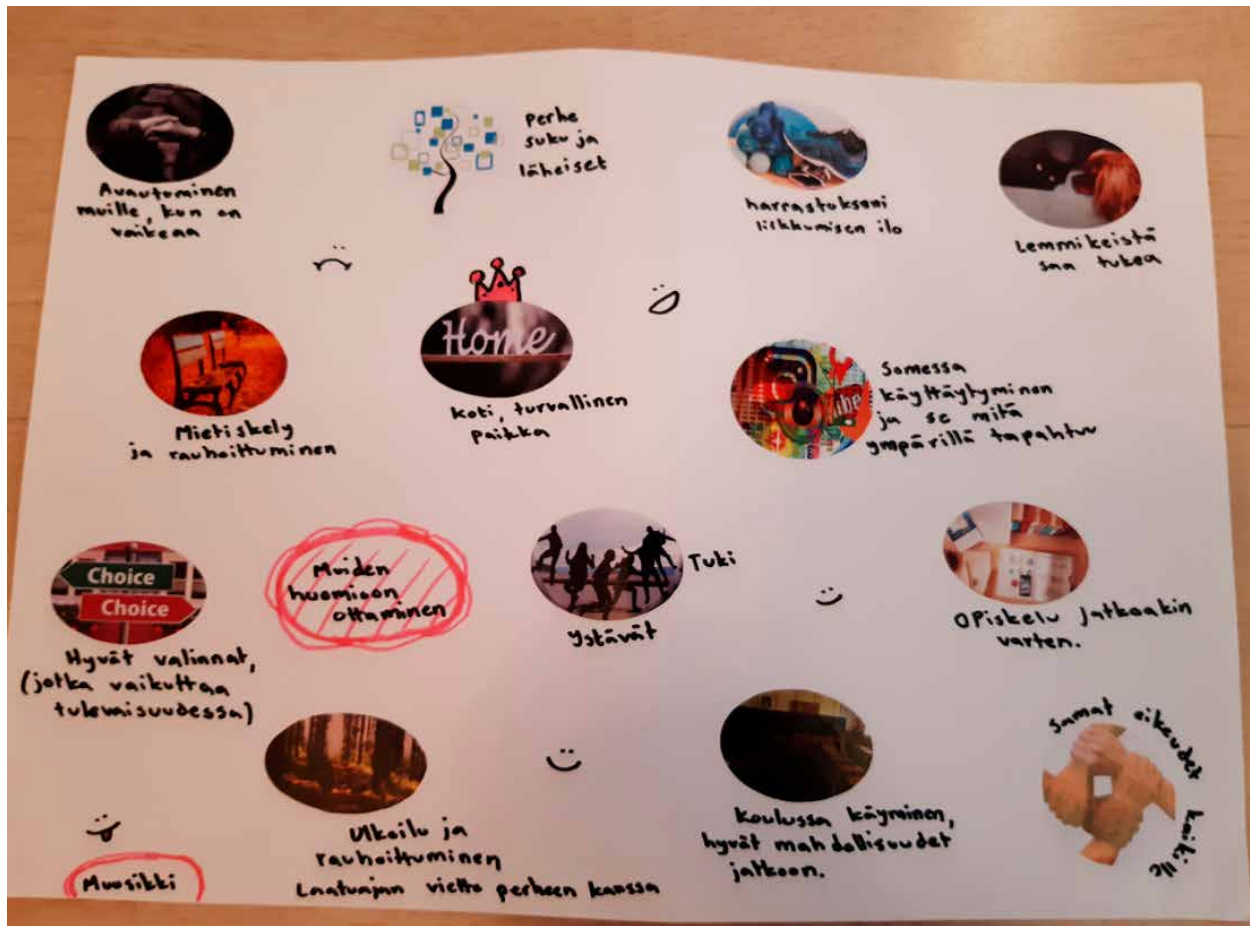
ym. 2016, 601). 'Tutkija-interventionistit', kuten Muutoslaboratorioiden toteuttajia tavataan kutsua, suunnittelevat tapaamiset huolellisesti. Prosessin varsinaisina omistajina ja johtajina Muutoslaboratoriossa pidetään kuitenkin osallistujia (Sannino ym. 2016, 600), joiden toiminta kuljettaa prosessia omanlaiseensa suuntaan.

Tässä kirjoituksessa käsittelemämme Muutoslaboratoriot ajoittuvat lukuvuosiin 2020–2021 ja 2021–2022. Toteutimme ne koulupäivien aikana kahdessa yhtenäiskoulussa, jotka sijaitsevat pääkaupunkiseudulla ja Pirkanmaalla. Muutoslaboratorioihin osallistui yhteensä 32 kahdeksaslukulaista. Erityistä Muutoslaboratorioissamme on se, että niiden keskeisimpiä osallistujia olivat nuoret. Lisäksi niiden tehtävänanto oli hyvin vapaa, nuorten itse merkitykselliseksi kokemiin aiheisiin keskittyvä. Tietääksemme Muutoslaboratorioita ei ole aikaisemmin toteutettu siten, että nuoret olisivat niiden keskeisin osallistujaryhmä.

Muutoslaboratoriot koostuivat infotilaisuudesta, alkuhaastatteluista, kahdeksasta Muutoslaboratorio-työpajasta sekä eri projektiryhmien tarpeiden mukaan järjestetyistä seurantatyöpajoista. Molemmat Muutoslaboratoriot päättyivät striimattuihin lopputilaisuuksiin, joissa osallistujat esittelivät projektejaan ja joihin he sekä tutkijat olivat kutsuneet vieraita.

Infotilaisuudessa tutkijat kertoivat rehtorien osoittamille oppilasryhmille tutkimushankkeesta. Oppilaille jaettiin samalla suostumuslomakkeet, jotka osallistumisesta kiinnostuneet nuoret toimittivat myöhemmin omalla ja huoltajan allekirjoituksella varustettuina koululle. Infotilaisuus sisälsi aktiivista työskentelyä ”Maailmojen julisteen” laatimisen muodossa. Maailmojen julisteet olivat kunkin oppilaan itsenäisesti toteuttamia julisteita, joissa he käsitelivät itselleen merkityksellisiä eri elämänavaluesiiin, maailmoeihin, liittyviä asioita. Ajatus nuorten eri maailmoista juontaa juurensa Phelanin ja kumppaneiden (1997) kehittämään nuorten maailmojen malliin, jota laajensimme

tutkimushankkeemme tarpeisiin (ks. Engeström ym. 2022). Yksi syntyneistä julisteista on nähtävissä Kuviossa 1.

KUVIO 1. Esimerkki Maailmojen julisteesta. Julkaistu tekijän luvalla.

Maailmojen tarkasteleminen jatkui tutkimukseen osallistuvien nuorten kanssa alkuhaastatteluissa. Lisäksi haastattelimme hankkeen alussa koulun henkilökuntaa sekä muita nuorten parissa toimivia henkilöitä laajemman kokonaiskuvan saamiseksi nuorten elämään liittyvistä ajankohtaisista kysymyksistä. Alkuhaastatteluja hyödynsimme ensimmäisiä Muutoslaboratorio-työpajoja varten tekemissämme diaesityksissä. Näissä käsitelimme esimerkinomaisesti, myös muita lähteitä hyödyntäen, nuorten maailmoihin liittyviä voimavaroja ja paineita sekä mahdollisia projektien toteutustapoja. Tämän oli tarkoitus toimia aiheen pohdintaa eteenpäin sykkähdyttävänä 'peiliaineistona' (esim. Engeström & Sannino 2010,

15). Toimme kuitenkin esille, ettei projektien tarvinnut välttämättä liittyä mihinkään diaesityksessä käsiteltyyn aiheeseen tai toteutustapaan.

Peiliaineistoon tutustumisen jälkeen nuoret listasivat heitä kiinnostavia projektien aiheita ja toteutustapoja; yhteisessä koonnissa näistä muodostettiin teemakokonaisuuksia. Tästä edettiin projektiryhmien muodostamiseen. Ryhmissä nuoret ideoivat ja toteuttivat projekteja valitsemistaan aiheista. Muutoslaboratorio 1:ssä toteutettiin viisi ja Muutoslaboratorio 2:ssa kuusi projektia (ks. Taulukko 1).

TAULUKKO 1. Muutoslaboratorioissa toteutetut nuorten projektit

Projektin nimi	Projektin aihe	Projektin osallistujat	Projektin tuotokset
Muutoslaboratorio 1			
Anguis	Opetellaan pelin koodausta ja tehdään Nokian matopelistä uusi versio	Kolme nuorta ja erityisluokanopettaja	Ensimmäinen pätkä koodia
Pieni teko, iso maailma	Tekojen myönteiset ja kielteiset vaikutukset maailmassa	Kaksi nuorta ja tutkija	Kuvitettu opas ja julisteita tekojen vaikutuksista maailmassa
K-pop	Musiikin, erityisesti K-popin, merkitys	Kaksi nuorta ja tutkija	Kysely sekä esitelmä K-popista ja sen merkityksestä faneille
Jokainen tulisi hyväksyä sellaisena kuin on	Yhdenvertaisuus, kiusaaminen ja toisten hyväksyminen	Neljä nuorta ja tutkija	Dokumenttielokuva
Brotherhood of Steel (BOS)	Historiaa ja science fictionia yhdistävä roolipeli, jota pelatessa voi olla itsensä tai ihan kuka vain	Kolme nuorta ja tutkija	Roolipeli ja roolipelin mallinnus
Muutoslaboratorio 2			
Välitunti-ryhmä	Välituntien kehittäminen	Kaksi nuorta ja tutkija	Teemavälkkiä, läksyvälitunti, kirjallinen aloite välipalasta, koulun pihalle penkkejä ja roskiksia
Podcast	Tekniikka-aiheinen videopodcast	Kaksi nuorta ja tutkija	Yksi videopodcast-jakso
Nuorten äänen esille tuominen	Nuorten hyvinvointi ja vaikuttamisen mahdollisuudet	Neljä nuorta ja tutkija	Peli, kysely ja sen vastausten raportointi sekä tekstiä nuorten hyvinvoinnista koulussa
Marvel-juliste	Suunnitellaan ja toteutetaan juliste supersankareista	Viisi nuorta, erityisluokanopettaja, koulunkäyntiavustaja ja tutkija	Juliste supersankareista omaan luokkaan ja kotiin
Jengipaita	Suunnitellaan ja toteutetaan jengipaita	Neljä nuorta, erityisluokanopettaja, koulunkäyntiavustaja ja kaksi tutkijaa	Huppari
Turpakäräjät	Mallitetaan oman luokan toimintaa ja perustetaan luokan valtuusto	Kymmenen nuorta, erityisluokanopettaja, koulunkäyntiavustaja ja kaksi tutkijaa	Toimintajärjestelmän mallittaminen sekä luokkavaltuusto ”Turpakäräjät”

Projektien aiheiden voidaan katsoa heijastelevan alkuhaastatteluissa korostuneita aiheita. Vertaissuhteet eli nuorten väliset suhteet ja laajemmin ihmisten välisen suhteet ovat aihe, johon monilla ensimmäisen Muutoslaboratorion projekteilla vaikuttaa olevan, suuremmin tai epäsuuremmin, yhteys (ks. tästä myös Engeström ym. tulossa). Sama aihepiiri pohditutti nuoria paljon myös alkuhaastatteluissa. Useampi toisen Muutoslaboratorion projekteista liittyy puolestaan kyseisen Muutoslaboratorion alkuhaastatteluissakin usein esille tulleisiin nuorten kriittisiin pohdintoihin koulun käytännöistä, koulupaineista ja hyvinvoinnista. Toisaalta osa molempien Muutoslaboratorioiden projekteista kytkeytyy ennen kaikkea positiivisiin kiinnostuksen kohteisiin. Molemmissa Muutoslaboratorioissa oli yksi projekti, jonka keskeinen maailma oli digitaalinen maailma. Projektit ilmentävät myös kaveripiirin merkitystä sekä kiinnostusta ja innostusta musiikkiin, roolipeleihin ja Marvel-maailmaan.

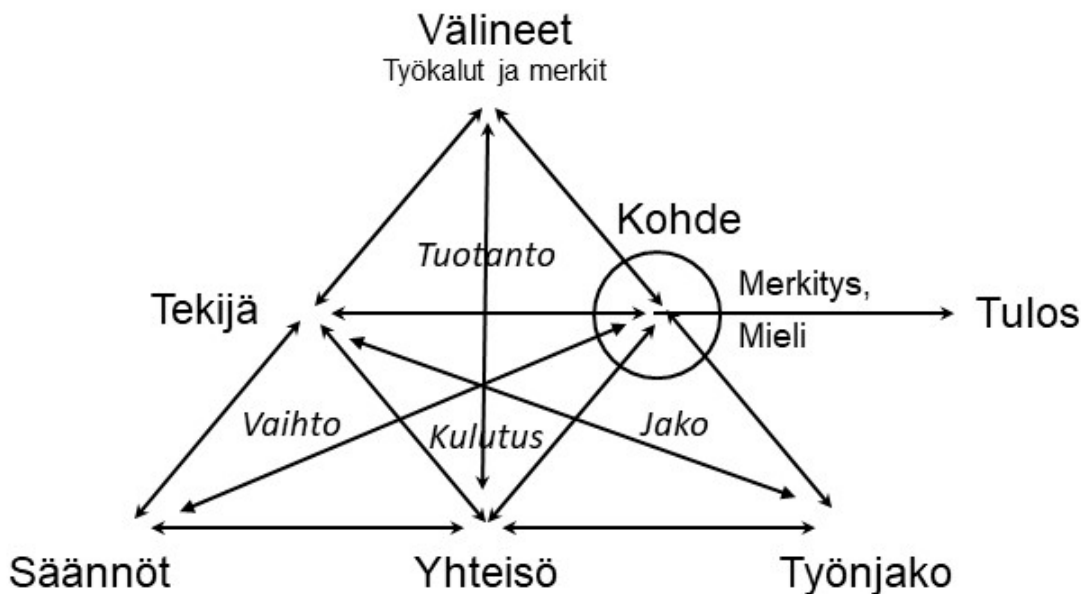
Muutoslaboratorioon liittyy ajatus ihmisten kokemista eri ilmiöihin liittyvistä jännitteistä tärkeänä toiminnan lähtökohdana. Puheessa ilmenevien ristiriitailmausten – jotka kuvaavat puhujan jännitteistä suhdetta johonkin asiaan – analysoimiseen on kehitetty myös erityinen analyysikehikko. Kehikossa ristiriitailmaisut jaetaan 'dilemmoihin', 'konflikteihin', 'kriittisiin konflikteihin' sekä toivottomuutta ja vaihtoehtottomuutta kuvaaviin 'kaksoissidoksiin' (Engeström & Sannino 2011). Alkuhaastatteluille myöhemmin toteuttamamme ristiriitailmausten analyysi (Engeström ym. 2022; toisen Muutoslaboratorion osalta toistaiseksi julkaisematon analyysi) on vahvistanut edellä kerrottua havaintoamme alkuhaastattelujen ja projektien välisistä sisällöllisistä yhteyksistä. Sekä ensimmäiseen että toiseen Muutoslaboratorioon liittyneissä alkuhaastatteluissa ristiriitailmaisujen yleisin maailma oli koulu siten, että ensimmäisessä Muutoslaboratoriossa ilmaisut kytkeytyivät samalla usein myös vertaissuhteisiin.

Teoreettiset välineet nuorten käyttöön

Teoreettisesti Muutoslaboratorio pohjautuu kulttuurihistorialliseen toiminnan teoriaan. Kulttuurihistoriallisen toiminnan teorian tausta on Neuvostoliitossa muun muassa Lev Vygotskin, Aleksei Leontjevin, Aleksandr Lurijan ja Evald Iljenkovin teoretoinneissa. Sittemmin teoriaa on kehitetty laajasti, ja sitä sovelletaan jatkuvasti mitä erilaisimpien ilmiöiden analysoimiseen. Niin Suomessa kuin kansainvälisestikin teoriaa on hyödynnetty jonkin verran myös lasten ja nuorten toimijuuden kysymysten tarkastelemiseen (esim. Hilppö 2016; Rainio & Hilppö 2017; Rubtsova 2020; Barma ym. 2021; Fler ym. 2021). Sitä on käytetty, toisinaan juuri Muutoslaboratorioon kytkeytyen, erilaisten muidenkin sosiaalityön kannalta kiinnostavien ilmiöiden, esimerkiksi ikääntyneiden kotihoidon (Nummijoki ym. 2018), vammaisten lasten palvelujen (Ingólfssdóttir ym. 2012; 2018), asunnottomuuden ja asumisyksiköiden (Engeström & Sannino 2021; Sannino ym. 2021; Prokopis ym. 2022; Sannino ym. 2023) sekä dekolonisaatioon liittyvien kysymysten (esim. de Beer 2019; Ko ym. 2022; Mukwambo ym. 2022) tarkastelemiseen ja näihin liittyvien käytäntöjen kehittämiseen. Knutagård (2022) on pohtinut äskettäin yleisemmin teorian antia sosiaalityölle.

Keskeinen kulttuurihistoriallisesta toiminnan teoriasta ponnistava teorettinen väline on toimintajärjestelmän malli (Kuvio 2), joka kuvaa kokonaisvaltaisesti toiminnan ulottuvuuksia ja näiden välisiä suhteita (Engeström 1987, 2015). Nykyisin kiinnostuksen kohteena ovat myös eri toimintajärjestelmien – esimerkiksi palvelun käyttäjän ja ammattilaisen toimintajärjestelmien – väliset suhteet (Nummijoki ym. 2018; Engeström & Sannino 2021). Muutoslaboratorioissa toimintajärjestelmän mallia voidaan hyödyntää muun muassa alkuvaiheessa vallitsevan tilanteen analysoimiseksi. Myös järjestämissämme Muutoslaboratorioissa esittelimme projektiryhmille toimintajärjestelmän mallin ja kannustimme ryhmiä sen hyödyntämiseen. Mallia käytettiin

projektiryhmissä omaan projektiin liittyvien ilmiöiden ja toiminnan analysoimiseen ja näkyväksi tekemiseen, oman luokan toiminnan tarkastelemiseen sekä projektin käynnistämisen tukena (ks. tästä myös Tapola-Haapala ym. tulossa).

Kuvio 2: Toimintajärjestelmän malli (Engeström 1987, 78; 2015, 63)

Muutoslaboratorion kaksi tärkeää teoreettista periaatetta ovat kaksoisärsytyksen periaate sekä ajatus kohoamisesta ”abstraktista konkreettiseen” (esim. Sannino & Engeström 2017, 81). Kaksoisärsytyksen idea juontaa juurensa Lev Vygotskin teoriaan, ja myöhemmin sitä on kehitetty edelleen (ks. esim. Morselli & Sannino 2021). Kaksoisärsytys lähtee ongelmallisesta tilanteesta, jossa motiivikonflikti toimii ’ensimmäisenä ärsykkeenä’. Tilanteen lamauttavista motiivikonflikteista yksilö tai kollektiivi voi päästä eteenpäin ottamalla käyttöön ulkopuolisia artefakteja; nämä toimivat tällöin ’toisina ärsykeinä’.

Tutkimushankkeemme ensimmäisen Muutoslaboratorion projekteja olemme tarkastelleet kaksoisärsytyksen periaatteen

näkökulmasta toisaalla (Engeström ym. tulossa) tunnistaen projekteihin liittyneitä kaksoisärsyksiä. Käytännössä näissä on kyse ideoista ja materiaalisista esineistä, jotka auttoivat ryhmiä siirtymään kokemistaan projekteihin ja niiden aiheisiin yleisemmin liittyneistä motiivikonflikteista kohti projektien toteuttamiseen tähtäävää toimintaa. Esimerkiksi kahden projektiryhmän (ks. luku Nuoret moninaisuuden kysymysten esille nostajina) esille tuomat motiivikonfliktit liittyivät haluun puuttua ryhmäläisten havaitsemaan ihmisten huonoon kohteluun. Toisena puolena ryhmäläiset kuitenkin toivat esille tällaisten välintulojen mahdolliset haitalliset seuraukset itselle ja tähän liittyvän halun vetäytyä asian esille nostamisesta. Projekteja eteenpäin sysänneinä kaksoisärsyksinä näissä tilanteissa toimivat tulkinamme mukaan toisella ryhmällä idea kyselyn toteuttamisesta sekä projektin nimen muotoutuminen, toisella ryhmällä taas dokumenttielokuvaidea sekä ammattidokumentaristin mukaan-tulo elokuvan toteuttamista tukemaan. (Engeström ym. tulossa.)

”Abstraktista konkreettiseen” kohoaminen tapahtuu erilaisen ”episteemisten tekojen tai oppimistekojen” kautta, joista yhdessä muodostuu ”ekspansiivinen sykli tai spiraali” (Engeström & Sannino 2010, 7). Tähän liittyvän ekspansiivisen oppimisen lähtökohtana ovat toimijoiden kokemat ilmiöön liittyvät ristiriidat, joiden ratkaisemiseksi tuotetaan ekspansiivisessa oppimisessa yhdessä jotakin sellaista, ”mitä ei vielä ole olemassa” (Engeström ym. 2017, 107). Ekspansiivisen oppimisen sykli koostuu seitsemästä, usein yhteenkietoutuneesta ja syklin eri vaiheissa toistuvasta, oppimisteosta: (ilmiön) kyseenalaistamisesta, analysoinnista, uuden ratkaisun mallittamisesta, uuden mallin tutkimisesta ja koettelusta, uuden mallin käyttöönotosta, prosessin arvioinnista ja reflektoinnista sekä uuden toimintatavan vakiinnuttamisesta ja yleistämisestä (Engeström 1999; Engeström & Sannino 2010, 8). Ekspansiivista oppimista pidetään vaativana oppimisen muotona. Sitä tukevatkin usein ulkopuolisten

tutkija-interventionistien 'formatiiviset interventiot', joista Muutoslaboratorio on yksi. (Sannino ym. 2016, 248.) Toisaalla olemme analysoineet kahta Muutoslaboratorioidemme projektia erityisesti ekspansiivisen oppimisen näkökulmasta (Tapola-Haapala ym. tulossa). Tarkastelumme osoitti, että myös nuoret voivat toteuttaa pitkäjänteisiä ekspansiivisen oppimisen syklejä uusia ratkaisuja kohtaamiinsa epäkohtiin ja haasteisiin kehittäen.

Nuoret moninaisuuden kysymysten esille nostajina

Toisten kohtelun ja moninaisuuden kohtaamiseen liittyvien kysymysten havaitsimme nousevan, eri tavoin, keskeiseksi nuorten pohtimaksi aiheeksi erityisesti ensimmäisessä Muutoslaboratoriossa. Suorimmin aihetta käsiteltiin kahdessa projektissa, nimiltään "Pieni teko, iso maailma" sekä "Jokainen tulisi hyväksyä sellaisena kuin on".

"Pieni teko, iso maailma" -projektin lähtökohtana olivat osallistujien havainnot ja kokemukset kiusaamisesta ja toisaalta tähän liittyneet ristiriitaiset ajatukset vetäytymisen halun sekä asian esille ottamisen ja toisten puolustamisen välillä. Ryhmäläiset toivat esille havaintojaan koskien sitä, millaisia kielteisiä ja myönteisiä vaikutuksia ihmisten pienillä teoilla on kanssaihmissiin. Tästä he halusivat kuulla lisää, minkä vuoksi he ideoivat aiheesta kyselyn koulussa toteutettavaksi; kyselyyn he pyysivät ja saivat luvan koulun rehtorilta. Samoihin aikoihin he päättivät myös projektin nimen, joka vahvisti keskittymistä pienten tekojen merkitykseen "isossa maailmassa".

Kyselyynsä ryhmä sai 108 vastausta koulun oppilailta. Kyselyn pohjalta ryhmäläiset laativat oppaan "Pieni teko, iso maailma", jossa he nostivat esille valitsemiaan kyselyvastauksia ja omia pohdintojaan näissä käsitellyistä aiheista – esimerkiksi erilaisiin ominaisuuksiin liittyvästä haukkumisesta ja toisaalta myönteisistä ja välittävistä teoista. Oppaan lopullisen ulkoasun toteuttamisessa ryhmäläisiä auttoi graafikko. Oppaasta otettiin painos,

ja sitä jaettiin koulun oppilaille. Oppaan tekstejä hyödyntäen ryhmäläiset toteuttivat myös julisteita, joita ripustettiin koulun seinille.

Projektin ”Jokainen tulisi hyväksyä sellaisena kuin on” lähtökohtana olivat niin ikään ryhmäläisten havainnot ja kokemukset kiusaamisesta, jota he totesivat ilmenevän sekä koulussa että verkossa. Kiusaamisen ja eriarvoisen kohtelun ryhmäläiset totesivat voivan liittyvän moniin tekijöihin, esimerkiksi uskontoon, ihonväriin, vammaisuuteen tai vaatteisiin. Koulussa he katsoivat kiusaamista käsiteltävän aikuisten toimesta liian vähän. Toisaalta myös omaa toimintaa aiheeseen liittyen kuvattiin riskitirittaiseksi, sillä kiusaamiseen puuttumisella saattaa olla itselle kurjia seurauksia.

Nopeasti ryhmässä päädyttiinkin ajatukseen, että projektin tavoitteena olisi aiheen nostaminen esille julkisesti. Tämän pohjalta syntyi idea dokumenttielokuvasta. Dokumenttielokuvaa – sen sisältöä, haastateltavia, kunkin työtehtäviä sekä näyteltyjä kohtauksia, joihin pyydettiin mukaan näyttelemisestä kiinnostuneita nuoria – suunniteltiin huolellisesti, mihin sisältyi paljon myös aiheen tarkempaa analysoimista. Ryhmäläiset analysoivat kiusaamisilmiötä muun muassa tarkastelemalla tarkemmin omia havaintojaan ja keskustelemalla siitä Aseman lapset ry:n sekä erään puhujafoorumin edustajien kanssa. Lisäksi yksi ryhmäläisistä toteutti kyselyn aiheesta tuntemilleen nuorille. Prosessin aikana nuoret saivat paljon myönteistä palautetta projektistaan, ja monet heidän haastateltaviksi pyytämänsä henkilöt suostuivat haastatteluun. Tutkimushankkeen avustuksella ryhmä sai tuekseen dokumentaristin, joka auttoi osallistujia käsikirjoituksen hiomisessa ja elokuvan kuvauksissa sekä editoi lopullisen elokuvan. Valmis lyhytdokumentti sai ensiesityksensä Muutoslaboratorion päätöstilaisuudesta. Se on julkisesti

nähtävillä verkossa⁸, ja tietojemme mukaan sitä on esitetty varsin paljon muun muassa kouluissa.

Lopuksi

Kirjoituksessa olemme esitelleet tutkimushankettamme kiinnittäen huomiota prosessissa hyödynnettyihin teoreettisiin välineisiin sekä kahteen nuorten toteuttamaan projektiin, joissa moninaisuuden kysymykset nousivat vahvasti esille. Vaikka tutkimushankkeessamme ei lähtökohtaisesti ollut kyse sosiaalityön tutkimuksesta – kuten ei julkilausutusti myöskään nuorisotutkimuksesta –, katsomme hankkeellamme olevan runsaasti yhtymäkohtia sosiaalityönkin kannalta olennaisiin ilmiöihin. Tällaisia ovat muun muassa kiinnostus yksilöiden ja laajemman sosiaalisen kontekstin väliseen suhteeseen, 'teorian' ja 'käytännön' yhteenkietoutuneisuuteen sekä yksilölliseen ja yhteiskunnalliseen muutokseen ja näiden tekemiseen.

Nuorisotutkimuksellisesti hankkeemme kiinnittyy erityisesti nuorisotutkimuksen osallistavan toimintatutkimuksen traditioon, jossa korostuu yhteinen toiminta osallistujien toivoman muutoksen toteuttamiseksi (Kaukko & Kiilakoski 2018). Hanke jakaa yhteisiä piirteitä myös kanssatutkijuuden idean kanssa (Kulmala ym. 2023), tuottivathan osallistujat projekteissaan monin tavoin tietoa – eräät ryhmät hyvinkin perinteisin tutkimuksellisin menetelmin, esimerkiksi kyselyjä hyödyntäen. Kuitenkin hankkeen kytkeytymistä kanssatutkijuuteen voidaan pitää eräällä tapaa kahtiajakautuneena: nuoret olivat keskeisessä roolissa tiedontuotannossa valitsemistaan aiheista, kun taas heidän suhteensa koko tutkimushankkeeseen ja tässä yhteydessä tutkijoiden keräämien tutkimusaineistojen analysoimiseen on huomattavasti perinteisempi. Tätä kahtiajakoisuutta voidaan tarkastella kriittisesti nuorten osallisuuden toteutumisen

8. Sekä oppaaseen ja julisteisiin että lyhytdokumenttielokuvaan voi tutustua tutkimushankkeen kotisivuilla osoitteessa <https://www.helsinki.fi/fi/tutkimusryhmat/kehittavan-tyontutkimuksen-yksikko/tutkimus/merkitysta-etsimassa>

näkökulmasta. Toisaalta asetelma myös mahdollisti nuorten keskittymisen heidän itse valitsemiinsa aiheisiin, jotka he kokivat erityisen merkityksellisiksi. Juuri tämä projektien toteuttamiseen liittyvä vapaus oli asia, josta nuoret antoivat myönteistä palautetta loppuhaastatteluissa.

Muutoslaboratorioissa korostui yhteinen toiminta. Tämä tarkoitti myös aikuisten antamaa tukea projekteille ja nosti esille erilaisten resurssien merkityksen: projektien etenemisen kannalta tärkeitä olivat aika, joustavat aikataulut, tutkijoiden työpanos sekä mahdollisuus erilaisiin materiaalihankintoihin ja ulkopuolisten asiantuntijoiden kutsumiseen projekteja tukemaan. Tärkeää oli niin ikään, Muutoslaboratorion perusidean mukaisesti, eteneminen kohti jotakin vielä tuntematonta. Tähän liittyy myös ymmärrys erilaisista sivupoluista ja suunnitelmien muutoksista olennaisena osana prosessia. Kaikkiaan Muutoslaboratorioissamme toteutetut nuorten projektit ilmentävät nuorten paneutumista pitkäkestoiseen toimintaan heille merkityksellisten asioiden toteuttamiseksi ja yhteiskunnallisen muutoksen aikaansaamiseksi.

Kirjallisuus

- Barma, Sylvie & Deslandes, Rollande & Ste-Marie, Nathalie (2021) The adolescent at the center of activity systems in the context of COVID-19: Redefining routines and relationships at the heart of learning. *Cultural-Historical Psychology* 17 (2), 133–143. <https://doi.org/10.17759/chp.2021170213>
- de Beer, Josef (toim.) (2019) The decolonisation of the curriculum project: The affordances of indigenous knowledge for self-directed learning. NWU Self-Directed Learning Series Volume 2. Cape Town: AOSIS.
- Engeström, Yrjö (1987) Learning by expanding: An activity-theoretical approach to developmental research. Helsinki: Orienta-Konsultit.
- Engeström, Yrjö (1999) Innovative learning in work teams: Analyzing cycles of knowledge creation in practice. Teoksessa Yrjö Engeström, Reijo Miettinen & Raija-Leena Punamäki (toim.) *Perspectives on activity theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 377–404.

- Engeström, Yrjö (2015) Learning by expanding: An Activity-Theoretical Approach to Developmental Research. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engeström, Yrjö & Sannino, Annalisa (2010) Studies of expansive learning: Foundations, findings and future challenges. Educational Research Review 5 (1), 1–24. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2009.12.002>
- Engeström, Yrjö & Sannino, Annalisa (2011) Discursive manifestations of contradictions in organizational change efforts: A methodological framework. Journal of Organizational Change Management 24 (3), 368–387. <https://doi.org/10.1108/095348111111132758>
- Engeström, Yrjö & Ranta, Kukka & Rantavuori, Juhana & Brunila, Mikael (2017) Oppiminen tuottavissa yhteiskunnallisissa liikkeissä. Teoksessa Hannu Savolainen, Risto Vilkkö & Leena Vähäkylä (toim.) Oppimisen tulevaisuus. Helsinki: Gaudeamus, 106–122.
- Engeström, Yrjö & Sannino, Annalisa (2021) From mediated actions to heterogenous coalitions: Four generations of activity-theoretical studies of work and learning. Mind, Culture, and Activity 28 (1), 4–23. <https://doi.org/10.1080/10749039.2020.1806328>
- Engeström, Yrjö & Rantavuori, Pauliina & Ruutu, Piia & Tapola-Haapala, Maria (2022) The hybridisation of adolescents’ worlds as a source of developmental tensions: A study of discursive manifestations of contradictions. Educational Review. <https://doi.org/10.1080/00131911.2022.2033704>
- Engeström, Yrjö & Rantavuori, Pauliina & Ruutu, Piia & Tapola-Haapala, Maria (tulossa) From future orientation to future-making: Towards adolescents’ transformative agency. Teoksessa Nick Hopwood & Annalisa Sannino (toim.) Agency and transformation. Motives, mediation and motion. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fleer, Marilyn & Hedegaard, Mariane & Eriksen Ødegaard, Elin & Værum Sørensen, Hanne (toim.) (2021) Qualitative studies of exploration in childhood education: Cultures of play and learning in transition. Lontoo: Bloomsbury Academic.
- Hilppö, Jaakko (2016) Children's sense of agency: A co-participatory investigation. Helsingin yliopisto, Opettajankoulutuslaitoksen julkaisuja 382. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/160434>
- Ingólfssdóttir, Jóna G. & Traustadóttir, Rannveig & Egilson, Snæfríður Thóra & Goodley, Dan (2012) Thinking relationally: Disability, families and cultural-historical activity theory. Barn 30 (4), 13–24.
- Ingólfssdóttir, Jóna G. & Egilson, Snæfríður Thóra & Traustadóttir, Rannveig (2018) Family-centred services for young children with intellectual disabilities and their families: Theory, policy and practice. Journal of Intellectual Disabilities 22 (4), 361–377. <https://doi.org/10.1177/1744629517714644>

- Kaukko, Mervi & Kiilakoski, Tomi (2018) Tutkimus on toimintaa. Teoksessa Tomi Kiilakoski & Päivi Honkatukia (toim.) Miten tutkia nuoria ja nuorisotyötä. Tampere: Vastapaino, 243–260.
- Knutagård, Hans (2022) Verksamhet, människa och omvärld. Lund: Studentlitteratur.
- Ko, Dosun & Bal, Aydin & Bird Bear, Aaron & Orie, Linda & Mawene, Dian (2022) Indigenous learning lab as prefigurative political action to dismantle settler-colonial system of exclusion. *International Journal of Inclusive Education*. <https://doi.org/10.1080/13603116.2022.2119488>
- Kulmala, Meri & Spišák, Sanna & Venäläinen, Satu & Laiho, Marjukka & Hakala, Katariina & Rättilä, Tiina (2023) Mitä on kanssatutkimus? Teoksessa Meri Kulmala, Sanna Spišák & Satu Venäläinen (toim.) Kanssatutkimus: Ihanteet ja käytännöt. Tampere: Tampere University Press, 11–31. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-042-7>
- Morselli, Daniele & Sannino, Annalisa (2021) Testing the model of double stimulation in a Change Laboratory. *Teaching and Teacher Education* 97 (January). <https://doi.org/10.1016/j.tate.2020.103224>
- Mukwambo, Robson & Lotz-Sisitka, Heila & Mukute, Mutizwa & Kachilonda, Dick & Jalasi, Experencia & Lindley, David & Conde-Aller, Laura & Thifulufhelwi, Reuben & Mponwana, Maletje & Kuse, Mzu (2022) Insider formative interventionist researchers' experiences of co-generating reparative futures. *Futura* (3), 26–36.
- Nummijoki, Jaana & Engeström, Yrjö & Sannino, Annalisa (2018) Defensive and expansive cycles of learning: A study of home care encounters. *Journal of the Learning Sciences* 27 (2), 224–264. <https://doi.org/10.1080/10508406.2017.1412970>
- Phelan, Patricia & Davidson, Ann Locke & Yu, Hanh Cao (1997) Adolescents' worlds: Negotiating family, peers, and school. New York: Teachers College Press.
- Prokopis, Dimitrios & Sannino, Annalisa & Mykkänen, Arttu (2022) Toward a new beginning: Exploring the instructional dynamics of expansive learning with workers in a youth supported housing unit. *Journal of Workplace Learning* 34 (7), 628–642. <https://doi.org/10.1108/JWL-11-2021-0157>
- Rainio, Anna Pauliina & Hilppö, Jaakko (2017) The dialectics of agency in educational ethnography. *Ethnography and Education* 12 (1), 78–94. <https://doi.org/10.1080/17457823.2016.1159971>
- Raitakari, Suvi & Virokannas, Elina (2009) Yhteisiä teemoja etsimässä. Teoksessa Suvi Raitakari & Elina Virokannas (toim.) Nuorisotyön ja sosiaalityön jaetut kentät: Puheenvuoroja asiantuntijuudesta, käytännöistä ja kohtaamisista. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura, 5–18.
- Rubtsova, Olga V. (2020) Contemporary adolescence through the prism of the cultural-historical theory: On the issue of experimenting with roles. *Cultural-Historical Psychology* 16 (2), 69–77. <https://doi.org/10.17759/chp.2020160209>

- Sannino, Annalisa & Engeström, Yrjö & Lahikainen, Johanna (2016) The dialectics of authoring expansive learning: Tracing the long tail of a Change Laboratory. *Journal of Workplace Learning* 28 (4), 245–262.
<https://doi.org/10.1108/JWL-01-2016-0003>
- Sannino, Annalisa & Engeström, Yrjö (2017) Co-generation of societally impactful knowledge in Change Laboratories. *Management Learning* 48 (1), 80–96.
<https://doi.org/10.1177/1350507616671285>
- Sannino, Annalisa & Engeström, Yrjö & Jokinen, Esa (2021) Digital peer learning for transformative professional agency: The case of homelessness practitioners in Finland. *British Journal of Educational Technology* 52 (4), 1612–1628.
<https://doi.org/10.1111/bjet.13117>
- Sannino, Annalisa & Engeström, Yrjö & Kärki, Emma (2023) Multiprofessional mobile support for overcoming homelessness: A study of Nopsajalka work in Jyväskylä. Tampere: Tampere University, RESET, Faculty of Education and Culture.
https://research.tuni.fi/uploads/2023/02/e806d7d0-jyvaskyla-nopsajalka_reportenglish_23.2.2023_pdf.pdf
- Tapola-Haapala, Maria & Rantavuori, Pauliina & Ruutu, Piia (tulossa) Ekspansiivinen oppiminen nuorten Muutoslaboratorioissa. Kasvatus.

Taija Väänänen

sosiaalityöntekijä YTM

HUS Psykiatrian sosiaalityö

taija.vaananen@hus.fi

Lähisuhdeväkivallan tunnistaminen sosiaali- ja terveysalan työssä

Ullanlinna, Kajaani, Pori ja Hyvinkää. Joulukuu ja vuodenvaihde olivat synkkiä lähisuhdeväkivallan ja naisiin kohdistuvan väkivallan osalta, kun neljä naista sai surmansa nykyisen tai entisen puolisonsa toimesta (Heikel 2023). Olisiko nämä tapah-tumat voitu välttää, jos tilanteisiin olisi saatu ajoissa apua? Oliko apua haettu, ja oliko avuntarve tunnistettu?

Harva osaa, haluaa tai uskaltaa hakea apua itse väkivaltaan, vaan apua haetaan usein väkivallan seurauksiin (Siukola 2014, 34). Tämän vuoksi on tärkeää, että sosiaali- ja terveysalan työn-tekijöillä on riittävää osaamista lähisuhdeväkivallan tunnistami-seksi ja kohtaamiseksi. Lähisuhdeväkivallalla on todettu olevan suorien seurausten lisäksi sellaisia välillisiä seurauksia, jotka vai-kuttavat kokijan tai tekijän elämään kokonaisvaltaisesti. Hingin ym. (2021) tutkimuksessa todettiin esimerkiksi, että lähtemi-nen väkivaltaisesta parisuhteesta aiheuttaa kokijalle asumiseen, taloudelliseen tilanteeseen sekä oikeusprosessiin liittyvää stres-siä. Eron jälkeen kokijoilla on ollut myös vaikeuksia sosiaalisten suhteiden kanssa (emt.).

Lähisuhdeväkivaltatyön käytäntöjen juurruttaminen pysyväksi osaksi työkäytäntöjä on kuitenkin ollut haastavaa (Notko & Husso 2019, 86). Hankkeiden aikana ilmiö saa usein ansaitsemaansa

näkyvyyttä, mutta hankkeissa luodut toimintamallit eivät toteudu tai hiipuvat ajan mittaan resurssien ja ajanpuutteen vuoksi sen jälkeen, kun hanke alueella päättyy.

Tässä artikkelissa käyn läpi pro gradu -tutkimukseni tuloksia lähisuhdeväkivallan tunnistamisen, tunnistamisen kehittämisen sekä toimintamallien juurtumisen osalta. Pro gradu -tutkimus sijoittuu Pohjois-Karjalaan Siun Soten kuntayhtymään, nykyiselle hyvinvointialueelle. Tutkimuksen konteksti muodostui Väkivaltatyön käytännön toimintatapojen kehittäminen Itä-Suomessa 2015 -hankkeesta (Väistö-hanke). Väistö-hanke loi pohjan Siun soten työntekijöille työskennellä lähisuhdeväkivallan parissa kouluttamalla henkilöstöä sekä tarjoamalla työvälineitä tunnistaa ja ottaa lähisuhdeväkivalta puheeksi asiakkaiden kanssa. (Husso ym. 2015.)

Apua lähisuhdeväkivaltaan haetaan usein sosiaali- ja terveyspalveluista, jonka vuoksi sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaiset ovat avainasemassa ilmiön tunnistamisessa. On tärkeää, että sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisilla on riittävää osaamista lähisuhdeväkivallan tunnistamiseksi. Pro gradu -tutkimuksessani tutkin, minkälaisia käsityksiä Siun soten työntekijöillä on lähisuhdeväkivallan ehkäisystä omissa työkäytännöissään. Tutkimuskysymykset olivat: miten lähisuhdeväkivalta tunnistetaan, miten lähisuhdeväkivaltaan puututaan sekä miten tunnistamista ja puuttumista voidaan kehittää. Tutkimus fokusoitui aikuisten väliseen parisuhde- tai perheväkivaltaan ja sen aineisto muodostui yhdeksästä Siun soten eri ammattialojen työntekijöiden puolistrukturoiduista teemahaastatteluista. Aineisto kerättiin alkuvuodesta 2021, ja haastattelut toteutettiin koronapandemian takia Teams-haastatteluina. Analysoin aineiston fenomenografisella aineistoanalyysillä.

Lähisuhdeväkivallan tunnistaminen

Lähisuhdeväkivalta on väkivaltaa, joka kohdistuu henkilöihin, jotka ovat tai ovat olleet läheisessä suhteessa väkivallan tekijän kanssa. Lähisuhdeväkivalta voi koskettaa meitä kaikkia yhteiskuntaluokasta, sukupuolesta, iästä ja kulttuurista riippumatta, ja kuka tahansa voi olla lähisuhdeväkivallan kokija tai tekijä. Lähisuhdeväkivallan kokijoiden ja tekijöiden moninainen joukko vaikeuttaa lähisuhdeväkivallan tunnistamista. (Nipuli 2019, 87.)

Keskustelut lähisuhdeväkivallasta keskittyvät valitettavan usein fyysiseen väkivaltaan, mikä mahdollisesti kertoo siitä, ettei lähisuhdeväkivallan monimuotoisuutta välttämättä tunnisteta (Nyqvist 2001, 16; Piispa 2008, 106). Lähisuhdeväkivallan tunnistamiseksi on tärkeää tiedostaa, miten paljon erilaisia ilmene-mismuotoja lähisuhdeväkivallalla on. Fyysisen väkivallan lisäksi lähisuhteissa tapahtuvaa väkivaltaa voidaan jaotella henkiseen, seksuaaliseen, taloudelliseen, kemialliseen, kulttuuriin ja uskontoon liittyvään sekä kunniaan liittyvään väkivaltaan, ja edelleen vainoon ja laiminlyöntiin. (Väkivaltakäsitteiden sanasto 2020, 8–10.)

Tutkimustulosteni perusteella työntekijät tunnistivat kohdanneensa työssään erilaisia väkivallan muotoja, joista tavallisemmin he kohtasivat muun muassa fyysistä, henkistä, taloudellista ja parisuhdeväkivaltaa. Harvemmin työntekijät tunnistivat kohdanneensa sen sijaan digitaalista, kemiallista, kunniaan ja uskontoon liittyvää väkivaltaa sekä naisten miehiin kohdistamaa väkivaltaa. (Väänänen 2021, 34–35.)

Haastatellut työntekijät käsittivät lähisuhdeväkivallan hyvin kokonaisvaltaisena ilmiönä. Tämän nähtiin olevan kuitenkin ristiriitaista suhteessa ilmi tulleeeseen väkivaltaan, jota tarkastellaan yleensä yksittäistapauksina (Kainulainen & Niemi 2017, 142–143; Väänänen 2021, 33–34). Esimerkiksi rikosoikeusjärjestelmän logiikka perustuu yksittäisten tapausten arviointiin, jolloin se ei tunnista, että yksittäinen, ilmi tullut teko on osa suurempaa

kokonaisuutta, joka voi vaikuttaa laajasti kokijan terveyteen ja hyvinvointiin. (Qvist 2019, 198; Kainulainen & Niemi 2017, 142–143.) Todellisuudessa koettu lähisuhdeväkivalta saattaa määrittää kokijan koko elämää.

Ilmiön kokonaisvaltaisuutta tarkasteltaessa on oleellista myös, ettei lähisuhdeväkivallassa ole aina asetelmaa, jossa teolle olisi löydettävissä yksi aktiivinen tekijä ja passiivinen kokija (Lidman 2016, 66). Lähisuhdeväkivallan taustalla voi olla myös molemminpuolista väkivaltaa. Väkivaltaisissa suhteissa kokija saattaa puolustautua väkivallan tekijältä turvautumalla itse väkivaltaan, jolloin puhutaan väkivaltaisesta vastarinnasta (*violent resistance*). Vastavuoroinen väkivallan kontrolli (*mutual violence control*) taas on molemminpuolista väkivaltaa, kontrollia ja valtataistelua, joka on kuitenkin suhteellisen harvinaista. (Piispa 2008, 107.) Tällaisen väkivallan tunnustaminen ei tarkoita tekijän vastuun poistamista tai kokijan syylistämistä (Lidman 2016, 67).

Lähisuhdeväkivallan tunnistamista voi vaikeuttaa myös sen niin sanottu näkymättömyys. Suurin osa lähisuhdeväkivaltatapauksista tapahtuu suljettujen ovien takana, mikä voi osaltaan vaikeuttaa tunnistamista ja puheeksi ottamista. Lähisuhdeväkivalta saa myös eri konteksteissa eri merkityksiä, jolloin väkivaltaisen teon määrittely ei ole välttämättä selkeää, ja sen tunnistaminen kokeneellekin ammattilaiselle on haastavaa. (Kotanen 2013, 43; Nipuli 2019, 87.) Lähisuhdeväkivallan tunnistaminen ja puheeksi ottaminen saattaa olla työntekijälle haastava tehtävä myös ilmiön sensitiivisyyden vuoksi.

Haastatellut työntekijät eivät pitäneet lähisuhdeväkivaltaa yksityisasiana. Silti työntekijät joutuvat puheeksi ottamisen yhteydessä jatkuvasti refleктоimaan ja perustelemaan sekä itselleen että asiakkaille, miksi he puuttuvat asiakkaiden henkilökohtaiseen elämään. Aineistosta nousi esiin myös yhteisesti jaettu käsitys siitä, että asiakkaiden keskuudessa lähisuhdeväkivalta näyttäytyy edelleen hyvin vaiettuna ja hävettynä ilmiönä.

(Väänänen 2021, 34–35.) Mikäli asiakas kieltää lähisuhdeväkivallan mahdollisuuden, voi se vaikeuttaa ilmiön tunnistamista ja ylläpitää mielikuvaa ilmiön yksityisyydestä. Aloitetta lähisuhdeväkivallan tunnistamiseksi ja puheeksi ottamiseksi ei kuitenkaan voida jättää asiakkaiden vastuulle, vaan tunnistaminen ja puheeksi otto edellyttää viranomaisilta mahdollisimman aktiivista työtettä; väkivallan mahdollisuuden muistamista, väkivallasta puhumista ja siihen puuttumista (Siukola 2014, 18).

Aiemmissa tutkimuksissa on käynyt ilmi, että lähisuhdeväkivaltatapausten tunnistaminen on vaikeaa ilman rutiininomaisia kyselyjä. Mikäli työyhteisössä ei ole systemaattista tapaa ottaa lähisuhdeväkivaltaa puheeksi, ei lähisuhdeväkivaltaa myöskään tunnisteta. Tutkimukset osoittavat myös, ettei sosiaali- ja terveyspalveluissa kysytä riittävästi lähisuhdeväkivallasta sellaisissakaan tilanteissa, joissa väkivallan jäljet ovat selkeästi esillä. (Virkki ym. 2011, Notko ym. 2011.) Lähisuhdeväkivallan tunnistamisen kannalta on kuitenkin tärkeää, että kysymykset lähisuhdeväkivallasta juurrutettaisiin osaksi kaikkien sosiaali- ja terveysalan toimijoiden käytäntöjä. Lähisuhdeväkivallan varhaisella tunnistamisella on havaittu olevan yhteys väkivallan uusiutumisen ja seurausten ehkäisyyn. Tunnistamisen avulla voidaan lisätä henkilöiden turvallisuutta sekä edistää heidän hyvinvointiaan.

Keinoja lähisuhdeväkivallan tunnistamiseen

Tutkimustulosteni perusteella voidaan todeta, ettei lähisuhdeväkivallan tunnistamiseen ollut Siun sotessa mitään yhteisesti sovittuja toimintatapoja, vaan tavat tunnistaa lähisuhdeväkivalta vaihtelivat yksikkökohtaisesti. Toisissa yksiköissä lähisuhdeväkivallasta kysyttiin jo ensiarvio- tai palvelutarpeen arviointilomakkeella, olipa lähisuhdeväkivallasta viitteitä tai ei, sillä kysymys lähisuhdeväkivallasta oli sisällytetty lomakkeeseen. Toisissa yksiköissä, joissa ei ollut mitään selkeitä tapoja tunnistaa lähisuhdeväkivaltaa, se tuli ilmi joko keskustelun yhteydessä

tai muun asian ohella. Kun lähisuhdeväkivalta oli tunnistettu, näissä yksiköissä käytettiin usein joko THL:n valmiita seulontalomakkeita tai oman yksikön kannalta sopivia lomakkeita, kuten LAPS-lomakkeita. (Väänänen 2021, 36.)

Kartoitus- ja suodatinlomakkeiden avulla pyritään selvittämään asiakkaan lähisuhdeväkivaltakokemusten yleisyyttä, koetun väkivallan muotoja ja toistuvuutta sekä avuntarvetta. MARAK-riskinarviointilomakkeen avulla voidaan kartoittaa esimerkiksi kokijan elämäntilannetta sekä koetun väkivallan ulottuvuuksia. (Notko ym. 2011; Piispa & October 2017.) MARAK eli moniammatillinen riskinarviointikokous on menetelmä, jota käytetään yleensä parisuhdeväkivaltatilanteissa. Sen tarkoituksena on estää lähisuhdeväkivallan toistuminen tunnistamalla ne lähisuhdeväkivallan kokijat, joilla on suurempi todennäköisyys joutua uudelleen lähisuhdeväkivallan kohteeksi. Tavoitteena on siten ehkäistä lähisuhdeväkivallan uusiutumista sekä parantaa kokijan turvallisuutta moniammatillisen yhteistyön avulla. (Kotaniemi 2013, 171.)

Tunnistamisen tavat jaoteltiin tutkimuksessa konkreettisiin ja intuitiivisiin keinoihin. Intuitiiviset eli vaiston varaiset keinot kohdistuvat asiakkaan käytöksen huomiointiin.

1. Konkreettiset keinot

1. Ensiarvio- tai palvelutarpeen arviointilomake
2. THL:n suodatinlomakkeet
3. Kysyminen suoraan

2. Intuitiiviset keinot

1. Asiakkaan psyykkiset oireet, kuten masentuneisuus, ahdistuneisuus ja itkuisuus
2. Asiakkaan sitoutuminen työskentelyyn muuttuu
3. Asiakkaan selittämättömien taloudellisten menojen ilmeneminen

Vaikka kysyminen väkivallasta joko kartoitus- ja suodatinlomakkeiden avulla tai suoraan on tunnistamisen kannalta olennaista, myös intuitiiviset keinot ovat tärkeässä roolissa lähisuhdeväkivallan monimuotoisuuden tunnistamisen kannalta. Aineistossa korostui työntekijöiden kyky vaistota lähisuhdeväkivallan mahdollisuus asiakkaan olemuksesta, tavasta puhua tai annetuista vihjeistä, jonka jälkeen keskustelua on lähdetty viemään lähisuhdeväkivallan suuntaan, esimerkiksi kysymällä, miten parisuhde voi. (Väänänen 2021, 37–38.)

Lähisuhdeväkivallan tunnistamisen kehittäminen

Tutkimustulosteni mukaan lähisuhdeväkivallan tunnistamista ja puheeksi ottamista voidaan kehittää pitämällä lähisuhdeväkivaltaa esillä keskusteluissa, kouluttamalla henkilöstöä sekä kehittämällä siihen liittyviä käytäntöjä. Tietoisuuden lisääminen ilmiöstä ja sen ylläpitäminen esitettiin tärkeinä tekijöinä lähisuhdeväkivallan tunnistamisen kehittämisessä. Myös asiakkailla saattaa olla epätietoisuutta siitä, mikä kaikki on lähisuhdeväkivaltaa, ja mistä apua on saatavilla. Koulutuksen lisäämisen toivottiin ulottuvan myös oppilaitostasolle, osaksi opiskeltavien alojen opetussuunnitelmia. Uuden työntekijän perehdyttäminen helpottuisi, kun työntekijät ymmärtäisivät ilmiötä perustasolla (Väänänen 2021, 56–57). Sosiaali- ja terveystieteiden ammattilaisilla on aikaisempien tutkimusten mukaan puutteita tiedoissa ja taidoissa lähisuhdeväkivaltaan liittyen, mikä voi osaltaan johtua tarvittavien opintojen puuttumisesta (Niklander ym. 2019, 18).

Käytäntöjen kehittämistä suunniteltaessa olisi hyvä huomioida jo olemassa olevat toimintamallit ja keskittyä niiden päivittämiseen ja käyttöön ottamiseen sen sijaan, että niin sanotusti keksittäisiin pyörää uudelleen (Väänänen 2021, 44). Lähisuhdeväkivaltatyön kehittämisen keskiössä on myös väkivaltatyön koordinaattorin ja tekijätyön vakiinnuttaminen osaksi sosiaali- ja terveystieteiden käytäntöjä. Väkivaltatyön

koordinaattorin tehtävän lähtökohtana olisi se, että perhe- ja lähisuhdeväkivallan ehkäisystä vastaisivat tietyt henkilöt, jotka pystyisivät konsultoimaan ja tapaamaan lähisuhdeväkivaltaa kokeneita asiakkaita, ja joiden kautta asiaa voitaisiin viedä eteenpäin. (Emt., 43, 57.)

Tekijätyöllä tarkoitetaan väkivallan tekijän kanssa tehtävää työtä, joka tähtää väkivallan tekijän henkilökohtaiseen muutokseen (Holma & Nyqvist 2017, 120). Haastatteluissa nousi esiin huoli tekijätyön asemasta, sillä palveluita lähisuhdeväkivallan tekijöille ei nähty olevan riittävästi. Tekijätyöhön panostamisen voi ajatella avaavan uusia mahdollisuuksia lähisuhdeväkivallan ehkäisyyn. Vaikka lähisuhdeväkivalta on ilmiönä hyvin yleinen ja noudattaa tietynlaista kaavamaisuutta, on se kokemuksena hyvin subjektiivinen. Lähisuhdeväkivallan kokija ei aina ymmärrä, miksi hänelle rakas ihminen käyttäytyy juuri häntä kohtaan väkivaltaisesti. Tekijätyö voi tarjota kokijalle mahdollisuuden käsitellä koettua väkivaltaa unohtamatta sitä, että tekijällä on myös oikeus saada apua. Tekijätyöhön panostaminen ei tarkoita sitä, että tavoitteena olisi kokijan mitätöiminen tai jääminen itselleen vahingolliseen suhteeseen. (Väänänen 2021, 44, 57–58.)

Lähisuhdeväkivallan tunnistamisen kehittämisessä on tärkeää, että koko työyhteisö, johtoa myöden, sitoutuu lähisuhdeväkivallan vastaiseen työhön. Väkivaltatyön juurtuminen niihinkin yksiköihin, joissa se ei ole toiminnan ydinaluetta, riippuu paljon siitä, miten toimipaikan johto ja esihenkilötaso ymmärtävät lähisuhdeväkivaltaan puuttumisen tärkeyden (Piispa ym. 2012, 41).

Lähisuhdeväkivaltatyön juurruttaminen

Pro gradu -tutkimukseni kontekstina toiminut aiemmin mainittu Väistö-hanke on osaltaan vaikuttanut lähisuhdeväkivaltatyön toimintatapojen juurtumiseen Pohjois-Karjalan alueella.

Tutkimusta varten haastatellut Siun soten työntekijät kokivat, että Väistö-hanke loi pohjan lähisuhdeväkivallan parissa

työskentelylle kouluttamalla sekä tarjoamalla työvälineitä lähisuhdeväkivallan tunnistamiseen ja puheeksi ottamiseen. Hankkeen aikana luodut toimintamallit eivät lopulta toteutuneet sellaisinaan, vaan hankkeen päätyttyä ne jäivät joko toteutumatta tai hiipuivat ajan myötä resurssien sekä työntekijävaihdosten seurauksena. (Väänänen 2021, 39.) Hankkeessa ei tutkimustulosten perusteella epäonnistuttu kuitenkaan perusteellisesti, vaan tehtyä työtä pidettiin lähtökohtaisesti hyvänä, vaikka joitakin hankkeen tavoitteita pidettiin liian kunnianhimoisina (emt., 62).

Väistö-hankkeen jälkeen elämään jääneet toimintamallit, kuten MARAK ja muut seulontalomakkeet, käsitettiin juurtuneen käytäntöihin paremmin niissä yksiköissä, joissa työskenneltiin enemmän lähisuhdeväkivallan parissa. Palveluyksiköissä, joihin toimintamallit eivät olleet juurtuneet, lähisuhdeväkivalta tunnistettiin ilmiön tasolla, mutta siihen ei uskallettu puuttua. Työntekijä voi tällöin antaa tahtomattaan sellaisen kuvan, että hän hyväksyy väkivallan, ja saattaa siten vaarantaa lähisuhdeväkivallan kokijan turvallisuuden. Tunnistamatta jäänyt väkivalta saattaa lisätä kokijan inhimillistä kärsimystä sekä kuormittaa merkittävästi terveydenhuoltojärjestelmää. (Notko ym. 2011, 1604; ks. myös Siltala 2021.) Suurin syy sille, ettei lähisuhdeväkivaltaan puututa, on tutkimustulosten perusteella se, ettei työntekijöillä ole riittävästi tietoa, kenelle tai minne asiakas tulisi jatko-ohjata.

Moniammatillisen riskinarviointi kokouksen (MARAK) juurtuminen osaksi käytäntöä nähtiin hankkeen suurimpana onnistumisena. MARAKin avulla julkisen ja kolmannen sektorin välinen yhteistyö sai niin sanotusti tuulta allensa, ja työntekijät olivat lähtökohtaisesti hyvin tyytyväisiä oman yksikkönsä ja kolmannen sektorin väliseen yhteistyöhön. (Väänänen 2021, 61.)

Johtopäätökset

Pro gradu -tutkimukseni tulosten pohjalta voidaan todeta, että lähisuhdeväkivallan näkyminen työntekijöiden työssä vaihtelee

sen mukaan, miten paljon lähisuhdeväkivaltatyö kuuluu työntekijän tavallisiin työtehtäviin. Lähisuhdeväkivallan näkyminen omassa työssä vaikuttaa myös siihen, miten lähisuhdeväkivalta tunnistetaan. Lähisuhdeväkivallan tunnistamisessa ei ole käytössä yhdenmukaisia tai yhteisiä toimintatapoja.

Tutkimukseni tukee aiempien tutkimusten tuloksia (esim. Virkki ym. 2011; Notko ym. 2011) ja vahvistaa käsitystä siitä, että lähisuhdeväkivallan tunnistaminen on tärkeä osa sen ehkäisyä. Olin erittäin ilahtunut, että kaikki haastateltavat käsittivät lähisuhdeväkivallan vakavaksi yhteiskunnalliseksi ongelmaksi, ammattitaustastaan riippumatta.

Lähisuhdeväkivalta on käsitteenä hyvin monimuotoinen ja kompleksinen, ja tutkimukseni myötä oma käsitykseni ilmiön monimuotoisuudesta on vain vahvistunut. Kohtaan lähisuhdeväkivaltaa työssäni lähes viikoittain. Työssäni olen saanut kohdata lähisuhdeväkivallan monet kasvot, eikä yhdenkään asiakkaan kokemus ole ollut samanlainen, vaikka niissä on usein samoja piirteitä. Lähisuhdeväkivaltaa voisi, ja pitäisikin, tarkastella monesta eri lähtökohdasta, emmekä silti ymmärtäisi täysin sen kompleksisuutta.

Olen psykiatrian sosiaalityöntekijänä törmännyt samoihin kysymyksiin, joihin olen pro gradu -tutkimuksessani pyrkinyt vastaamaan: miten perustella asiakkaalle kysymys lähisuhdeväkivallasta, miksi ilmiöön liittyvät käytännöt unohtuvat niin nopeasti, ja saako lähisuhdeväkivalta koskaan ansaitsemaansa näkyvyyttä. Keskustelun ylläpitäminen ja tietoisuuden levittäminen lähisuhdeväkivallasta monialaisesti olisi ehdottoman tärkeää, ja se auttaisi sekä sosiaali- ja terveysalan työntekijöitä että asiakkaita lähestymään aihetta.

Kirjallisuus

- Bildjuschkin, Katriina & Ewalds, Helena & Hietamäki, Johanna & Kettunen, Hanna & Koivula, Tanja & Mäkelä, Jukka & Nipuli, Suvi & October, Martta & Peltonen, Joonas & Siukola Reetta (2020) Väkivaltakäsitteiden sanasto. Työpaperi 1/2020. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Heikel, Kirsi (2023) ”Jos tämä hallitus ei pystynyt parempaan, niin mikä sitten”: Asiantuntija odotti enemmän lupauksilta vähentää naisiin kohdistuvaa väkivaltaa. Yle Uutiset 19.1.2023. <https://yle.fi/a/74-20013506> Luettu 14.4.2023.
- Hing, Nerilee & O’Mullan, Catherine & Mainey, Lydia & Nuske, Elaine & Breen, Helen & Taylor Annabel (2021) Impacts of male intimate partner violence on women: A life course perspective. International Journal of Environmental Research and Public Health 18 (16), 8303. <https://doi.org/10.3390/ijerph18168303>
- Holma, Juha & Nyqvist, Leo (2017) Väkivaltatyö miesten kanssa. Teoksessa Johanna Niemi, Heini Kainulainen & Päivi Honkatukia (toim.) Sukupuolistunut väkivalta: Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma. Tampere: Vastapaino, 104–120.
- Husso, Marita (2003) Parisuhdeväkivalta: Lyötyjen aika ja tila. Tampere: Vastapaino.
- Husso, Marita & Mänttari-van den Kuip, Maija & Mäntysaari, Mikko & Kotiranta, Tuija (2015) Väkivaltatyö Itä-Suomessa: Väistö-hankkeen arviointi. Työpaperi 30/2015. Tampere: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kainulainen, Heini & Niemi, Johanna (2017) Parisuhdeväkivallan tunnistaminen rikosoikeudellisessa järjestelmässä. Teoksessa Johanna Niemi, Heini Kainulainen & Päivi Honkatukia (toim.) Sukupuolistunut väkivalta: Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma. Tampere: Vastapaino, 138–155
- Kotaniemi, Riikka (2013) Näkymättömästä näkökulmaksi: Parisuhdeväkivallan uhrit ja oikeudellisen sääntelyn muutos Suomessa. Helsingin yliopisto.
- Lidman, Satu (2016) Väkivaltakulttuurin perintö. Helsinki: Gaudeamus.
- Niklander, Elisa & Peltonen, Joonas & Notko, Marianne & Husso, Marita (2019) Enhancing Professional Skills and Raising Awareness on Domestic Violence, Violence against Women and Shelter Services (EPRAS) -hanke. Teoksessa Elisa Niklander, Marianne Notko & Marita Husso (toim.) Lähisuhdeväkivaltaan puuttuminen ja ammattilaisten koulutus sosiaali- ja terveydenhuollossa ja poliisissa: EPRAS-hankkeen arviointi. Raportti nro 13/2019. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 17–23.
- Nipuli, Suvi (2019) Lähisuhdeväkivaltaan puuttumisen ja ehkäisyn prosessit: Lähisuhdeväkivaltatyön hyvät käytännöt rakenteisiin. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2019:55. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

- Notko, Marianne & Husso, Marita (2019) Lähisuhdeväkivallan puuttumisen haasteet ja mahdollisuudet. Teoksessa Elisa Niklander, Marianne Notko & Marita Husso (toim.) Lähisuhdeväkivaltaan puuttuminen ja ammattilaisten koulutus sosiaali- ja terveydenhuollossa ja poliisissa: EPRAS-hankkeen arviointi. Raportti nro 13/2019. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 86–93.
- Notko, Marianne & Holma, Juha & Husso, Marita & Virkki, Tuija & Laitila, Aarno & Juhani Merikanto & Mäntysaari, Mikko (2011) Lähisuhdeväkivallan tunnistaminen erikoissairaanhoidossa. *Duodecim* 127 (15), 1599–1606.
- Nyqvist, Leo (2001) Väkivaltainen parisuhde, asiakkuus ja muutos. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 28. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto ry.
- Piispa, Minna (2008) Väkivallan muodot heteroseksuaalisissa parisuhteissa. Teoksessa Sari Näre & Suvi Ronkainen (toim.) Paljastettu intiimi: Sukupuolistuneen väkivallan dynamiikkaa. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino, 106–125.
- Piispa, Minna & Tuominen, Mia & Ewalds, Helena (2012) MARAK kokemuksia parisuhdeväkivallan riskinarvioinnin menetelmän kokeilusta Suomessa. Raportteja 10/2012. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Piispa, Minna & October, Martta (2017) Vaikuttava työkalu toistuvaan parisuhdeväkivaltaan puuttumiseen. *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (3), 304–3012.
- Qvist, Tiina (2019) Parisuhdeväkivallan sovittelu Suomessa. Lapin yliopisto.
- Siltala, Heli (2021) Family violence as a public health problem: Effects and costs in Finnish health care. Jyväskylän yliopisto.
- Siukola, Reetta (2014) Miten puutun lähisuhdeväkivaltaan? Esimerkkinä päihde- ja mielenterveystyö. Opas 34. Tampere: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Virkki, Tuija & Husso, Marita & Notko, Marianne & Laitila, Aarno & Holma, Juha & Mäntysaari, Mikko (2011) Lähisuhdeväkivallan kehystäminen erikoissairaanhoidossa: Puuttumisen ja muutoksen mahdollisuudet. *Sosiaalilääketieteellinen aikakausilehti* 48 (4), 280–293.
- Väänänen, Taija (2021) Käsityksiä lähisuhdeväkivallan ehkäisystä sosiaali- ja terveyspalveluissa: Lähisuhdeväkivallan tunnistaminen ja puuttuminen Siun Soten työntekijöiden keskuudessa. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto.

Sosiaalityön tutkimuksen seura – Föreningen för forskning i socialt arbete on vuonna 1998 perustettu yleishyödyllinen ja rekisteröity tieteellinen yhdistys. Seura saattaa yhteen sosiaalityön tutkijat, opettajat, opiskelijat, sosiaalityön asiantuntijat, kaikki käytännön toimijat.

Seuran tärkeä tehtävä on parantaa sosiaalityön tutkimuksen asemaa yhteiskunnassa, edistää tutkimustulosten, asiantuntemuksen ja kokemusten vaihtoa eri toimijoiden välillä sekä kehittää kansainvälistä yhteistyötä.

Merkittäviä tehtäviä ovat myös toteutetun sosiaalityön tutkimuksen arvostuksen nostaminen ja ansioituneen tutkimuksen huomioon ottaminen. Tätä tarkoitusta edistää muun muassa vuosittaisilla sosiaalityön tutkimuksen päivillä jaettava Pro gradu -palkinto, ja joka viides vuosi seura jakaa väitöskirja- tai liseniaattitutkimuspalkinnon. Lisäksi joka toinen vuosi ilmestyy Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja ja valitaan kunniajäsen. Tutkiva sosiaalityö -julkaisu on ilmestynyt lähes koko seuran olemassaolon ajan.

Seurassa on sekä yksilö että yhteisöjäseniä noin 500. Se on Tieteellisten Seurain Valtuuskunnan (TSV) jäsenseura. Sosiaalityön tutkimuksen seura tarjoaa jäsenilleen foorumin, jossa voi keskustella sosiaalityön tutkimuksen suunnista, tuottaa uutta tutkimusta ja vahvistaa omaa tutkijuuttaan. Seura myös vaikuttaa oman tieteenalansa sisäiseen keskusteluun ja tutkimuksen tekemisen edellytyksiin sosiaalityössä ja aloittaa yhteiskunnallisen päätöksenteon kannalta relevantteja keskusteluja.

Sosiaalityön tutkimuksen seuran hallitus

Puheenjohtaja

Camilla Granholm (Turun yliopisto), camilla.granholm@utu.fi

Varsinaiset jäsenet

Sirkka Alho (Jyväskylän yliopisto)
Alpo Heikkinen (Talentia)
Riitta-Liisa Kinni (Itä-Suomen yliopisto)
Mari Kivistö (Lapin yliopisto)
Kirsi Kuusinen-James (Sosiaalialan osaamiskeskukset)
Jenni-Mari Räsänen (Tampereen yliopisto)
Minna Strömberg-Jakka (Jyväskylän yliopisto)
Inka Söderström (Helsingin yliopisto)

Varajäsenet

Kirsi Günther (Turun yliopisto)
Henriikka Halttunen (opiskelijajäsen, Turun yliopisto)
Marja Hekkala (Tampereen yliopisto)
Sirpa Kannasoja (Jyväskylän yliopisto)
Hanna Kara (Helsingin yliopisto)
Tarja Orjasniemi (Lapin yliopisto)
Hanna Ristolainen (Itä-Suomen yliopisto)
Annukka Paasivirta (Lastensuojelun keskusliitto)

MUUT

Rahastonhoitaja

Aira Juka

Sihteeri

Veera Niemi, veeevi@utu.fi

SEURAN OSOITE

Assistentinpolku 7,
20014 Turun yliopisto, TURKU

JÄSENMAKSUT

Varsinainen jäsen 45 euroa
Rinnakkaisjäsen 35 euroa (Sosiaalipoliittisen yhdistyksen rinnakkaisjäsenet)
Sosiaalityön opiskelijat ja eläkeläiset 20 euroa (sosiaalityön perusopiskelijat ja eläkeläiset)
Yhteisöjäsenet 235 euroa (yhteisöjäsenet)

Lisätietoa jäsenyydestä ja jäseneduista löytyy osoitteesta:

<http://sosiaalityontutkimuksenseura.fi/Liity>. Mikäli sinulla on kysymyksiä seuran jäsenyyteen liittyen, voit olla yhteydessä seuran sihteeriin (veeevi@utu.fi).

Tietoa Sosiaalityön tutkimuksen seuran toiminnasta ja muun muassa seuraavista valtakunnallisista sosiaalityön tutkimuksen päivistä saa seuran verkkosivuilta sekä seuran Facebook- ja Twitter-sivuilta. Seuraavat Sosiaalityön tutkimuksen päivät pidetään helmikuussa 2024 Tampereen yliopistossa.